

TUDOMÁNYOS FÜZETEK

6

MÁTYÁS KIRÁLY
ÉS A VIDÉKI
MAGYARORSZÁG

KOMÁROM-ESZTERGOM
MEGYEI
MÚZEUMI
SZERVEZET

TUDOMÁNYOS FÜZETEK 6.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A VIDÉKI MAGYARORSZÁG

Az 1990. május 2-án, Tatán rendezett tudományos ülés
előadói anyaga

KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA

TATA

1990

TUDOMÁNYOS FÜZETEK 6.

**Sorozatszerkesztő:
Fűrészné Molnár Anikó**

**Szerkesztők:
Dr Gyenisné Landes Edit
Dr Somorjai József**

Készült: a TIT Országos Elnöksége támogatásával

**Kiadja: a Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Fűrészné Molnár Anikó
Példányszám: 500 db
Nyomda neve és helye: Alfadat-Press Kft
Tatabánya I., Vértanúk tere 1.
Felelős vezető: Lévai Ferenc
ISSN 0866-2908
ISBN 963 04 0777 9**

ELŐSZÓ

Ebben az esztendőben van 500 éve annak, hogy a magyar történelem egyik kiemelkedő személyisége, Hunyadi Mátyás élete véget ért. Méltó, hogy erről a nagy királyról ünnepi ülésen megemlékezhessünk. A mozgalmas életutat bejáró reneszánsz király sokfelé megfordult országhatáron belül és kívül, így az emlékezés színtere számos helység lehetne. A tatai vár és tartozékai 1463-ban kerültek Mátyás király kezébe, akinek egyik kedves pihenőhelye Tata volt. Buda és Visegrád - a kormányzati központok - mögött Tata valóban a pihenést szolgálta.

A mai ünnepi ülés témája - Mátyás és a vidéki Magyarország, - jól illik a múzeumügyet szerényen, de igen színvonalasan szolgáló tatai várhoz.

Mátyás királyról megemlékezni számos rokon tudomány-ágazat feladata, amint ezt a mai emlékülés is ékesen bizonyítja. A szervezők - tudatos szerénységgel - nem a politikus Mátyást, a hadvezér uralkodót akarják bemutatni, hanem a reneszánsz király és a korabeli művelődés kapcsolatát.

Mátyás király híres könyvtárának - a Bibliotheca Corviniana - címjegyzékéből tudjuk, hogy a gyűjtő uralkodó forgatta a természettudományokról szóló műveket is, amelyek nem voltak kisebb értékűek, mint a vallásos vagy művészeti tárgyú codexek. Mai emlékülésünkön ezért is szerepelnek ipartörténeti vagy játéktörténeti témák is.

Mátyás világhírű könyvtárának töredékes címjegyzékéből is tudjuk, hogy a művelt uralkodó nemcsak a vallási és művészeti tárgyú kódexek gyűjtője és ismerője volt. Könyvtárában helye volt az orvosi, csillagászati, földrajzi és egyéb természettudományos tárgyú műveknek is. Mátyás érdeklődésének erre a területére is emlékezünk ipar- és játéktörténeti témáinkban.

Mátyás király halála 500. évfordulója kapcsán többször felvetődött a kérdés: nem érte-e hátrány a nagy uralkodó emlékét, hogy a magyarországi változások következtében a korábbi "évfordulós emlékezések" forгатókönyve süllyesztőbe került?

Véleményem szerint ellenkezőleg, szinte előnyére változott, hogy az elmúlt évtizedekben megszokott "kampány" emlékezés helyett, a spontánabb, bensőségebb szervezés dominált. Ugyancsak előnyösnek tartom, hogy elmaradt a hamisan csengő erőszakolt ünneplés, a közönséget fárasztó publicisztikai dömping. Mátyás személyisége, uralkodó erényei, történeti utóélete kibírják a szerénységet az emlékezésben is.

A magyar historiográfia tanúsága szerint, a történeti irodalom sem volt túlságosan kegyes Mátyáshoz. Pray György és Katona István, akik már a tudományos történetírás mesterei voltak, röviden elintézték Mátyást. Az első nagyobb összefoglalás egy külföldi történetíró - Fessler Ignác Aurél - jóvoltából és szorgalmából született meg (Mathias Corvinus König der Ungarn und Grossherzog von Schliesien I-II. Breslau, 1793-94). Több mint száz esz-

tendővel később jelent meg Fraknói Vilmos becses monográfiája. (Hunyadi Mátyás király élete. Bp. 1890.)

A modern történettudomány első megemlékezése a király születése - tévesen megállapított - 500. évfordulójára (1940) esett. Bár kétségtelen, hogy Szekfű Gyula, Mályusz Elemér, Joó Tibor, Kardos Tibor és mások tanulmányai értékes új adatokkal és megállapításokkal gazdagították a Mátyás portrét.

Napjainkhoz közel volt az az ausztriai Mátyás kiállítás, amelyet nemzetközi összefogással szerveztek meg Schallaburg várában (1982). A világ minden részéből érkezett műtárgyak segítségével az eddigi legteljesebb Mátyás kiállítást rendezték meg (Mathias Corvinus und die Renaissance in Ungarn). Ennek a kiállításnak magyarországi változata sajnos már halványabbra sikerült.

Teljes kárpótlást jelent ezzel szemben, hogy az Országos Széchényi Könyvtár az 1990-ben ugyancsak nemzetközi összefogással rendezett Bibliotheca Corviniana c. kiállítása európai és természetesen hazai siker lett. Mátyás híres könyvtárának több mint száz kötete "találkozott" a budai várban, tisztelegve a volt tulajdonos - Mátyás -, illetve a könyvtár egykori helyszíne, Buda előtt.

Ünnepi konferenciánkon azt szeretnénk bemutatni, hogy a művelődés, a tudományok ugyanúgy Mátyás politikájához tartoztak, mint a kincstári reform vagy a fekete sereg. Reméljük, hogy a tatai emlékülés, ha szerény mértékben is, de hozzájárul Mátyásról alkotott képünk gazdagításához.

Dr. Rottler Ferenc

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A VIDÉKI MAGYARORSZÁG

DR. KUBINYI ANDRÁS

Nem könnyű feladat nagy középkori uralkodónk kapcsolatát a vidéki Magyarországgal röviden ismertetni. Ez ugyanis gyakorlatilag azt jelentené, hogy mind az ország kormányzattörténetét, mind az államigazgatás intézkedéseinek hatását tárgyalni kellene. Ez nyilvánvalóan egy monográfia feladata lenne. Így legfeljebb problémafelvetésre vagyok kénytelen szorítkozni.

A népmesék Mátyás királya - mint ismeretes - álruhájában járta az országot.¹ Viszont ha forrásainkat figyelembe vesszük, királyunk nem tartozott az országjáró uralkodók közé, még annyira sem, mint nagy előde, Zsigmond.² Vidéki útjait szinte kizárólag katonai intézkedések, a felvidéki husziták elleni harc, az erdélyi lázadás, török és nyugati háborúk, vagy háborús tervek indokolták. Úgy tűnik, hogy kikapcsolódási célból inkább csak 1471, a Vitéz összeesküvés leverése után hagyta el a fővárost, hogy Visegrádra, vagy éppen Tatára "kiránduljon".³ Közvetlen tapasztalatból tehát főként háborús időben ismerte meg az országot, nem mutatható ki nála egyik terület különleges kedvelése sem. Ez nem volt feltétlenül előnyös. Az ugyanis általánosan ismert,⁴ hogy a középkori uralkodók kegynyilvánításaiban jobban részesültek azok a városok, területek, urak, amelyeket, illetve akiket meglátogattak.⁵ Nem véletlen tehát, hogy egy-egy útja alkalmával Mátyás is bocsátott ki kiáltásokat a meglátogatott város számára.⁶

A "vidékkel" - és annak problémáival - az államügyek intézésénél, vagy ítélkezésénél találkozott Mátyás.

Természetesen leginkább a nagybirtokosoktól, a királyi tanácsban ülő főpákoktól és báróktól értesülhetett ilyesmiről.⁷ A világi nagybirtok elsősorban a központtól távol építette ki hatalmi centrumait. 48 főúri "állandó rezidencia" ismerünk, és közülük mindössze 7, azaz 14.6 % feküdt a fővárostól légvonalban számítva 50-150 km-es körön belül, viszont 16, azaz az összes egyharmada 250 km-nél távolabbra esett.⁸ Az egyik legközelebb eső bárói rezidencia Tata volt, amelyet 1471-ben, Rozgonyi János országbíró halála után, és nem 1464-65 táján szerzett vissza Mátyás.⁹ A főúri központok távolsága Budától azt jelentette, hogy egyrészt erősebben érvényesült a királyi hatalom az ország középső részén, másrészt a perifériákon nagyobb volt a bárók befolyása. Igaz, ezt a szomszédokkal való rivalizálódás gyengítette.¹⁰ A nagyúr gyakran ispánja is volt annak a megyének, amelyben jelentős birtokokkal rendelkezett, ami azt jelentette, hogy a familiaritás intézménye révén maga nevezhette ki az alispánt,¹¹ sőt arra is nyomást tudott gyakorolni, hogy a megyei nemesség azt válassza országgyűlési követnek, vagy adószedőnek, ha azt nem a kincstár nevezte ki, akit az ispán akart.¹² Erdélyben, Szlavóniában, vagy a macsói bánságban a vajda, vagy a bán nevezte ki viszont a megyei ispánokat is,¹³ ami elsősorban Macsó esetében volt döntő, hiszen a bán joghatósága alá féltucatnyi délvidéki megye tartozott, köztük az ország legnépesebb

megyéje, Baranya is.¹⁴ A macsói bánság területének legnagyobb birtokosa pedig Ujlaki Miklós volt, aki haláláig, 1477-ig viselte a báni tisztelet.¹⁵

Nem állíthatjuk azonban azt, hogy a nagybirtokosság és a király között valami antagonisztikus ellentét lett volna, és azt sem, hogy a köznemesség támogatta velük szemben a királyi politikát. A nagyurak érdeke gyakran a királlyal volt azonos, a köznemeseké pedig ellenkezőleg. Mátyás a pillanatnyi helyzetnek megfelelően fogott össze hol az arisztokráciával, vagy annak egyik rétegével, hol a köznemességgel.¹⁶

A köznemesség két politikai szintén hallathatta hangját: az országgyűléseken és a megyékben. Témánk szempontjából különösen lényeges a király és a nemesség viszonya. Kezdjük az országgyűlésekkel. Mátyás igen gyakran hívott össze országgyűléseket, adataink szerint legalább 24 országgyűlést tartott, olykor évente kettőt is.¹⁷ A királynak ez két szempontból volt lényeges, általában itt szavaztatta meg a rendkívüli adót, továbbá olyan szelvényeket használta, amellyel ki lehet engedni a nemesség elégedetlenségének gőzét. Tanulságos az is, hogy fejenként mindössze ötször hívta meg a nemességet a diétára: háromszor 1464, azaz koronázása előtt, majd 1471-ben, a Vitéz-féle összeesküvés idején és 1475-ben, amikor a sziléziai távolléte alatti zavarokat kellett lecsendesíteni. A szabad királyi városokat viszont csak a koronázásig, ill. ugyancsak az 1475-ös országgyűlésre hívta meg.¹⁸ Máskor követek képviselték a megyei nemességet, ami lehetőséget adott a követválasztás manipulálására. (Ld. fenn.)

Sajnos, Mátyás törvényeinek zöme nem alkalmas arra nézetem szerint, hogy abból a királyi politikát, annak célját kihámozzuk. Igaz, voltak királyi előterjesztések, a törvények azonban igen gyakran a rendek nevében szólnak, vagy részben a nevükben, úgyhogy forráskritikailag is többségükben nem, vagy csak részben tartalmazznak királyi intenciót.¹⁹

Nem véletlen, hogy gyakori bennük a királyi hatalom korlátozását szolgáló cikkely. A királyi politikát a törvények előszavai, és főként az 1486-os törvény tükrözik a legjobban.²⁰ Az országgyűlések összehívásával a király a közrend fenntartására is gondolt. Ez főként két esetben válik világossá. A már többször említett 1475-ös országgyűlésre küldött meghívókból ugyanis arról értesülünk: hogy távollétében nemeseket elnyomtak, sőt meg is ölték, mégpedig mind királyi tisztviselők, mind más "merész emberek", úgyhogy "sok a tennivaló az ország igazságos és nyugodt állapota és köteles kormányzata reformálására".²¹ És valóban, a törvény 11. cikkelye utal a gyilkosságokra, törvénytelen birtokfoglalásokra, és megszabja az ezzel kapcsolatos eljárásokat.²² Tudunk arról is, hogy Szabolcs megyében 1474-ben megölték az alispánt.²³

Pontosan ugyanezt fejezi ki az 1486-os "örök időkre" tervezett törvény bevezetése: "hosszas távollétünk és elfoglaltságunk következtében feltámad az országban a gyilkosok, tolvajok, latrok, rablók, hamisítók, gyújtogatók és ehhez hasonló bűnösök nagy sokasága olyannyira, hogy sem utas, sem testvér a testvértől, sem idegen az idegentől nincs biztonságban".²⁴

Úgy tűnik, hogy a királynak a nemesi megyéket erősítő 1486-os törvénye valóban Mátyás szándékaira ment vissza, és kiadásához hozzájárultak az uralkodó távollétében megromlott közállapotok. A számos hatalmaskodásra, birtokosok egymás elleni harcára nem térhetek ki. Nincs olyan családi vagy egyházi levéltár, amelyben ne találánánk tömegesen ilyenekre vonatkozó adatokat. A rablások, útonállások sem csökkentek.

Zalában pl. az 1480-as évek közepén egy nemesi rablóbanda nemcsak külföldi kereskedőket, de pl. a ferrarai herceg követségét is kirabolta.²⁵ A közbiztonságot azonban a középkori magyar államban kissé bonyolult volt fenntartani. Igaz, a szándékos emberölés, a lopás, rablás, gyűjtogatás stb. nyilvános bűncselekménynek számított, de pl. emberölés esetén az áldozat rokonai voltak a felperesek, akik kiegyezhettek az alperessel.²⁶ A nyilvános bűncselekmények elkövetőivel szemben állították fel a nádori közgyűléseket, ahol a nádor (vagy esetleg más, királyi felhatalmazással) olykor több megye számára is gyűlést tartott, és a nyilvánvalóan bűnösnek tekintett személyeket "levelesítette", azaz proskribálta. Ebben az esetben a levelesítetteket bárki elfoghatta, sőt meg is ölhette. A XV. század közepi zavaros időkre utal, hogy az 1464:21.t.c. a közgyűlések újra való felállítását rendelte el. Bár több ilyen közgyűlést tartottak, sőt volt amikor nem a nádor, hanem maga a király, vagy más főúr elnökölt rajta, ill. az ügyet magára a megyére ruházták, a megyék többször inkább külön adót fizettek, mint közgyűlést tartottak. Ez ugyanis nemcsak az elnök és kísérete eltartásának költségét terhelte át a megyére, hanem arra kötelezte a nemeseket, hogy olykor hetekig a közgyűlésen tartózkodjanak. Így azután 1486-ban Mátyás végleg megszüntette ezt az intézményt is.²⁷

Természetesen a közgyűlés eltörlése az alapbajt nem szüntette meg, ezért a bírósági közgyűlést elrendelő törvénycikk utal arra, hogyha egy megye úgy látná, hogy latrok, tolvajok, gyilkosok, gyűjtogatók, pénzhamisítók és más bűnösök zaklatnák, akkor királyi engedéllyel megyésispánjukkal felkutathatja és kiírthatja őket.²⁸

Talán ebbe a témakörbe sorolhatjuk az 1486-os törvény egyik legismertebb cikkelyét, a 8.t.c.-t.²⁹ Ez a megyésispán és a nemesség egyetemessége által megyénként 10-12 esküdtet választat, akik az addigi királyi emberek helyett kötelesek ellátni a hiteles helyi kiküldöttek mellett a bírósági vizsgálatokkal, birtokbaiktatásokkal, stb. összefüggő ügyeket. Úgy látszik gondolt arra a király, hogy ez nem lesz népszerű intézkedés, ezért a választás el nem fogadása esetén 25 márka (azaz 100 aranyforint) bírságot fizettetett velük az ispánnak. A szakirodalom ennek politikai jelentőségét emelte ki: a tekintélyes közne-mesek hatalma nőtt, és a király elsősorban a nagyurakkal szemben akarta volna a megye hatalmát növelni.

Ezt természetesen nem lehet tagadni, de a rendelkezések zöme mégis elsősorban a közrend biztosításának és a közigazgatás hatékonyságának növelését szolgálta, és ha a megyék a nádori bírósági közgyűlésekkel szemben ellenálltak, valahogyan fel kellett lépni az elharapódzó rablásokkal szemben.

Ami azonban talán nem is megmagyarázhatatlan, nyilvános bűncselekményeket nem annyira a nagybirtokosok, mint inkább a nemesek, és természetesen a nem nemesek szoktak elkövetni. Egy nagyúr hatalmaskodhatott, de nem volt útonállásra utalva. Ez még abban az esetben is így van, ha a Mátyás jelenlétében a nádor és az országbíró által 1481-ben Zágrábban tartott nagy bírósági közgyűlésen Tuz Osvát zágrábi püspökön kívül kilenc nagyságos urat (a püspök testvérét, és nyolc horvát grófot, a Frangepán és Blagay családok tagjait) levelesítettek 28 nemes és pap mellett.³⁰

A király ugyanis felhasználta az alkalmat, hogy tíz év múlva leszámoljon a Vitéz-féle összeesküvésért a Tuz családdal, addig arra nem volt lehetősége. Még jobb egy későbbi adat: mivel Zalában a közbiztonság Mátyás halála után sem javult meg, II. Ulászló kénytelen volt egy ítélőmesterrel 1512-ben bírósági közgyűlést tartani. 66 nemest - köztük 3 papot és 5 nőt - és 189 nemest, - köztük 14 nőt - levelesítettek.³¹ A megyék erősítése tehát nem feltétlenül csak a nagyurakkal szemben történt meg, hanem épp a bűnöző nemesekkel szemben.

Minden jel szerint a királyi emberek helyébe lépő esküdt nemesség intézményének Mátyás halála utáni eltörlése nem volt része a II. Ulászló kori főúri reakciónak, hanem az 1492:53.t.c. szó szerint veendő: azaz a tekintélyes választott esküdt nemesek terhesnek érezték, hogy kéthetenként kötelesek voltak megjelenni a megyei ítélőszéken, sőt még kiküldetéseket is kénytelenek voltak teljesíteni.³² Korábbi történetírásunk ugyanis nem tudta megérteni, hogy a nemesek nem akartak volna élni a mégis az ő érdekükben, befolyásuk növelésére hozott törvényekkel. Mi ezt már jobban megértjük, ha arra gondolunk, hogy milyen sokan tartózkodtak 1989-1990-ben a választásoktól. Arra is gondolnunk kell, hogy a nemeseknek saját rokonságukkal, bárati körükkel szemben kellett volna fellépniük.

Ne nézzük ezért most a nemesség és a nagybirtokosok közti viszonyt, azt sem, hogy ez hogyan kapcsolódik a királyi politikához, hanem azt vizsgáljuk meg, hogy tulajdonképpen milyen igazgatási, rendfenntartási feladatai voltak a Mátyás korabeli megyének, és ennek hogyan tett eleget. Abban a szerencsés helyzetben van történetírásunk, hogy egy megye esetében erről alapos monográfia áll rendelkezésünkre, Holub József Zala megyéje.³³

A katonai igazgatás kérdését most nem is tárgyaljuk. Hogy az uralkodó mit várt el a megyétől azt a megyésispáni kinevező oklevelek formulaszerűen mutatják. A formula uralkodása kezdetétől nem változott. A címzett a megye, és a kinevezésben az ispán feladata a következő módon van megfogalmazva: "Először, hogy mindanniatokat a szokott jogaitokban és szabadságotokban megőrizni és megvédeni köteles, és tartozik arra figyelni és vigyázni, hogy kincstárunk és kamaránk abból a megyéből befolyt köteles jövedelmeit számunkra hűségesen beszolgáltassák. És hogy leveleinket és parancsainkat abban a megyében mindenki által hathatósan betartassa, és végül tartozik, sóink, pénzeink és minden tisztviselőnk szabadságát és előmenete-

lét oltalmazni és megvédeni." Természetesen a megyének is meghagyja a király, hogy engedelmeskedjenek az ispánnak.³⁴

Az ispáni feladatkörök között a többség a pénzügyigazgatással függ össze: a megye vezetőjének a királyi bevételek befolyását kellett biztosítani. Nyilvánvalóan nem lehet véletlen, hogy ezen a formulán mindvégig nem változtatott Mátyás. Ez azonban azt is jelenti, hogy a megyére és ispánjára komolyan számított is a kincstári adminisztráció segítségével. A gyakorlatban ennek érvényesülését elég világosan lehet igazolni. Az adóztatás különben azzal kezdődött, hogy a király parancslevelet küldött a megye nemesi közönségének, amelyben értesítette őket az adóról, és felhívta őket, hogy engedélyezzék az adókiivetők tevékenységét. Általában a levél végén megfenyegette a nemeseket, hogy ha ellenállnak, akkor az ispán és a szolgabírák által kényszeríti őket az adóztatásra.³⁵ Valóban, az adószedők a megyei ítélőszéken jelentek meg, és onnan mentek ki a megye képviselőivel kivetni az adót.³⁶

Az alispán és a szolgabírák az adószedés lezárása után összeállították a hátralékosok listáját, és elrendelték megbírságolásukat, ha nem tudnak elegendő magyarázatot adni.³⁷ Ebből már komoly baj származhatott, mert ilyenkor a megye vezetőinek erőszakkal kellett behajtani az adót és a bírságot, és ez bizony gyakran pusztítással járt együtt. Feltehetően ilyesmi lehetett a háttérben annak az esetnek, amikor 1468-ban Baranya megye alispánjai egy szolgabíróval és familiárisaikkal Töttös László Lajmér birtokára törtek és onnan 35 ökröt, valamint a jobbágyoknak egyéb marháit elhajtvá állítólag 600 aranyforint kárt okoztak.³⁸ A megyei hatóság nyilván nem személyes ügy miatt támadott, Töttös arról bölcsen hallgatott, hogy mi volt az ok. 1471-ben Abaúj megye közönsége hozott határozatot arról, hogy aki határidőre nem fizeti meg az adószedőknek az adót, azt az alispánok bírságokkal kényszerítsék.³⁹ Ebből persze olykor baj is származott. 1472-ben pl. Ujlaki Miklós boszniai király (és egyben macsói bán) egyik familiárisa ura parancsára az adószedőknek segítve a nem fizető jobbágyok javait elfoglalta. A földesúr viszont a másik macsói bán, Maróti Mátyás familiárisa volt, aki erre Ujlaki emberét rabolta ki.⁴⁰ Ugyanebben az évben a Tolna megyei adószedő járt rosszul. Mivel Bodó Gáspár jobbágyai nem fizettek, 50 ökröt hajtott el bírságként. A baj csak ott volt, hogy az országos méltóságokat viselt Bodó a királyhoz fordult, így az adószedőknek kellett elégtételt nyújtani. A kincstartó felelőssé is tette, hogy máskor vigyázzon, nehogy a királyhoz panasz fusson be.⁴¹ A protekció akkor is számított! Ha az ispán nem akart, vagy nem tudott az adószedőknek segítséget nyújtani, akkor a király egy más nagyurat, vagy valamely kapitányát bízta meg ezzel.⁴²

Természetesen a megye és vezetőjének feladatköre nem merült ki a pénzügyek intézésében. A király karhatalomként is igénybe vette a megyét. Így pl. a rablók kiűrtására,⁴³ vagy birtokok lefoglalásánál még nemesi felkelés kihirdetésére is lehetőséget adott az ispánnak e célból.⁴⁴ A legfontosabb azonban talán a jobbágyköltözés ügyének intézése volt. Itt előjáróban meg kell néhány dolgot jegyezni. A jobbágy "habita licentia iustoque terragio deposito"

költözhetett el csak, azaz előzetes engedélyt kellett kapnia, a hátralékos földbért pedig ki kellett fizetnie. Egy más lehetőség volt, ha egy szomszéd földesúr erőszakkal költöztetett át valakit, amit természetesen nehezítették. A probléma ott van, hogy ki volt jogosult költözési engedélyt kiadni. Előfordult ugyanis, hogy a földesúr megakadályozta jobbágya elköltözését. Ennek egyszerű oka volt: az engedély kiadásához nem volt szükséges a földesúr beleegyezése: ezt kiadhatta a falu bírása is, hiszen a távozó jobbággy terhei a faluközösséget sújtották, továbbá a megye. Később az 1504:16.t.c.⁴⁵ a szolgabíróra ruházta az engedélyezési jogot, ami történetírásunk szerint a költözés megnehezítését szolgálta. Ez ebben a formában téves. A törvény ugyanis csak költöztetés esetében, más jobbággy számára adott engedélyről szól. Ez nem változtat a falubíró vagy a költöző földesúrnak engedélyezési jogán. Ami pedig a megyei tisztviselők eljárását illeti, ők már Mátyás alatt is gyakorolták az engedélyezési jogot, és ekkor, de a Jagelló korában is többször foglaltak a jobbággy érdekében, mint ellenében állást.⁴⁶

A megyék olykor konkrét kérdések miatt szabályrendeleteket is voltak kénytelen hozni ez ügyben, így Ung megye 1474-ben. Ez a költözők által létrehozott írtásföldek esetében további használatukat a földesúr engedélyéhez kötötte, egyben az utána járó járadékok megfizetésére is kötelezte az elköltözőket.⁴⁷ Az írtással ugyanis a jobbággy tulajdonjogot szerzett, és a földesúrnak nem volt joga kibecsülni, hanem valódi értékét kellett megfizetnie. Ezt a királyi kúria II. Ulászló elnökletével is elismerte, sőt a Hármaskönyv ezzel ellentétes szabályát kiigazította.⁴⁸

A vármegye tehát fontos igazgatási alapegysége volt az országnak. A mindennapi élet ügyei a megyénél fordultak elő, és amennyiben egy középkori uralkodó biztosítani akarta az ország nyugalmát, adói befutását, stb. erősítenie kellett a megye hatalmát. Ez két módszerrel volt elérhető. A megyéspánságot a megye egyik legtekintélyesebb birtokosára kellett ruházni, aki saját birtokaira támaszkodva keresztül tudta vinni a királyi parancsok érvényesülését. Számos megyében találjuk meg a leghatalmasabb urak egyikét ispánként. Egy-két példa. Szatmár megyében pl. Mátyás egész uralkodása idején Bátori András töltötte be az ispáni tisztelet.⁴⁹ A király úgy látszik uralkodása első felében arra gondolt, hogy intézményesen is hozzákösse a megyét a helyi nagybirtokoshoz. Elsősorban a tőle függő püspökökből, de bárókból is egyetlen egy uralkodó nem kreált annyi örökös megyéspánságot, mint ő. Négy egyházi és hét világi személy lett alatta így megyéje örökletes ispánja. Uralkodása végén azután ellenkező tendenciát látunk.

Egyrészt visszavette az örökös ispánságok jó részét, az egyháziakat is, másrészt köznemes királyi kamarások, ill. az időközben már báróvá vált Kinizsi kezében országrésznyi megyetömböket hozott létre. A király uralkodása végén Cecei Kis Máté két tömbben nyolc, Ráskai Balázs Beregtől Komáromig öt megye és a Jászkunság, Kinizsi Pál kilenc megye igazgatását tartotta kezében. Ezenkívül is voltak megyék, amelyeket Corvin János nevében köznemes várnagyok kormányoztak. Az így királyi közvetlen igazgatás alá került me-

gyékben, vagy szomszédságukban jelentős királyi uradalmak voltak, így a királyt, ill. a fiát képviselő nemes ispán azokra támaszkodva tarthatta kezében a megyét. Nyilvánvaló, hogy ez a rendszer összefügg a trónörökösödés problémájával.⁵⁰

Attól tartok, hogy a középkor végi megyét nem nézhetjük csak a király és a főurak, ill. a király és a nemesek kapcsolatának tükrében. Megye elsősorban az államhatalom intézkedéseinek végrehajtó szerve a király szemében, és csak másodlagos számára, hogy főúri vagy nemesi irányítás alatt áll, a lényeg az, hogy megfeleljen feladatainak. Az azonban kétségtelen, hogy uralkodása végén módosítani akart a korábbi helyzeten. Még az sem elképzelhetetlen, hogy a tekintélyesebb nemesek megyei előtérbe hozásával nem is elsősorban a főúri megyéispánok, hanem a király hihetetlen hatalommal felruházott köznemesi "tömbfőispánjai" túlzott befolyását akarta gyengíteni. Minden esetre a megye szerepe további kutatást igényel.

A királyi intézkedések szabályos végrehajtási formája volt a megyei szervezet.

Minden királynak, így Mátyásnak is volt még egy lehetősége, hogy királyi hatalmával élve megkerülje a szokványos intézkedések sorát. Ilyenkor többnyire a királyi udvar, az aula embereit mozgósította, velük végeztetett el "abszolút hatalmából" és nem a "jog rendjét figyelembe véve" a számára fontos feladatokat. Ezzel más helyen részletesen foglalkoztam, így arra most nem térek ki.⁵² Kérdéses azonban a mezővárosokhoz, és a jobbágysághoz fűződő viszonya. Az elmúlt korszak történetírása elismerte ugyan a kíméletlen állami adóteher meglétét, ezzel szemben azonban utalt arra, hogy az állam "biztosította a lét- és vagyonbiztonságnak a termelő munka folyamatosságához szükséges fokát, nem fojtotta el a fejlődésben előremutató, csírázó újat, a jobbágyság bizonyos része számára lehetővé téve a felemelkedést, egésze számára elviselhetőbb életfeltételeket s a kizsákmányolás pusztítóan anarchikus formái ellen védelmet nyújtott."⁵³ Itt többek között a mezővárosi fejlődésre, a mezővárosi bérletekre is gondolt Elekes Lajos.

A lét- és vagyonbiztonság kérdésére azt hiszem nem kell sok szót vesztegetni. Mint láttuk, ez igazán nem állt magas fokon, igaz, főként azért nem, mert a külföldön hadakozó király képtelen volt rendet tartani, ahogy arra Mátyás maga is utalt törvényeiben. Mindez azonban a nemességet legalább annyira érintette, mint a parasztságot, a rend helyreállításához elsősorban a nemesség lecsendesítése miatt fogott hozzá. Megjegyzem, hogy a bizonytalansághoz nagyban hozzájárultak a királyi katonaság kilengései, a katonák beszállásolása ellen a király csak személyes kegyként nyújtott védelmet. Ilyen "protectiot" elsősorban nemesek, vagy papok kaptak.⁵⁴ Így ez is a parasztságot sújtotta. A katonák különben olykor parancsnokaik magánügyeiben is hatalmaskodtak. Nem egyszer a katonaság vonulása elől elmenekült a nép.⁵⁵

Vitán felül szép számban maradtak fenn a király által kiadott és mezővárosoknak szóló kiváltságlevelek. Ezek elsősorban a kamara haszna és vámfizetés alóli mentességet tartalmaztak, azonban általában a földesúr kérésére

lettek kiállítva. Így kapott pl. Csejte a nádor Pata a nádor és Losonci Albert.⁵⁷ Sárospatak Héce nevű utcája (!ez volt a legrészletesebb)⁵⁸ Pálóci országbíró kérésére kiváltságlevelet. Ide sorolhatjuk azonban Ótata vámmmentességének 1465-ös megerősítését is. Itt az oklevelet a zálogbirtokos Rozgonyi Rénold relatiojára állította ki a kancellária.⁵⁹ Nincs tehát szó valami kormányzati politikáról, csak arról, hogy a király kegyet gyakorolt valamely kedvelt bárójával.

Meg kell azonban emlékezni két kiváltságlevélről, melyeket Komárom várához tartozó helységek kaptak.

Történetírásunk ezeket igen jelentősnek tartotta, és mivel arengájuk hasonlít a Sopron számára kiadott kiváltságlevélhez, ezt mint a király és a városok megerősödő szövetségét tükröző újszerű ideológiaként értelmezi.⁶⁰ A Neszmély mezőváros számára kiadott 1471-es⁶¹ és a néhány évvel korábban, 1466-ban a Nagymegyer és Isap királyi falvaknak adott⁶² oklevelekről van szó. Miután a program szerint a neszmélyi kiváltságról lesz szó, csak néhány szót róluk. Ez az arenga típus, amely a városok támogatását a királyság díszének tartja, egyáltalán nem újszerű ideológia volt. Sőt, ez volt a tatárjárás utáni magyar várospolitikai elvi alátámasztása, és először 1242-ben jelent meg. Ettől kezdve, ahogy arra már régen rámutattam, ez válik a városok javára kiadott kiváltságlevelek egyik leggyakoribb arenga-típusává. Ennek ellenére nem tagadhatjuk meg propaganda szerepét.⁶³

A két komáromi uradalmi kiváltság azonban világosan mutatja a királyi jobbágyság kiváltságos helyzetét az országban. Uralkodóink ugyanis nemcsak királyok, hanem magánföldesurak is voltak, így saját jobbágyaiknak nagyobb szabadságot biztosítottak másokénál, és ebben nem volt lényeges különbség mezőváros vagy falu között. Mátyás alatt pontosan ugyanezt látjuk. Ez a törvényekből is kiderül. Visszatérő rendelkezés ugyanis, hogy az adót a királyi, királynéi és a király anyjához tartozó jobbágyoktól is be kell hajtani.⁶⁴ Azaz a törvényt nem tartották meg. Különösen érdekes ebből a szempontból az 1475:7.t.c. Ez ugyanis megmondja, hogy adófizetés idején a jobbágyság a király édesanyja, Szilágyi Erzsébet birtokaira menekülnek. Szilágyi Erzsébet gazdálkodása valóban világosan rekonstruálható okleveleiből.⁶⁵

Hogy a törvénynek mennyire igaza volt, azt egy adat világosan igazolja. 1482-ben a Pálóciak Ardó nevű birtokáról 24 (!) jobbágy költözött a király édesanyja Szászi nevű mezővárosába. (Beregszász) Kiderül, hogy Ardó lakóinak 300 aranyforint adót kellett volna fizetni. Szilágyi Erzsébet utasította munkácsi várnagyait, hogy fizetessék meg a Pálóciaknak a 24 jobbággal a rájuk eső adórészt.⁶⁶ Ezzel megakadályozta, hogy a szomszédos nagyúrral megromoljon a viszony, az áttelepült erdélyiek viszont biztosak lehettek abban, hogy a következő évben már nem kell fizetniük.

A királyi jobbágyság függetlenül attól, hogy mezővárosiak, vagy falusiak voltak, feltűnően gyakran szerepelnek önálló jogi személyként. Akár királyi, akár királynéi jobbágyságok voltak, felettük uruk (úrnőjük) bírói jelenléte volt

illetékes. A királyi főkapitány 1460-ban a borsodi Keresztes birtok bírait és esküdeit szólítja fel egy ügyben elégtétel adásra.⁶⁷

Szilágyi Erzsébet saját bírói jelenléte elé idézteti birtokügyben a Csepel-szigeti Szentmiklós bírait és esküdeit.⁶⁸ Még tanulságosabb egy 1481-es ügy. Kállai János és egy Varga Gergely nevű demecseri királyi jobbágy között folyt a per. Az ügyben Kállai és a diósgyőri királynéi várnagy által választott nemes fogott bírák, és Kisvárda mezőváros tanácsa Kisvárda szokásjoga szerint akart ítélni. Varga azonban a királyi jelenlét (azaz az országbíró!) elé fellebbezett, ahonnan az ügyet visszautalták a fogott bírák elé. Kállai most előadta, hogy a demecseriek elpusztították Kér nevű birtokát. Mivel Varga és társai nem voltak hajlandók védekezni, ezért a Kisvárdán összegyűlt fogott bíróság végleg áttette az ügyet a királyi jelenlét és az ítélmesterek elé. A megye pedig tiltakozott, hogy a diósgyőri ispán védelmébe vette a királyi jobbágyot.⁶⁹

A királyi birtokok ügyében a központi apparátus is gyakran megmozdult. 1485-ben pl. Beatrix királyné a diósgyőri és a máramarosi uradalomban Perényi Jánost és Dorogházi ítélmestert küldte ki.⁷⁰ Négy évvel később Pályi falu közönsége és ugyanezen Perényi János között tört ki valami viszály: Beatrix királyné értesíti diósgyőri várnagyát és a falu közönségét, hogy majd egy "mestert" fog kiküldeni a királyi kúriából az ügy elintézésére.⁷¹ A királyi és királynéi jobbágyság helyzete - amelyre még számos adat lenne idézhető - tehát sokkal jobb volt másokénál. Bízhattak abban, hogy a felettük álló várnagyok megvédik őket, és szükség esetén még a királyi kúriában is pereskedhettek.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy bizonyos mértékben más jobbágyságok esetében is nem lehetne találni olyan adatokat, amelyek az átlagosnál nagyobb önállóságra engedhetnek következtetni, vagy legalábbis azt bizonyítják, hogy bizonyos esetekben önállóan járhattak el. Már falusi bírák, ill. esküdtek is rendelkeznek saját pecséttel, és folytatnak hivatalos levelezést.⁷² Mődjük volt saját nevükben tizedmegállapodást kötni, és ezt hiteles hely előtti bevalásként adták elő.⁷³ Költözési ügyekből keletkezett perben elismerték a falubíró esküjét bizonyítékként.⁷⁴ Egyéb példákat is lehetne hozni, ennek ellenére nem érte el függetlenségük a királyi és királynéi jobbágyságokét.

A királyi és királynéi jobbágyság támogatásából természetesen nem vonhattunk le olyan következtetést, hogy Mátyás egyértelműen jobbágyságvédő politikát folytatott volna.

Ilyesmit különben nem is igen várhatunk el egy középkori uralkodótól. Van azonban egy súlyosabb kérdés, a Mátyás kori adóteher hihetetlen növekedése, ennek hatása és következménye. Az megállapítható, hogy Mátyás nem egészen 33 éves uralkodása idején legalább 43 alkalommal vetettek ki különböző nagyságú adót, ami évi átlagban egy jobbágyporta számára 1.21 aranyforint megterhelést jelentett. Mivel Zsigmond király idejében az évi 20 dénáros kamara haszna volt az általános, e szerint Mátyás alatt az adó átlagban 660 %-ra emelkedett. Ez ellen a parasztok összeköltözéssel válaszoltak. Ezt pon-

tosan igazolják az 1470-es évek törvényei, de összeírási adatok is. Több telkes jobbágylakott ugyanazon a portán, és közben nőtt a pusztán maradt telkek száma.⁷⁵ Ez természetesen magával hozta az adóalap csökkenését és így a bevételek mérséklődését.

Van azonban egy kérdés, amit ezzel kapcsolatban nem nagyon szoktak felvetni. Az adóteher növekedése valóban olyan súlyosan érintette-e a parasztságot, valóban annyira sújtotta-e, ahogy az adatok alapján gondoljuk? Ha a parasztság helyzetének "törvényszerű általános romlásából"⁷⁶ indulunk ki, akkor feltétlenül. Egyáltalán nem biztos azonban, hogy beszélhetünk-e a parasztság folyamatos elnyomorodásáról. Az nyilvánvaló, hogy olyan országrészekben, ahol vagy rossz volt a mezőgazdasági termelés, vagy a piaci viszonyok nem voltak megfelelőek, ott az adóteher valóban elviselhetetlennek látszott. Igaz, azt is meg kell jegyezni, hogy az adó kifizetésének szükséglete rákényszerítette a parasztot a piaci termelésre, és így növelte az országon belüli áruforgalmat.

Ez feltétlenül hasznos volt az ország gazdasági életére.

Volt azonban egy gazdag paraszti réteg, amely számára az adó kifizetése nem okozhatott nehézséget. Ez eddig sem ismeretlen⁷⁷, legfeljebb szűk rétegnek vették. Valószínű azonban, hogy sokkal szélesebb rétegről van szó. Nyilván, amikor 1467-ben egy vásárra menő szatai mezővárosi jobbágytól 100 aranyforintot vesznek el, különleges esetről van szó, egy mezővárosi kereskedőt rabolnak ki.⁷⁸ 1481-ben viszont egy oroszi jobbágytól 21 aranyforintot zsarolnak ki, sőt utána még ki is rabolják.⁷⁹ Még egy példa. 1470-ben Bihar megyében román jobbágyság esnek hatalmaskodás áldozatává. Öt személytől visznek el állatokat is: a kár 100, 80, 65, 50 ill. 20 aranyforint. Hat személytől csak ingóságokat vittek el, a legkisebb kár 3, a legnagyobb 10 aranyforint. (Összesen 33 aranyforint.) Azaz átlag 5.5 aranyforint, az állattulajdonosoknál pedig átlag 63 aranyforint a kár.⁸⁰ Ezek a románok nyilván nem tartoztak a leggazdagabb emberek közé, az elrabolt dolgok sem voltak feltétlenül összes értékeik, egy részük azonban feltétlenül minden nehézség nélkül adózhatott. Lehetne még számos példát idézni, a lényeg az, hogy első sorban az állattenyésztő és szőlőbirtokos parasztság anyagi helyzete megengedte az adó nehézség nélküli megfizetését. A királyi adópolitika első sorban erre a rétegre gondolt.

Az adópolitika azonban feltétlenül hozzájárult a jobbágyságon belüli differenciálódás növekedéséhez.⁸¹ Ez pedig lehetővé tette kisebb tőke képződését is.

Sajnos, 1514-ben épp ez a gazdag parasztság szenvedett komoly károsodást. A Mátyás-i politika tehát bizonyos mértékben valóban kedvezett a jobbágyság egy részének, bár másoknak kárt okozott.

Sok mindenről nem volt szó. Így az egyházpolitikáról, a királyi építkezésekről, a kultúra fejlődéséről. Azt szerettem volna bemutatni, hogy a királyi politika csak másodlagosan foglalkozott a vidék problémáival. A megye és a nemesség időnként felhasználható koalíciós partnerség mellett azért volt

fontos a királynak, hogy kormányzati intézkedéseit mindenütt végrehajtsák és főként biztosítsák, sőt helyreállítsák a megingott közrendet. A parasztság - leszámítva a királyi jobbágyságot - viszont elsősorban adóalakként került számításba, ennek ellenére a nagy adó növelte a parasztság differenciálódását, és így egy gazdag, polgárosodni képes paraszti réteg kialakulását. Így annak ellenére, hogy nem beszélhetünk Mátyás esetében következetes és célzatos "vidéki" politikáról, kormányzata mégsem mondható e téren sem eredménytelennek.

Jegyzetek

1. V.ö. *Kriza Ildikó*: Rex iustus - rex clarus (Mátyás király a néphagyományban). Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula, V. Molnár László. Bp., 1990. 363-407.
2. Zsigmondra: *Engel Pál*: az utazó király: Zsigmond itineráriuma. Művészet Zsigmond király korában 1387-1431. I.k. Tanulmányok. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde, Bp., 1987. 70-92.
3. Mátyás - nem egészen pontos - itineráriuma: *Sebestyén Béla*: A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp., 1938. 85-93.
4. V.ö. *Heinz Quirin*: Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte. 3. vermehrte Auflage, Braunschweig, 1964. 207-217.
5. Mátyás birtokadományai és tartózkodási helyei összefüggésére ld. *Kálniczky László*: A Hunyadi uradalmak és familiárisok kapcsolódása Mátyás politikájához. Kéziratok doktori értekezés az ELTE-n. Bp., 1982., 48.
6. V.ö. Mátyás pozsonyi tartózkodásai alatt kiadott oklevelekre: Ortway Tivadar: Pozsony város története III. k. Pozsony, 1894. 56-65. - Mátyás Sopronban: *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története I/6. k. Sopron, 1982. 14-20.
7. *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. Századok 122 (1988). 147-215.
8. *Kubinyi András*: Főúri rezidenciák a középkor végén. A Dunántúl településtörténete VII. k. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1989. 87-93., és részletesebben: *U.ö.* Residenz- und Herrschaftsbildung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und am Beginn des 16. Jahrhunderts, Vorträge und Forschungen XXXVI.k. Sigmaringen, 1990. 421-462.
9. Tata története I.k. (Az őskortól 1727-ig). Szerk. Bíró Endre. Tata, é.n. 144. - Ezzel szemben Rozgonyi János - ha nincs Budán - haláláig mindig Tatán tartózkodott. V.ö. pl. 1466. november 10. *Házi i.m.* I/5.k. 252-253. - 1471. május 30. Hédervári Oklevéltár I.k. 366-367. - Utolsó adat életben levőnek 1471. augusztus 8-án említi, amikor Vetési Alberttel együtt Mátyás követeként vett részt a regensburgi birodalmi gyűlésen. *Fraknói Vilmos*: Mátyás király magyar diplomatái. Bp., 1900. 43.0.1.j. - Itt is halt meg, bár a halálozási évszám tévedésből 1472. augusztus 23-a. *Necrologia Germaniae* Tom. III. Ed. Franciscus Ludovicus Baumann. Berlin, 1905. 256.: (augusztus 23.) "Anno domini 1472 (téves, 1471!) ob. procer et generosus et magnus dominus Iohannes de Ruscon de Ungaria in dieta magna hic in Ratisbona."
10. Ld. erre részletesen a 8. jegyzetben id. tanulmányaimat.
11. *Holub József*: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Fejérváthy Emlékkönyv Bp., 1917. 186-211.
12. *Kubinyi*: Bárók i.m.189.
13. *Mályusz Elemér*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. Mátyás király emlékkönyv I.k. Bp., é.n. 346.

14. A macsói bánsághoz tartozó megyékre, amelyeket Mátyás csak 1478-ban csatolt vissza a központi kormányzás alá:

Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp., 1899. 27. - Ujlaki macsói bán által kinevezett baranyai ispánok: Zichy Okmánytár X.k. 285.

15. Ujlakira ld. *Kubinyi András:* A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Ujlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához.) Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 4/1973. 3-44.

16. V.ö. *Kubinyi András:* A Mátyás kori államszervezet. Hunyadi Mátyás emlékkönyv i.m. 53-147.

17. *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarn 1458-1490.* (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II./19.k.) Edd. Georgius Bónis, Franciscus Döry, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Bp., 1989. 81-106, 227-234, 325: beleértve a királyválasztó országgyűlést 1458-ban, 1476-ban és 1488-ban tartottak két országgyűlést. Az 1487-es adómegajánlás nem országgyűlésen történt (u.o. 322-324.), 1489-ről pedig nem tudjuk, hogy országgyűlés volt-e. (u.o. 327-329.)

18. *Teke Zsuzsa:* A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában. Történelmi Szemle 29 (1986.) 197-217

19. V.ö. *Teke* i.m. 205-207. és a *Decreta*-ban közölt szövegeket.

20. Erre ld. *Mályusz* i.m. 372-3376. - *Bónis György:* Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog. Bp., 1972. 78-81.

21. *Decreta* i.m. 220.o.1.j.

22. U.o. 225. - V.ö. még *Zichy Okmánytár* XII.k. 297-301.

23. *Dl.* 55979-55981, 55983. - 1462-ben egy közgyűlésen a rablással vádolt nemesek elfogták az alispánt és a királyi embert. *Df.* 200484. 1475-ben pedig a konventi és a királyi embert fogták el. *Borsa Iván:* A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 10 (1979.) 104-105.o. 218, 220. sz.

24. *Decreta* i.m. 267. A *corpus Juris Hungarici.* 1000-1526. évi törvénycikkek. Bp., 1899. 407. fordítását vettem át.

25. *Dl.* 19180, 19205, 19302, 19318.

26. *Eckhart Ferenc:* Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946. 381-384.

27. *Holub József:* Zala megye története a középkorban I.k. Pécs, 1929. 167-191. - *Istványi Géza:* A generális congregatio. Bp., 1941. 44-47.

28. *Decreta* i.m. 268. (1486:1.t.c.)

29. U.o. 271. - Ld. rá fenn a 20. jegyzetben id. irodalmat.

30. A Blagay család oklevéltára. (Mon.Hung.Hist. I/28.k.) Bp., 1897. 388-392.

31. *Holub:* Zala megye i.m. 107.

32. *Corpus Juris* i.m. 514.

33. *Holub:* Zala megye i.m. 166-276, (igazságszolgáltatási feladatai a megyének, 277-308, (pénzügyi és hadügyi igazgatási feladatok.)

34. 1461: Dl.15644. - 1471: Dl.17154. - 1475: Dl.17720. - É.n.:*Martinus Georgius Kovachich*: Formulae solennes styli. Pesthini, 1799. 532. o. 134. sz.
35. Az adóztatás adminisztrációjára: *Holub*: Zala megye i.m. 288-291. - Néhány példa királyi utasításra: 1459. Decreta i.m.112.o.2.j. - 1475: u.o.223.o.5.j. (Ebben az esetben az adószedők arra is engedélyt kaptak, hogy ellenállás esetén leválthassák a megye vezetőit.) - 1476: u.o.229-230. - 1482: u.o.255-257. - 1485: u.o. 259. - 1487: u.o. 323-324.
36. U.o. 320-321.
37. Pl. 1461. Zichy Okmánytár X.k. 137-138. - 1471: Dl. 17628.
38. Zichy Okmánytár X.k. 448-449.
39. Dl. 83792.
40. Dl. 37647.
41. Dl. 73314. - Bodóra: *Kubinyi*: Bárók i.m. 203.
42. 1459. *Tóth-Szabó Pál*: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp., 1917. 422-424. - 1477: Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula II. k. Bp. 1890. 610-611.
43. 1460: Dl. 59485.
44. 1471: *Borsa*: Szenyér i.m. 102.o. 210.sz., 119.o. 258. sz. - É.n. Kovachich: Formulae i.m. 470.o. 20.sz.
45. Corpus Juris i.m. 680.
46. A költözésre ld. részletesen: *Kubinyi András*: Horizontale Mobilität im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn. In: Gerhard Jaritz - Albert Müller: Migration in der Feudalgesellschaft. Frankfurt - New York, 1988. 113-139.
47. Dl. 69852.
48. *Josephus Nicolaus Kovachich*: Notitiae praeliminare. Pesthini, 1820. 403-404.
49. Csak néhány adatot idézek: 1458. Dl. 15289. - 1470. Dl. 55901. - 1482: Dl. 56130. - Még a kilencvenes években is ő az ispán: 1491. Dl. 19742. - 1949. Dl. 73327.
50. *Kubinyi András*: A megyéispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16/1982. 169-179.
51. *Kubinyi*: A Mátyás kori államszervezet i.m. 54-69.
52. Utoljára: *Kubinyi András*: A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez. Tanulmányok Budapest múltjából 21/1979. 7-48.
53. *Elekes Lajos*: A központosító politika belső erőforrásai a XV. század második felében. Századok 89/1955. 26.
54. *Kubinyi*: A Mátyás kori államszervezet i.m. 57-58, 66.
55. V.ö.pl. Dl. 59650, 83927, Zichy Okmánytár X.k. 147-250, 269-270.
56. Magyar Sion 4/1866. 510-511.
57. Bánffy család oklevéltára II.k. 22-24.
58. Dl. 15664.
59. Dl. 59532.

60. Elekes i.m. 32.
61. Df. 248815.
62. Zichy Okmánytár X.k. 413-414.
73. Df. 200499. - Nyilván csak egyes falvakra áll az az eset, amikor egy falu maga választja meg plébánosát. Kovacsics: Formulae i.m. 315. 287. sz.
74. Dl. 66304. - A falusi esküdtek - igaz, hogy együtt a földesúrral - felakasztattak valakit, tehát büntetőbírógási jogkört is gyakoroltak. *Érszegi Géza*: Adatok Szeged középkori történetéhez. Tanulmányok Csongrád megye történetéből 6/1982. 49.sz. 26.o.
75. *Kubinyi András*: az alföldi megyék jobbágyportszáma a középkor végén. (A középkor végi népesség meghatározásának problémái). Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák László, Selmeczi László. Nagykőrös, 1986. 285-292.
76. *Elekes* i.m. 26.
77. V.ö. *Elekes* i.m. 24.
78. Dl. 33885.
79. Dl. 56113.
80. Bánffy család oklevéltára II.k. 136-139.
81. *Kubinyi András*: A parasztság hétköznapi élete a középkori Magyarországon. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17/(1984.) 224-225.

NESZMÉLY MEZŐVÁROS MÁTYÁS KORI OKLEVELE ORTUTAY ANDRÁS

A XIX. század talán legnevesebb magyar statisztikusa, Fényes Elek 1848-ban megjelent könyvében két adatot is leírt Neszmélyről, e Komárom vármegyei településről, amely Mátyás király időszakához kötődik: "E helység régiségének maradványa a reformátusok temploma, mely szájhagyomány szerint még Sz. István a király idejében épült és csakugyan építésmódja is XI-XII. századra mutat. Hogy ennek tornya későbbben és pedig Hollós Mátyás király idejében épült, bizonyítja az, hogy midőn 1787-ben mart. 19-én a gyülekezet ezt, miután már a mohácsi vésztől fogva leégve csonkán állott, fel akarván építeni, romladozott részét a templomig lehányatta volna: a toronynak délnyugati szegletében, mint ezt a gyülekezet jegyzőkönyve előadja, a 3. faragott szegletkő mellett találtak 3 magyar kispénzt, ketteje volt Mátyás király pénze, mindkinek egyenként oldalán volt egy holló "Monetha Mathi" körülírással, tovább olvasni nem lehetett, másik oldalán volt Magyarország címere. A 3. is magyar kispénz volt, egyik oldalán egy oroszlán, előtte az ország címereben levő négy folyóvíz, másik oldalán nagy kettős kereszt, de a hármaskor nem volt látható. Illy régi pénzek, sőt római pénzek s egyéb régiségek is a határban többfelé találtak. Hogy Neszmély régebben mezővárosi szabadalommal bírt, erre nézve több adatok adnak bizonyosságot, melyekből egyszersmind kiviláglik, hogy e falu hajdan Hosszufalunak is nevezetett, mi némileg gyanút gerjeszt arra, hogy itt volt hajdan Longa villa római telep. Már 1460-ban, mint a komáromi várhoz és uradalomhoz tartozó mezőváros Hosszufalu (Langendorf) név alatt jó elő. Ugyancsak mezővárosnak neveztetik 1471-ben Corvin Mátyás idejéből kelt okirat szerint, mely 1717-ben udv. tanácsos Csáthy által lemásoltatván, kevés évekkel is ezelőtt a helység levéltárában volt látható. Ezen oklevélben Neszmély oppidumnak, a lakosok cíviseknek és jobbágyságoknak nevezetnek s az egy sessiótól fizetett 1 forintnyi adójok 1/2 forintba leszállítván a komáromi castellumnak rendeltetik beadatni"¹.

Fügedi Erik a magyarországi XIV. századi, illetve XV. század első felében vizsgálta a mezővárosokat. Elfogadta Bácskai Vera megállapítását, hogy a XV. század derekán a mezővárosok száma ugrásszerűen megnőtt², "a mezővárosok fejlődésének első periódusa a XV. század derekán zárult le"³. A XV. század második felében a mezővárosi fejlődés vonala megtört. Elvetette Csánki Dezső⁴ adatait, amely szerint minden vásártartási joggal rendelkező település mezőváros, illetve minden egyetlen alkalommal is oppidumként említett település mezőváros lenne. Fügedi Erik megállapította: "Eddig két tényezőt ismertünk fel a mezővárosok kialakulásában: a gazdasági szükség-szerűséget kisebb központok létrehozására és a földesurat, akinek részben gazdasági érdeke volt egy erős központ létrehozása uradalmán belül, részben az határozta meg magatartását, hogy hatalmát megfelelő keretek között juttathassa kifejezésre ... még egy harmadik tényezőt kell kiemelnünk, s ez a né-

pesség koncentrációja"⁵. A gazdasági helyzet és a jogi kiváltságok vizsgálata alapján megállapította: "Hogy a mezővárosok a XIV. században olyan települések voltak, amelyek gazdasági, igazgatási és korlátozott mértékben jogi szempontból városi funkciókat teljesítettek, de egyik szempontból sem értik el a valódi városokat. Önálló kategóriák maradtak a falvak és a városok között. Ennek ellenére valóban a "parasztság nagy tömegeit emelték ki és vitték a városi élet felé"⁶.

A mezővárosok sok esetben a szabad királyi városok városjogát vették át. "A XIV. századi magyarországi latinság ezt akarta kifejezni azzal, hogy a mezővárosi lakosokat sokszor nevezte cívesnek, a mezővárost magát pedig civitas-nak"⁷.

A Komárom vármegyei Neszmély helység első okleveles említésével 1237-1240 közötti időszakban találkozunk, a pannonthalmi apátság Almás és Füzitő nevű birtokaival határos⁸ IV. Béla király uralkodásától a komáromi várra és tartozékaira, amelyek közé tartozott Neszmély is, bőséges okleveles anyag áll rendelkezésünkre⁹.

1339-ben az esztergomi káptalan egyik oklevelében olvashatjuk, hogy királyi utasításra kiküldte László kanonokot, akinek a jelenlétében Pyrohtos Mihály királyi ember, miután a szomszédok: néhai Cyrolicus Pyrohtold fia nevében János officialisuk, az Esztergom szigeti apácák nevében Péter officialisuk, a király nevében Vilmos Wytan-i várnagy, Moyk-i prépost, Tata-i apát a pannonthalmi apát nevében összegyűltek - megállapította, hogy Nezmel, mind örökös nélkül elhalt személy birtoka királyi adomány alá esik, ezért minden tartozékával s haszonvételeivel együtt, szántóföldekkel, Dunán levő révvámmal, cserjésekkel, a felfelé és lefelé járótól szedett szárazvámmal, a Dunán és a Nezmelzygeth és a Fyurzygeth nevű szigeteken levő halászóhelyekkel, a Nagy Duna (Dunaby maioris) felével beiktatja Poloniai-i Miklós-nak, Lajos királyfi nevelőjének, valamint unokatestvéreinek, Hanchkonak és Mátyásnak, leírva a határokat¹⁰. 1347-ben I. Lajos király átírta az esztergomi káptalan oklevelét, amely átírásban megtalálható Róbert Károly utasítása az esztergomi káptalan számára, hogy a Kamarun megyei Nezmel birtokot fia nevelőjének adományozza, ki a Zavam-i Henricus fia, aki a Frankonya-i Lesusko és Plespah urak nemzetségéből származik¹¹.

1341-ben más magánbirtokosokról olvashatunk, Miklós comes leánynevedet ad ki a Komárom megyében fekvő Neszmély possessióból¹².

1342-ben Vilmos pannonthalmi apát tiltakozott amiatt, hogy Vitus nyitrai püspök és Miklós Lajos király nevelője, a korábban említett Poloniai-i Miklós a füzitői vámot elfoglalták és Neszmélyre helyezték át¹³.

1359-ben a veszprémi püspök, László négy falu lakosait kiátkozta, mert a püspök által képenként kivetett 7 dénárnyi tizedet nem fizették meg. Neszmély faluban az esztergomi káptalan megbízottja Márton említi Hanchko mester Nezmeli nemest, aki valószínűleg azonos Plonia-i Miklós 1339-ben említett unokatestvérével. Felsorolja a falu érintett lakóit: Gergely villicus, Ratolth fia János, Karachun fia Gegen, Tibus fia Bartal, Joanka fia György,

Simon fia Nyikas, István fia Feulder, Pál kovács, Desew villicus, Geurgwi (dictus) Koch, Tamás fia Jakab, Nana fia Chama, Beu (dictus) Péter, Petewy (dictus) Koch¹⁴. A lakosok Wruzi Dosa rokonának, Lőrinc királyi megbízottnak a jelenlétében kijelentették, hogy az elmúlt esztendőben kepénként 6, a jövőben pedig évi két részletben (Szent Márton és vízkereszt nyolcadján) 7 dénárt fognak fizetni - azzal, hogy egy részlet elmulasztása esetén a hátralék kétszeresét kötelesek megfizetni, a következő részlet elmulasztása esetén pedig a hátralékot a püspök királyi parancs és bírói eljárás mellőzésével behajthatja rajtuk.

1363-ban vita folyt a pannonhalmi apátság és Neszmélyi Hanchko között a két birtok határáról. A győri káptalan 1364. április 7-én tanúsította, hogy a pannonhalmi apát oldaláról Tuluk Pál királyi emberrel András mestert kanonokot, Nezmel-i Hanchko oldalról Koacy-i Márk királyi emberrel Mihály mestert kanonokot küldte ki, akik a két fél közötti vitatott földdarab határait előbb Pál mutatása szerint (ő az apát prokurátora), majd Hanchko mester mutatása szerint járták meg, s megállapították, hogy a vitatott földdarab 55 hold szántóföldből, illetve hegyes s műveletlen földből áll, a szomszédok pedig azt vallották, hogy a Pál testvér által megmutatott határookra ugyan nem emlékeznek, de arra igen, hogy a király nevelője, Polonus Miklós határjeleket emeltetett. Pál testvér szerint a határok: egy bizonyos hegy szegélyén 2 régi határvonal, tőle nyíllövésnyire a hegy oldalában felszántott és bevetett földek végén (in fine terrarum arabilium ac seminatarum) 4 határjel, amelyek Vstench, Zomold és Almas birtokokat választják el egymástól s ettől kezdve Nezmellel nincs közös határ. A határok Hanchko szerint: a fenti négyes határjeltől, amelyek Zumoldh, Wstanch birtokokat választják el nyugatnak egész egy nagy utig, amely mellett három határjel, amelyek egyike Nezmel-t, másika Zumold-ot, harmadika Almas másként Wyfalutelek birtokot választja el, innen keletnek¹⁵

Ebben az évben adatunk van arról, hogy a neszmélyi vámjövedelem harmada Jakus pozsonyi bírót illette meg¹⁶

Bebek István országbíró 1365. augusztus 22-én hirdetett ítéletet az Almás és Neszmély közti birtokvitában. A felek több oklevelet is bemutatnak, az apát képviselőjének az állítása szerint 1339-ben a tatai apátnak a pannonhalmi apát nevében nem volt beleegyezési joga, megállapítást nyert, hogy a vitatott földdarab 50 hold, amit a két fél magáénak vallott, s az országbíró ítélete alapján Siffridus apát rendi állására és lelkiismeretére - a határokat megjárva - sajátjának mondta a földdarabot, s az általa megjárt határokat igaznak, állította. Ezért a győri káptalan ebben az országbíró parancsa alapján be is iktatta őt, így Bebek István országbíró őt eme földdarab igaz birtokosának nyilvánítja, s elrendeli az erről szóló kiváltságlevél kiadását¹⁷.

1396-ban Jakus pozsonyi bíró örökösei tiltakoznak az ellen, hogy Zsigmond király eladományozza neszmélyi birtokukat¹⁸.

1422. június 6-án Zsigmond király, mivel Garai Miklós nádornak, a neki fizetés, a királyi udvarban állandó lakás létesítése és fenntartása valamint a

budai vár őrzése címén Buda, Pest városok, a zsidók adójából és máshonnan évente járó összegekből 6840 aranyforinttal adós maradt, ezért a nádornak elzálogosítja Komárom várát és tartozékait, amelyeket eddig a nádor tiszt-ségként birtokolt, azzal, hogy halála esetén a nádor az uradalommal úgy rendelkezhet, ahogy akar. Tartozékai: Komárom, Nezmel oppidumok, Almas, Fisegthw, Zwn, Révkomarom, Wyfalu, Bwk, Vrkee, Tan, Chicho, Megyer, másik Chicho, Isop, Bogya, Zakalus, Ehech, Megyrech, Kezew, Toldwar, Warkezy, Halas, Nezmel, Zwn, Komarom, Tan, Echech, Bana, Asvanhw birtokokon szedni szokott száraz és vízi vámok, Almas, Komarom birtokokon, a Dunán és a Vágon szedni szokott révvámok, vizahalászati jogok a Dunán, Vágon s Sythwa-n, a szőlő és a gabona kilencedével, amik Almás, Nezmel és más birtokon vannak s más jövedelmek¹⁹.

Neszmély neve az országos történelemben is felmerült, 1439-ben itt halt meg Albert király.

1460. augusztus 26-án utasította Pálóczi László országbíró a győri káptalant, hogy Széchy Dénes esztergomi érseket iktassa be zálog jogán Komárom várába és a hozzá tartozó birtokokba. Itt négy mezővárost is említ az oklevél a falvak mellett: Komarom, Zewn, Nezmel és Thany²⁰. A birtokot még V. László 1456-ban adta zálogba. Mátyás király 1465-ben visszaváltotta.

A Fényes által említett 1471-es átírt oklevelet ma az Országos Levéltár őrzi, magyar fordítása is megjelent nyomtatásban²¹.

Az eredeti oklevél az Esztergomi Prímási Levéltár őrizetében van²². Prokopp Gyula állapította meg, hogy a nem publikált eredeti oklevél 39x28.5 cm méretű hártyára van írva, erősen rongált, tintája elhalványodott. Az eredeti oklevél a kiadotthoz képest feltűnteti az oklevél felső jobb sarkában levő kancelláriai feljegyzést. A másolat az eredeti szöveget összevonta. Feltevése az, hogy a másoló a kancelláriai feljegyzést mellőzte, s maga az oklevél már 1717-ben is feltehetően nehezen volt olvasható. Az eredeti oklevél magyar fordítása a következő: "A király ur rendelkezése Urbán mester jelentése folytán."

"Mi Mátyás, Magyarország, Csehország stb. királya, jelen levelünkben tudomásul adjuk mindazoknak, akiket illet, hogy mivel a városok és mezővárosok annál is inkább kedvezményeket érdemelnek, mert - úgy látszik - bennük van az ország díszé és java, illő dolog, hogy azok, akikre tartozik az ország kormányzása, gondjukat viseljék és arra törekedjenek, hogy ha majd megszűnnek a zavargások, a városok lakói gyarapodjanak, nemcsak a saját dicsőségükre, hanem az országnak és saját magunknak hasznára is. Mi tehát kedvezően fogadtuk híveinket, a Neszmély nevű mezővárosban lakó polgároknak és jobbágyoknak (civium et jobagionum nostrorum in oppido Nezmel) érdekében felségünkhöz benyújtott kérelmet, mely szerint - amint mondják - az egy forintnyi taxa (adó) és egyéb szolgáltatások (contributions) következtében maguk a polgárok és az említett Neszmély mezővárosunk is nem csekély romlásra jutottak. Hogy tehát minél jobban ékeskedhessenek népességgel és lakosokkal, helyesnek és megengedhetőnek

találtuk, hogy mostantól kezdve, a jövőben az évenként fizetendő adójuk fejében ne fizessenek többet, mint telkenként egy fél forintot, még pedig két, egymást követő határidőben, tudni illik felét Szent Márton püspök és hitvalló ünnepe körül (november 11.), másik felét pedig Szent György vértanu ünnepe körül (április 24.) szolgáltatassák be nekünk a komáromi várunkhoz, sőt ezt ezennel helyeseljük és meg is engedjük. Ezért szigorúan meg hagyjuk nektek, az említett Komárom várunk hűséges várnagyainak, a jelenleg szolgálóknak és a jövőben alkalmazandóknak, hogy az említett Neszmély mezővárosunk polgáraitól és jobbágyaitól rendszerinti adójuk fejében ezen túl ne merészeljeteek többet behajtani, vagyis - mint előrebocsátottuk - minden egyes telkük után fél forintot az előbb említett határidőkben. Másként cselekedni ne merészeljeteek, ha meg akartok maradni királyi kegyünkben. Jelen levelünket pedig, melyet titkos pecsétünknek - melyet mint Magyarország királya használunk - ráfüggesztésével megerősítettünk, elolvasás után mindig adjátok vissza annak, aki felmutatta. Kelt Budán, Szent Ferenc hitvalló ünnepét közvetlenül megelőző csütörtökön (október 3.) az Urnak ezernégyszázhetvenegyedik esztendejében, uralkodásunk tizenegyedik, megkoronázásunknak pedig nyolcadik évében"²³.

Az eredeti oklevélen szereplő feljegyzés mutatja, hogy Urbán mester jelentése adott alkalmat arra, hogy Mátyás király utasítsa a királyi kancelláriát az oklevél kiadására. Urbán mester azonos Nagylucei (másként Dóczi) Orbánnal, a későbbi győri majd egri püspökkel, aki Mátyás kincstartója volt. Magister - mester címmel a tanult, az írástudáson és a latin nyelv ismeretén túl jogi műveltséggel rendelkező férfiakat illették, akik a királyi udvarban, valamint egyházi és világi főemberek környezetében igazgatási munkakörben dolgoztak. Nagylucei Orbán, feltehetően jobbágy származású, előbb kancelláriai íródeák, majd királyi jegyző, 1470-től Ernuszt János királyi kincstartó familiárisa, 1475 után alkincstartó, 1478-tól kincstartó, 1472-ben budai kanonok, majd esztergom-szattamási, illetőleg székesfehérvári prépost. Egyházi pályája csúcsán 1487-től mint egri püspök és a bécsi püspökség adminisztrátora²⁴.

A királyi kincstartó feladatkörébe tartozott a királyi birtokok felügyelete. A komáromi váruradalom 1471-ben királyi birtok volt, Ernuszt kincstartó familiárisa intézte tehát a neszmélyiek kérését. A komáromi váruradalomban Komárom mezőváros mint a várnak szolgáló piachely, iparosok lakta település, Tanya a csallóközi birtokrész központja, Neszmély és Szöny a Győr-Esztergom, Győr-Buda kereskedelmi út mentén feküdt. Neszmély jelentőségét emelte a piactartás joga és a fejlett szőlőkultúra.

Ha röviden elemezzük az oklevelet, látjuk benne Mátyás városfejlesztési programjának megfogalmazását. A bevezetőben említett "zavargások" a Mátyás elleni összeesküvésre utalnak, amikor Vitéz János és hívei Kázmér lengyel herceget hívták be az országba. A király teljesítette az adó mérséklése iránti kérelmet, s utasította a komáromi várnagyot ennek betartására. Szigo-

rúan utasította arra is, ha a neszeményiek bemutatják neki az oklevelet, akkor elolvasás után adja vissza.

Mátyás még életében fiának, Corvin Jánosnak adta a komáromi várat, s avval együtt Neszmély mezővárosát is. 1943. március 31-én kiadott oklevele szerint már ismét a király, II. Ulászló birtokában volt Neszmély. II. Ulászló oklevele feltüntette Neszmély mezőváros jogait. A király megtiltotta, hogy az áruikkal kereskedő neszeményi lakosokat másutt bíróság elé állítsák, vagy bármiféle jószágukat letartóztassák. A neszeményiek elleni ügyekben csak a neszeményi bíró és esküdtek ítéelhetnek. Megerősítette a magyar királyok által korábban adott kiváltságokat, mely szerint Neszmély polgárai és népe (cives et populi), valamint minden jószáguk mindenféle vám fizetése alól mentesek²⁵.

Neszmély mezőváros jelentőségét a XVI. század elején mutatja Fényes Elek ismertetése is. "1503-, 1511-, 1521- és 1525-dik évekről most is vannak a helység birtokában több rendbéli eredeti oklevelek, melyekből még az is kiviláglik, hogy akkor rendes tanáccsal bíró és függő pecsétés leveleket kiadó oppidum privilegiatum volt. E függő pecsétés levelek rendesen így kezdődtek: "Nos stb. jurati caeterique cives et hospites oppidi privilegiati de Neszmél"²⁶.

A török háborúk során Neszmély kiemelt helyzete megszűnt. 1537-ben II. Ferdinándnak azt javasolták, hogy a dunai naszádosoknak adják zálogba Neszmély, Almás és Füzitő falvakat, a királyi 6470 Ft-os tartozása fejében²⁷.

1550-ben a naszádosok vajdái már nem éltek, mert a király újból elajándékozta ezeket a falvakat²⁸. 1570-ben pedig már a török adóösszeírók írták össze Neszmélyt, 12 ház után adózott, a felnőtt férfiak száma 45 volt²⁹. 1552-ben a magyar összeírók a pusztult helyek közt sorolták fel, 1576-ban 12 lakható házat tüntettek fel³⁰. A XVIII. század első évtizedeiben, már megváltozott körülmények között mint jobbágyfalu élte életét, 1715-ben 37, 1720-ban 51 adózó jobbágyot írtak össze a faluban³¹. XV. századbéli mezővárosi dicsőségére már csak az oklevelek emlékeztettek.

JEGYZETEK

1. Fényes Elek: A magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. Komárom vármegye. Pesten, 1848. 185.
2. Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században (Ertekezés a történettudományok köréből. Új folyam 37. Bp., 1965.
3. Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról Bp., 1981. 336.
4. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I-III., V. Bp., 1890-1913.
5. Fügedi: i.m. 341.
6. Fügedi: i.m. 355.
7. Fügedi: i.m. 356.
8. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1978. 462. A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története I. 778.
9. Az Esztergomi Prímási Levéltárban az alábbi oklevelek: IV. Béla király 1265., 1268., I. Károly király 1317., 1320., 1334., Mária királynő 1387., V. László király 1456., győri káptalan 1460. évi oklevelei. Archivum Saec. classis (Q)! nr. 24-31. és 36.
10. Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképtár 207285. Pannonhalmi Bencés Apátság Levéltár Phalma. Capsarium 487. 2-T. 1339. december 13.u.
11. U.a.
12. Anjou kori okmánytár. Szerk.: Nagy Iván és Nagy György. I-VII. Bp., 1873-1925. IV. k. 86.
13. U.O. IV. k. 224. Borovszky Samu: Komárom vármegye és Komárom szabad királyi város monográfiája. Bp., 1907. 110.
14. Veszprémi regeszták 1301-1387. Összeáll.: Kumorovitz L. Bernát. Bp., 1953. 201.
15. MOL Df. 207285.
16. Borovszky: i.m. 110.
17. MOL Df. 207285.
18. Zsigmond kori oklevéltár. Összeáll.: Mályusz Elemér. Bp., 1951. I. 4267. tétel.
19. MOL DI. 87960.
20. Esztergomi Prímási Levéltár Arcívum Saec. classis Q. nr. 36.
21. MOL DI. 81725. Latin szövege megjelent a Zichy-család okmánytára XI. kötetében. Magyar fordítása pedig a 89-90.1. Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I.k. 327.
22. Esztergomi Prímási Levéltár Archivum Saec. classis Y. nr. 14.
23. A fordítás Prokopp Gyula munkája. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Kézirattára 242. szám alatt.
24. Daróczy Zoltán: A Dóczyiak és a Nagylucseiek. Turul, 1938.
25. MOL DI. 81725.

26. Fényes: i.m. 185.
27. Szentkláray Jenő: A magyar dunai naszádosok 140. és 146.
28. MOL Zichy-család levéltára fasc. 142. nr. 5. és 6.
29. Fekete Lajos: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Bp., 1943. 46.
30. Borovszky: i.m. 110.
31. Acsádi Ignác: Magyarország népessége a pragmática sanctió korában. Bp., 1896. 63-64.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS AZ ESZTERGOMI ÉRSEKEK DR. BEKE MARGIT

Mátyás király reneszánsz uralkodó volt, annak fényével és árnyával együtt. Nagy formátumú egyéniség, akiben a hittudományok ismerete és a vallásos életérzés mellett megfér az egyháztól, annak fejétől való függetlenedési hajlam, amikor veszélyeztetve látja királyi szuverenitását. Akadályokat nem ismerő, kudarcaiban nem nyugvó jelleme is megnyilvánul a Szentszék felé. Ez különösen a javadalmazási tisztségek betöltése körüli vitákban, vagyis a főkegyúri jogok gyakorlásában élesedik ki, mégis annak tudatában teszi ezt, hogy mind eszmeileg, mind anyagilag szüksége van a pápa támogatására törekkelő harcainhoz.

Tekintsük át Mátyásnak és az esztergomi érsekeknek, mint Magyarország első főpapjainak kapcsolatát! Uralkodása alatt öt főpap viselte az esztergomi érseki méltóságot. A király csak Széchi Dénes kinevezésébe nem szólhatott bele, hiszen uralkodása kezdetén már a helyén volt.

Széchi Dénes (1440. febr. 15 - 1465. febr. 1.) a híres bárói familia sarja, Paduában végzett jogi tanulmányok után egri püspökként kreálta bíborossá IV. Jenő pápa 1439. január 8-án.¹ Ma már nem lehet megállapítani, hogy mennyiben a saját érdeme és mennyiben Erzsébet királyné ajánlására történt.² Méltó volt e főpap tisztsége viselésére, hiszen az esztergomi egyházmegye szellemi megújulását az 1449-es tartományi zsinat összehívásával is bizonyította, ahol egyúttal a Szent István által épített roskadozó bazilika restaurálását is célul tűzte ki.³ Rómával fenntartott kapcsolata felhőtlen volt, ami a neki juttatott kiváltságokban is kifejezésre jutott.

1452-ben V. Miklós pápa a "legatus natus" született követ címet adományozta neki.⁴ Ez azzal járt, hogy egyházmegyéjében, sőt az exempt plébániákon is érseki palásstal élhet és keresztet vitethet maga előtt követsége határain belül. III. Callixtus a követi címet "a latere" címmel bővíti, vagyis tisztségét Magyarországon kívülre Dalmáciára is kiterjeszti.⁵ A későbbi érsekeknek ez a joga ide vezethető vissza.

A Hunyadi-házhoz fűződő barátsága a várnai csata után mélyül el. Az esztergomi bazilikai kőbe vésve őrzi Hunyadi Jánosnak és Széchinek a barátságát. Tudvalévő, hogy a törökverő hős más előkelőkkel együtt sok aranyat és ezüstöt ajándékozott a székesegyház helyreállítására⁶ és ennek nyomán 1453-ban a bíboros felszentelhette 6 püspök jelenlétében.⁷ A prímásnak Vitéz János püspökkel együtt fontos szerepe volt Mátyás királyi útjának előkészítésében. 1458. január 24-én valóban királlyá választották és elkezdődött híres országlása. A Budán összesereglett főemberek élén fogadta Mátyást a bíboros. Mátyás Esztergom városán vonult keresztül, azon a városon, amely az érsekek rezidenciája és egyházi alközpontja volt, ahol Mátyás számtalanszor időzött később. Budán az újjongó tömeg közepette szinte első útja a Nagyboldogasszony templomába vezetett. Később, 1464-ben az idős érsek azzal a felemelő érzéssel végezhetette Székesfehérváron a királykoronázás ce-

remóniáját, hogy Szent István örökébe méltó utód került. Erre jogosította őt a király eddigi intézkedése. Kapcsolatuk ideálisnak tekinthető. A király igyekszik a főpap kedvében járni: 1459. szeptember 18-án megerősítette atyjának levelét, amely biztosította az érseket a nagybányai püzetumról.⁸

1460-ban figyelmezteti a birtokosokat, akiknek kamarahasznót adott, hogy továbbra is kötelesek az esztergomi érsek tizedét megfizetni.⁹ Zálog címen pedig megkapja az érsek Komárom várát.¹⁰

II. Pius pápa is 1464-ben megerősíti az érsek jogait mindazon egyházakban, apátságokban, prépostságokban és plébániákon, amelyek a joghatósága alá tartoznak, akár exemptek is legyenek.¹¹ Nagylelkűségében Mátyás sem maradt le, hiszen átírta és megerősítette az esztergomi egyház kiváltságait, amelyeket IV. Béla adott.¹²

Széchi Dénes még részt vett Mátyás oldalán tanácsadóként a szegedi gyűlésen, azután hamarosan beteg lett és meghalt Esztergomban.¹³ Családi címerrel díszített sírköve a bazilika altemplomában található. Halála előtt a székesegyházra 8 ezer aranyforintot hagyott, amelyet azonban a király katonákra költött.¹⁴ Noha kölcsönként vette fel, de sohasem térítette vissza.

A Hunyadiak másik barátját, *Vitéz Jánost* (1465. február 16 - 1472. augusztus 8.) 1465-ben emelte Mátyás király az esztergomi érseki székebe. "A különféle művészetek tudományával és derék erkölcsökkel"¹⁵ ékeskedő főpap méltó volt a reneszánsz uralkodóhoz. Mindkettő keményakaratú, célratörő. Mátyás éppoly szilárdan haladt szándékai megvalósítása felé, mint amilyen szigorúan védte Vitéz János az egyházat és nemzetét. Ennek a hasonlóságnak és egyúttal különbözőségnek köszönhető összeütközésük. Addig az érsek diplomataként, tanácsadóként állt Mátyás mellett és nem egyszer szállt hadba személyesen érseki bandériumának élén, vagy küldte azt csatába.

Mátyás viharos sietséggel Vitézre ruházta "a gazdátlan egyházmegye várainak, városainak, falvainak és különféle jogainak őrzését".¹⁶

II. Pál pápa jóváhagyta a király jelölését, hiszen jó információi lehettek a Magyarországot a műzsák lakhelyévé varázsoló jeles főpapról. Mátyást a kiszabadításban és a korona megszerzésében segítette. Galeotto Marzio írta a magyar püspökökről: "a királyi tanácsban nagyszámú művelt kísérettel jelennek meg és első helyet foglalnak el".¹⁷ János érsek mecénás volt, udvarában híres külföldi és jeles magyar tudósok tartózkodtak. A király az országos gondok tanácskozásán túl szívesen töltötte idejét Esztergomban a humanisták társaságában. Vitéz János műizléssel megépített ékes palotájában, híres könyvtárában és asztalánál csillagászatról, hittudományokról vitatkoztak és tornajátékokban gyönyörködtek. A híres, ám rövidéletű pozsonyi Academia Istropolitana 1467. június 20-i alapítása az érsek ösztönzésére, Mátyás közbenjárására és II. Pápa jóváhagyása következtében valósulhatott meg.¹⁸ A király számára a főpap minden vonalon modellt jelentett a hazai humanizmus és reneszánsz megteremtésében.

A király és érseke között azonban megbomlott az összhang, mivel az egyházi jövedelmeket megcsorbította a király, jogtalanul szedte az adókat és a

főpap 1469-től vezetett hadjáratait már nem tudta helyeselni. Attól tartott, hogy a csehekkel folytatott háborúja elvonja őt az igazi veszedelemtől, a töröktől. A török iga nem csupán állami függetlenségünk végét jelenthette, hanem kereszténységünkét is. Ezért szőtt összeesküvést a király ellen, aki békülése dacára nem bocsátott meg Vitéznek. Mátyás az ország első főpapját elfogatta és megalázó feltételek mellett házi őrizetben tartotta Esztergom várában.

A megalázást méginkább fokozta, hogy ellenfelének, Beckensloer János egri püspöknek felügyelete alá helyezte. Itt fejezte be életét 1472. augusztus 8-án és temették el a bazilikában az általa készíttetett sírkő alá, amely a késő utódoknak hírdeti nagyságát.

Neves történészünk, Fügedi Erik tragikusnak nevezi az 1471. évet Mátyás életében, hiszen "művelt munkatársainak köre szétszűllött, helyüket kegyenccek foglalták el, Mátyás megindult a teljes magánosság felé vezető úton".¹⁹ A kegyenccek között találjuk *Beckensloer* (Peckenschlager/Alemann) *Német Jánost* (1474-1476. február 13.), akire a király méltatlanul pazarolta jóindulatát. Igaz, később éppoly ádáz haraggal szállt vele szembe, miután elhagyta őt. Az 1458-as országgyűlésen tett ígérete ellenére, miszerint idegenek nem kapnak egyházi méltóságot²⁰, a király mégis a sziléziai származású papot Vitéz János utódként először váradi püspöknek nevezte ki, amint 1472-ben ugyancsak Vitéz Jánost követte most már Magyarország első érseki székében. Beckensloert Bonfini a király "nagy bizalmasá"-nak²¹ nevezi, Heltai pedig megjegyzi róla: "mert azt igen kedvelli vala".²² Az érsek rövid egri püspöksége (1468-72) arra volt jó, hogy esztergomi javadalma mellett a váradí és egri javadalmakat is magáénak mondhatta és azokat jogtalanul tartotta meg. Emiatt Mátyás konfliktusba kerül vele és a Szentszékkal is.²³

1474-ben is még "felterjesztett esztergomi érsek"²⁴ és a király azon fáradozik a Szentszéknél, hogy egri püspökségét továbbra is megtarthassa.²⁵ A főpap esztergomi időzéséről keveset tudunk, tevékenységéről szintén.

Talán tudatában volt annak, hogy a királyi bizalomnak képtelen megfelelni és 1476. február 13-án megszökött az uralkodó ellenségéhez, Frigyes császárhoz.²⁶ Mátyás évekkel később is panaszkodik rá. Salzburg polgáraihoz intézett levelében "ok nélkül elmenekült"-nek,²⁷ IV. Sixtushoz írva "szökevény"-nek²⁸ nevezte őt. Menekülését különböző módon magyarázzák: félt a királytól, a császár hívta, de nem járunk messze az igazságtól, ha hatalmi vágyát fogadjuk el motivációként, ugyanis a pápai trónra vágyott.²⁹ A nyughatatlan főpap prépostsága, bécsi és salzburgi koadjutorsága után végül Salzburg érseke lett és halt meg 1489-ben. Pray szerint "sok kincset és arany és ezüst edényeket, amelyeket Magyarországról vitt magával"³⁰ hagyott maga után. Érsekségének az esztergomi egyházmegye, a kincstár és Vitéz János könyvtára látta kárát. Az érseki széket a király 1477-ben üresnek nyilvánította, de Beckensloer csak 1484-ben mondott le róla.

Ezután a király idegen származású rokonait jutalmazza meg az érsekséggel.

1480-ban Beatrix királynő tizenhétéves testvérét, *Aragoniai János* bíborost, mint pápai követet fogadta Mátyás nagy dísszel és tisztelettel.³¹ A király neki ajándékozta az érsekséget (1480. február - 1485. október 17.) Mivel erről még nem mondott le Beckensloer János, ezért az új érsek a jövedelmet az esztergomi káptalannál helyezte letétbe, ügyük rendezéséig.³² A bíboros igen rövid ideig tartózkodott hazánkban. Elődjével folytatott huzavona miatt 1481-ben arra gondolt, hogy inkább a kalocsai érsekséget veszi át, amit a király nem engedélyezett neki.³³

Mátyás arra használta fel a Rómában tartózkodó bíborost, hogy segítse őt azon egyháziak ellenében, akik a pápánál keresnek orvoslást - szerinte igaztalanul - hiszen az egyházi javadalmakkal rosszul gazdálkodnak.³⁴ Ugyanakkor a pápa számára is hasznosnak bizonyult egyik bíborosának magyarországi kinevezése, ugyanis 1481-ben született követnek nevezte ki Magyarországra, Csehországra és Lengyelországra nézve és mint ilyen búcsút engedélyezett azok részére, akik a törökök ellenében fegyvert fognak.³⁵ Esztergomi érseki jogának csak 1484. február 20-án sikerült érvényt szereznie.³⁶ Azonban idegen lehetett számára a magyar föld és maradandó alkotással sem gyarapította az egyházmegyét. S noha érsek állt az egyházmegye élén, mégis az általános helynököknek kellett intéznie az ügyeket.³⁷ Így Aragoniai János 1485-ben véglegesen visszatér az Örök Városba anélkül, hogy beváltotta volna a hozzáfűzött reményeket.³⁸

Az érsekek sorában egyedülálló, hogy hétévesen kinevezett esztergomi érsek legyen bárki, mégha hercegi születésű is. Igaz, a korabeli egyházi gyakorlattól ez nem idegen. *Estei Hippolit* mint ismeretes, Beatrix unokaöccse és érthetetlen, miért választotta őt Mátyás. A herceg Zágrábon keresztül érkezik Bécsújhelyre a király hívására. Báthori István országbíróát küldi eléje Sopronba, ezerfőnyi lovassággal. A kinevezés a király részéről 1487. április 1-jén megtörtént, de emiatt nehézsége támadt VIII. Ince pápával, aki azzal érvelt, hogy "oly jelentékeny egyházat, mint amilyen az esztergomi, gyermekeknek nem adományozhat".³⁹ Azonban május 27-én a pápa mégis beleegyezett, hogy adminisztrátora legyen az érsekségnek, de az egyház kormányzását vikáriusra bízta.⁴⁰

Ez a kinevezés bizonyítja, hogy az egyházi funkció mennyire háttérbe szorult, elhanyagolhatóvá válik és ez jellemző a reneszánsz gondolatvilágra. Iba-falvay Tamás érseki helynökként kiválóan tevékenykedett, hiszen tartományi zsinatot is hívott össze.⁴¹

Ugyancsak helynökként említik a ferrarai származású Marmelli Donátot, aki esztergomi kanonok volt 1486-94 között.⁴² A kis prímás személyiségének értékelésében igen eltérőek a vélemények. Egyesek kiváló tulajdonságokkal ruházzák fel, mások szerint sem tudományban, sem jámborságban nem haladt.⁴³ Tény, hogy 1492-ben bíboros lett és életében sem szenteltette fel magát.

Egyházi vonatkozásról nincsenek híradások, annál inkább költekező, pompás udvartartásáról. Esztergomban Vitéz János óta nem folytak építke-

zések. Most Hippolit istállót építtet és ez nem véletlen, hiszen nagy összeget költött lovakra és ezüst lószerszámokra.⁴⁴ Amellett Maróton vadászkastélyt építtet és a meglévő budai és pozsonyi érseki rezidenciák mellett bécsben is tart házat. Jól érzi magát a flandriai kárpitok, a kristálypoharak és játékkártyák között. Nagyszámú személyzetet, 48 állandó és 117 alkalmi fegyveres szolgát tartott fenn. Mátyást, utolsó útjára elkísérte Székesfehérvárra. Vele szemben azonban nő az elégedetlenség és végül 1497-ben elcseréli az egri püspökséget Bakócz Tamással. 1520-ban hunyt el a francia narbonnei egyház élén és ott is temették el.⁴⁵

Az elmondottak összegezéséeként a következőket mondhatjuk. Az öt főpap közül kettő magyar, három idegen származású. A két herceg - Aragoniai és Estei - mellett Széchi a bárói, Vitéz a nemesi és Beckensloer a kézműves réteget képviselte. Ez a széles paletta mutatja az akkori társadalmi viszonyokat, amikor bárkinek a felemelkedése biztosítva volt, ha képességei megengették.

A külhoni érsekek nem voltak képesek begyökeresedni az akkori magyar viszonyokba. Ez utóbbiak kinevezése elsősorban a király személyes érdeke volt és nem az egyházé. Az egyházkormányzat és az egyház érdekeinek képviselete visszaszorult, amely abból is kitűnik, hogy érseki általános helynökök irányítottak, sőt papi funkciót láttak el. Míg Széchi Dénesben és Vitéz Jánosban a kultúra szeretete és az egyházi főpapi mivolt meglehetősen arányban állt egymással, Hippolitnál már csak a pompa szeretete maradt és személyisége kevésbé volt kreatív mint az előzőké.

JEGYZETEK

1. Purpura 47., Schmitth I. 251., Török 93., Sugár 154.
2. Purpura 47. skk.: Utrum suis unice meritis an commendatione Elisabethae Reginae, non constat., Sugár 154.
3. Purpura 47., Schmitth I. 251., Török 96.
4. Purpura 47. skk. Schmitth I. 251., Török 94., Késmárky 88.
5. Török 100.
6. Purpura 47., Schmitth 251., Török 97.
7. Török 97. az eredeti oklevelet ld. PL Archivum Ecclesiasticum Vetus nr. 49/3.
8. PL Lad.2.fasc.2.nr.25.
9. Valkó megyének PL Lad.B.fasc.2.nr.30.
Bakos Pál lippai várnagynak Külső-Szolnok megyében: PL Lad.B.fasc.2.nr.29.
Slopani Mátyásnak Nyitra megyében: PL Lad.B.fasc.2.nr.27.
Ország Mihály nádornak Bars, Tolna, Pilis és Esztergom megyékben: PL Lad.B.fasc.2.nr.26.
10. Pl Lad.Q.fasc.2.nr.36.
11. 1464. jún. 12-én. PL Archivum Ecclesiasticum Vetus Nr.56. az exempt más egyházmegye területén lévő és onnan kivett és az esztergomi érsekség joghatósága alá rendelt plébániát jelent.
12. 1464. júl. 5. PL Lad. A. fasc.2.nr.9.
13. Heltai II.71., Schmitt I.260., Török 105.
14. Heltai II.71., Purpura 47 skk., Schmitth I.260., Török 105.
15. Pray 117.
16. Mátyás levelei 43.,
17. Galeotto 23 sk.
18. Az Academia Istropolitana irodalma és Vitéz János és Mátyás részleteiből bemutatása megtalálható a szerző megjelenés előtt álló tanulmányában: Vitéz János esztergomi udvara címen.
19. Fügedi 431.
20. Sugár 173.
21. Bonfini 184.
22. Heltai II. 125.
23. Galla 114.
24. Sugár 174.
25. Mátyás levelei 66. Fraknoi 297.
26. Bonfini 205., Heltai II. 187., Pray 147., Török 118., Sugár 176.
27. Mátyás levelei 95.
28. Mátyás levelei 127.
29. Bonfini 205., Pray 147., Fügedi 432.
30. Pray 161. szerint: multa clenodia et vasa aurea et argentea, quae secum ex Hungaria attulerat., Purpura 91 skk., Sugár 176., Mátyás levelei 95.

31. Bonfini 257., Purpura 91 skk., Schmitth II.7.skk.
32. Bonfini 271., Pray 171 skk.
33. Mátyás levelei 137.
34. Mátyás levelei 130.
35. Purpura 91 sk., Schmitth II.7.skk.
36. Bonfini 271. Pras 171 skk. 1482-öt hozza.
37. Pray 171.skk.
38. Török 120.
39. Galla 120., Sugár 202.
40. Schmitth II.12.skk., Török 121., Galla 123., Sugár 203., Fraknói 299.
41. Pray 196., Török 123., Kollányi 110.
42. Kollányi 116.
43. Bonfini 320., Purpura 99. skk., Pray 196., Török 123.
44. Nyáry Albert: Az esztergomi érsekség és egri püspökség számadási könyvei a XV-XVI. századból. In: Századok I/1867/. 378-384., Fügedi 114., Török 123.
45. Purpura 99 skk.

RÖVIDÍTÉSEK

- Bonfini Bonfini: Mátyás király. Tíz könyv a Magyar történetből.
Ford. Geréb László. Bp., 1959.
- Fraknói Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora. (1440-1526)
Bp., 1896.
- Fügedi Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Bp., 1981.
- Galeotto Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mon-
dásairól és tetteiről szóló könyv. Ford. Kardos Tibor. 1977.
- Galla Galla Ferenc: Mátyás király és a Szentszék.
In Mátyás király Emlékkönyv.
Szerk. Lukinich Imre. Bp. 96-170.
- Heltai Heltai Gáspár: Magyar krónika I-II. Nagy-Győr, 1789.
- Késmárky Késmárky István: Az esztergomi érsekeknek mint
Magyarország prímásának jogai és kiváltságai Bp., 1896.
- Kollányi Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100-1900.
Esztergom, 1900.
- Mátyás
levelei Mátyás király levelei 1460-1490.
Vál.szöv. gondozta V. Kovács Sándor.
Ford. Ballér Piroska. Bp., 1986.
- PL Prímási Levéltár
- Pray Collectio Prayana. Tom VI. Archiepiscopi Strigonienses.
Egyetemi Könyvtár.
- Purpura Purpura Pannonica sive vitae et res gestae
cardinalium in Hungaria. Claudiopoli 1746.
- Schmitth Schmitth, Nicolaus: Archi-episcopi Strigonienses
I-II. Tyrnaviae, 1758.
- Sugár Sugár István: Az egri püspökök története. Bp., 1984.
- Török Török János: Magyarország prímása.
Közjogi és történeti vázolat. Pest, 1859.

MÁTYÁS KORI ÉPÍTKEZÉS AZ ESZTERGOMI VÁRBAN
(AZ ESZTERGOMI "VITÉZ-PALOTA" RÉGÉSZETI FELTÁRÁSA)
DR. HORVÁTH ISTVÁN

Az Árpádok egykori királyi palotáját, - amely a tatárjárás után került végleg az egyház kezére¹ - a XIV-XV. században az esztergomi érsekek többször, gazdag pompával átépítették, kibővítették. Az írott források különösen kiemelik a XIV. században Telegdy Csanád (1330-1349), majd a XV. században Vitéz János (1465-1472) érsekek építési tevékenységét.² Vitéz építkezéseiről a kortárs szemtanú, mint Regiomontanus, és a rokon Janus Pannonius emlékeznek meg elsőként³. Regiomontanus a vár tornyainak, erődítéseinek folyamatos helyreállításáról ír⁴, Janus pedig az erődítések építésén túl egyik epigrammájában általánosságban dicsóítja a nagyszerű építményeket. Ez utóbbi epigramma - Kardos Tibor feltételezése szerint - valószínűleg márványtáblára vésve foglalt helyet a várfalon, talán épp a főkapu felett⁵.

Részletes leírást az építményekről legkorábban Bonfini ad, aki a Mátyás elleni összeesküvésről írtak után a következőket jegyzi meg Vitéz Jánosról: ... "Tágas ebédlő termet (triclinium) épített a várban, s az ebédlő mellett kifelé álló pompás emeletes erkélyfolyosót vörös márványból. Az ebédlő homlokzata előtt boltozatos és oromtetős szibillakápolnát állított, melyben az összes szibillák képei megvannak. Magában az ebédlőben nemcsak az összes magyar királyok láthatók történeti sorban, hanem a szkíta ősök is. Azonkívül meleg és hideg fürdőkamrákat, kettős kertet, ebben oszlopos lugasokat, s felettük folyosót létesített. A két kert között kerek tornyot épített a szikla mellett, benne termeket és szobákat, felül kilátó tornyocskákat és kis házikót csináltatott, amelyben legtöbbször tartózkodott, mert az a Dunára nézett - pompás kilátást és a kertek élvezetét nyújtotta"⁶.

Bonfini azonban nem ismerte személyesen Vitéz Jánost, maga 1483-ban jött Magyarországra⁷, s csak Mátyás halála után, Beatrix királyné kíséretével került Esztergomba, aki unokaöccsének Estei Hippolit érseknek (1487-1497) vendége volt itt csaknem egy évtizedig. - Hippolit pedig Vitéz János után már a harmadik volt az esztergomi érseki székből. - Bonfini leírása tehát a szemtanú hitelességével szól az építményekről, az építető személyét, Vitéz Jánost azonban csak a helyi hagyomány és Janusnak talán kőbe véssett epigrammája alapján nevezhette meg.

Ettől kezdve az esztergomi Mátyás kori építkezések (különösen a palota felépítése) egyértelműen Vitéz nevéhez kapcsolódik a későbbi írott forrásokban, amelyek viszont jórészt Bonfinire vezethetők vissza.

Azoknak az Esztergomban megfordult utazóknak leírásai, akik 1595 előtt még épségben látták a palotát, nem említik az építető nevét, sőt megfigyeléseik - mint majd látni fogjuk - arra utalnak, hogy a palota építésének java része már korábban, Széchy Dénes érseksége idején (1440-1465) megtörtént, s Vitéz idejében fejeződött be, kerülhetett tető alá a nagyszabású munka. Vitéz János mindössze hét évre terjedő érseksége talán nem is lett volna ele-

gendő a jelentős építkezés elvégzésére. Ezzel szemben Széchy Dénes hosszú érseksége (25 év) bőséges keretet adhatott rá. Az okot pedig az adhatta, hogy az esztergomi vár épületei erősen megrongálódtak 1440-ben⁸: ekkor ugyanis (miután Széchy megkoronázta a gyermek V. Lászlót), Ulászló megostromolta az esztergomi várat. Az ostrom jelentős károkat okozott a vár épületeiben, nevezetesen a székesegyházban, de még valószínűbb, hogy a Várhegy déli végén álló palotában is⁹. Széchy 1449-ben országos zsinatot hívott össze Esztergomba, s az ott megszavaztatott hatalmas összegből megkezdte a székesegyház újjáépítését, amit 1453-ban újra fel is szentelt¹⁰.

A székesegyház tetőszerkezetének teljes befejezése - kutatóink szerint azonban már Vitéz János idejében történhetett meg, legalábbis Bonfini erről tudósít: ... "Szt. Adalbert székesegyházát, hogy tűz el ne pusztíthassa, mázas cseréppel fedette be, s a tetejét menedékesre rakatta, hogy a hó és eső lefolyjék róla. Mindkét nyelvű könyvekkel igen gazdag könyvtárat is alapított"¹¹ ... (E könyvtár helyét pontosan ismerjük: a XVIII. sz. közepén ugyanis jórészt még fennállott, a székesegyház északi oldalán lévő, négyzet alaprajzú alapincézett, egyemeletes épület volt, földszintjének boltozatát egy, a terem közepén álló pillér tartotta.)¹²

*Mátthás
falat'elcsesi
Prókoppo:
Falvár tanyj.*

Magáról a palotáról, és annak óriás terméről még Esztergom török megszállásának éveiben is többen megemlékeznek - elsősorban a császári követ-ségekkel a portára igyekvő utazók.

E leírások néha egészen részletezőek, máskor szűkszavúságuk ellenére is fontos ismereteket közölnek az épület részleteiről. Közülük csupán az egyik, számunkra lényeges adatot közlő leírással foglalkozom ezúttal: 1587. február 18-án Reinold von Lubenau járt az esztergomi várban, a következőket jegyezte fel:

..."Először a várba vezettek minket, amely magas hegyen fekszik, és két erős fallal van védve. Egyébként megfelelően és pompásan épített vár volt. Most azonban pusztul minden, s úgy fest, mintha az ellenség tegnap foglalta volna el és kifosztotta volna. Semmit sem építenek föl a törökök, ami egyszer tönkre ment. Valamikor a magyar érsek lakott benne s gyönyörű székháza volt, amiből még sok rész fennmaradt, mint majd látni fogjuk. Mindjárt a legbelsőbb épületbe mentünk. Magas kőlépcsőn mentünk fel, s gyönyörű nagy terembe értünk, amelyben száz asztal is állhatott. Oszlop vagy pillér nem állt benne. Mennyezetét szép faragott és aranyozott rozetták díszítették. Körös-körül a falra festve az összes keresztény császárok és magyar királyok életnagyságú díszes és művészi képei. De a törökök az arcokat bemeszelték úgy, hogy nem lehetett őket felismerni. Minden ajtón az osztrák címer volt kőből, vagy fából kifaragva.

A teremből azután egy kápolnába jutottunk. Ez már boltozva volt s a boltozaton sok szentnek és a kereszten függő Krisztusnak festett képe. Körül a falakon a szibillák képei, akik Krisztusról prófétáltak. A kápolna mellett az említett nagy termen keresztül tisztán vörösmárványból készült pompás folyosóra értünk. Ez magából a teremből van kifelé építve, márványoszlopok-

kal, fent márvány boltívekkel és művészi levéldísszel vésve. Elragadóan szép hely, ahonnan a vízre (Duna), az egész városra és messze a vidékre nyílt ki-látás ..."¹³

Lubenau leírása - a részletek mellett az egész palota építéstörténetére vonatkozóan is fontos adatot tartalmaz, amelyet korábban nem vettek figyelembe: nevezetesen amikor azt írja, hogy "minden ajtón az osztrák címer volt kőből vagy fából kifaragva"...

- A török háborúk előtt a Habsburgok nem építkeztek Esztergomban! Vitéz elődjének, Széchy Dénesnek esztergomi síremlékén, valamint a főszékesegyházi kincstárban őrzött kelyhén fennmaradt családi címere, s ez nem más, mint a kétfejű sas! Ezt tévesztette össze Lubenau az osztrák (Habsburg) címerrel¹⁴.

Amennyiben tehát a nagyterem ajtajain és azok kökeretein a Széchy család címere volt kifaragva, akkor az csak úgy kerülhetett oda, ha az építkezés Széchy Dénes idejében legalább az ajtók magasságáig már elkészült, - ez pedig az egész épületegyüttes fő tömegét jelenti!

Mínhogy e díszes épületről az 1595 utáni, - a várat leíró - források hallgatnak, biztonságga állíthatjuk (s ezt a helyszíni megfigyelések és a kutatási eredmények mellett egykorú metszetek is igazolják), hogy az az 1595. évi ostromban pusztult el, s maradványait a XVII-XVIII. században részben elbontották, átépítették, részben földdel, törmelékkel eltömték,¹⁵ - a korábbi (Árpád kori) palota maradványaival együtt.

Széchy Dénes és Vitéz János palotája tehát a török háborúk végére nyomtalanul eltűnt, emlékezete is elenyészett, s azt Esztergom kutatói - az írott források félreértelmezhető adatai alapján jobbra a vár É-i oldalán keresték.

Az 1930-as évek várástásai a hegy D-i fokán az Árpádok palotájának maradványait tárták fel - a lakótoronyban Vitéz Jánosnak tulajdonított freskókkal. Lepold Antal kanonok - a vár ekkori kutatója már 1936-ban felismerte, hogy a híres palota az Árpád kori lakótoronyhoz É felől csatlakozott, s az újkorban Mária Terézia XVIII. századi építkezésének hitt "Kaszárnya" épület helyén állhatott¹⁶.

Újabb adatokat tehát csak ezen épületben végzett kutatásoktól lehetett várni. Igaz, hogy az ún. "Kaszárnya" előtti "falközt" - ahol korábban kertek voltak - 1936-38 között kiásták, s ezen a részen a földszinten egy 30 m hosszú boltozott termet és három kisebb, eredetileg többszintes teremsort találtak a Ny-i támpilléres fal mögött, - nem ismerték fel, hogy ezek is a keresett palota tartozékai. (Megjegyzendő, hogy az akkor itt előkerült leletek - főleg kőfaragványok - a mostani rekonstrukcióhoz is fontos adatokat szolgáltatnak!)

Mínhogy a Kaszárnyában 1964-ig lakások voltak, benne kutatásokat nem lehetett végezni. A lakások megszüntetése és a válaszfalak elbontása után először 1966-67 telén volt módunk itt régészeti - építéstörténeti kutatásokat végezni, melyek 1974-ig folytak. Ennek során megállapítottuk, hogy a kaszárnyának csak a nyugati, emeleti fala XVIII. századi építmény, a többi része (K-en pl. a tető magasságáig) középkori, és magában rejti a XV. századi pa-

lotának jelentős maradványait. Már ekkor több elfalazott ablak- és ajtónyílását megtaláltuk¹⁷.

1975-79 között nem folytathattuk az épület kutatását. Ekkor ugyanis tervpályázat készült a Vármúzeum új épületének kiépítésére, amely azonban sem a megtalált emlékeket, sem a műemléki környezet követelményeit nem vette figyelembe¹⁸.

1979-ben indult volna be az építkezés, amelyet az MTA Ásatási és Középkori Bizottságai leállítottak - további kutatást rendelve el. Az 1979-80-tól a mai napig folyó kutatásaink eredményei alapján kibontakozó palotaképről, a palota funkcionális tagolódásáról és elméleti rekonstrukciójáról számolok be az alábbiakban.

Ehhez a régészeti, építészeti, művészettörténeti kutatás eredményei mellett az írott források, egykorú ábrázolások (metszetek, ostromképek, hadmérnöki felmérések) adatait, valamint párhuzamként az esetleg mintaképül szolgáló egykorú, mai is meglévő építmények részletformáit, építészeti elemeit is felhasználtuk¹⁹. Az épület rekonstrukciójához fontos adatokat szolgáltatott Wolfgang Meyerpecknek az 1959. évi ostromot ábrázoló látképe, melyen a tető nélkül, (bal oldalt a tető egykori magasságát is jelző nagy kéménnyel) álló épület fölötti: "Ein schöner Sal" felirat a nagyterem akkor még felismerhető részleteire utal, a támpilléreket pedig ívek kötik össze²⁰ (1. ábra)

E metszet ábrázolása alapján 1978-ban készített első rekonstrukciós rajzomon a loggiát még a támpilléreket átívelő boltozatokon képzeltem el²¹. - Minthogy e boltozatok maradványai helyett betörött konzolcsomókat találunk a falban, ill. az egyik támpillér tetején ép konzol indításokat (majd ugyanilyet ki is ástunk a fal alatti hegyoldalban), 1981-82-ben már a vajdahunyadi Hunyadi palotát követő rekonstrukciót készíthettem el - a helyszíni maradványok és a vajdahunyadi palota részletformáinak ismeretében²².

Eszerint a Ny-i várfal négy támpillére hasonlóan végződhetett, mint a 3. számú (sarkain kiugró "lépcsős" konzolokkal), amelyek tetején a vajdahunyadihoz hasonló zárt erkélyek voltak, s ezeket a pillérek közti falból kiálló lépcsős konzolokra épített, zárt erkély folyosó kötötte össze. (2. ábra) - Ekkorra már ismertük a palota K-i udvari falán az elfalazott, keresztosztású gótikus ablakait, amelyek a maradványok alapján helyre is állíthatók. (DK-1)

Eszerint a nagyteremnek az udvar felé hat ablaka volt. (Az egyik ablak körtetagos szemöldökköve az eredeti helyén szerencsésen megmaradt.)

Az épület úgy alakult ki, hogy az Árpád kori "Nagy Palota" (ugyanekkor - 1980 - megtalált) épületéhez a Ny-i oldalon hosszában, egy új traktust épített hozzá - a fentiek alapján Széchy Dénes érsek. Így az épület alsó, és középső szintje kéttraktusos építmény lett, amelynek felső emeletén helyezkedett el az "óriásterem" 47 m-es hosszal, és 18 m belső szélességgel, s ehhez csatlakozott a Ny-i oldalon a konzolokra épített, zárt erkélyfolyosó. (3. ábra) A nagyterem kazettás mennyezetének elméleti rekonstrukcióját 1984-ben Vukov Konstantin végezte el, aki nyugat-európai párhuzamok alapján hatalmas vo-

"két erkély"
"két erkély" - prolinus = karzat (Zenakari)

nóvasakkal stabilizált faboltozatot rekonstruált, melyen át tetőablakok világították meg a termet²³. (4. ábra) A nagyterem ÉNy-i sarkán a külső, támpilléres falra támaszkodott a négyzetes alaprajzú, boltozatos "Szibilla-kápolna".

Utóbbi az 1595. évi ostrom során, a Ny-i fal két nagy támpillérével együtt kidőlt a hegyoldalba. (A támpillérek alapfalait megtaláltuk, - a kidőlt falrész a XVII. század elején a 2-3 konzol magasságáig visszafalazták.)

A Szibilla-kápolnától É-ra emelkedő kiugró falsarkon - 1988-89-ben - kétoldalt boltívekkel nyitott torony maradványait ismertük fel, amely a párhuzamok (pl.: a lengyelországi Toruń és Malbork várakban) alapján a nagy tömegeket befogadó palota "árnyékszék tornyaként" rekonstruálható. Megjegyzendő, hogy az Árpád kori "Nagy Palota" árnyékszékei ugyanitt helyezkedtek el.

A palota D-i oldalán folytatott kutatások során megtaláltuk - első emeleti szinten - a nagyterem előcsarnokának kőburkolat részletét, és az innét a terembe nyíló eredeti, kis méretű ajtónyílást. Ezzel egyúttal igazolódott az is, hogy a vár udvarából erre a szintre felvezető félboltozatra épített későgótikus kőlépcső a leírásokban is említett egyik lépcsővel azonos.

A nagyterem és a lakótorony közti építmények feltárása, kutatása újabb eredményeket hozott: megtaláltuk egy kétszintes (két kürtős) konyha jelentős maradványait! Közülük az alsó, már a XIV. században megépült, s a lakótoronyt szolgálta ki, az emeleti pedig a nagyterem ellátását biztosította. A földszinti konyha kürtőjének kőpárkányzata a konyhaépítmény három, szabadon álló falán teljesen megmaradt, sőt a kürtő indításon az eredeti, színesmázás tetőcserép-borítás részlete ma is megvan. (5. ábra) /Erre a párkányzatra korábban kis tornyot rekonstruáltunk, a csúcsos kürtők voltát azonban a maradványok mellett a Meyerpeck-féle metszet is igazolja./ (6. ábra) *! Bonfininél!*

A konyha és a lakótorony közti szűk, dongaboltozatos helyiség részletformái, és a boltozat elfalazott, négyszögletes szellőzőnyílásai, valamint vízelvezető csatornája alapján Vitéz Jánosnak a Geleotto Marzio által is említett "meleg légfürdőjével" (laconicum) azonosítható.

Ha az eddigiekhez hozzávesszük az Árpádoknak a szikla peremén álló hatalmas lakótoronyát (a várkápolnával), mely lakótoronyt a Bonfininél és másoknál is említett Vitéz-féle "nagy ~~kerék~~ toronnyal" azonosíthatunk, valamint az említett függőkerteket és egyéb tartozékaikat, valóban egy európai léptékű későgótikus, - elrendezésében korai reneszánsz elemeket rejtő palota-együttes képe bontakozik ki előttünk. (7. ábra) *(15)*

Ennek előzménye az Árpádok XII. sz. végi román stílusú, majd Telegdy Csanád érsek XIV. sz. közepi, gótikus átépítésű palotája volt, amely a vár D-i felén külön védhető erődítményt képezett - a budai királyi palotához hasonlóan. Széchy Dénes és Vitéz János palotájának mintaképe Zsigmond király budavári palotája és annak óriásterme lehetett (valószínűleg ugyanez szolgált mintául Hunyadi János vajdahunyadi palotájának is), s így a személyes

kapcsolatok révén a kettő együtt is lehetett mintaképe az esztergomi palotának.

Magát a jeles épületet még Széchy Dénes kezdhette építeni, Vitéz János fejezhette be (ezért is kötik az ő nevéhez), a nagyterem belső díszítését (a boltozat rózsákkal díszített kazettáit) pedig még később, Estei Hippolit érseksége idején készítették az egykorú számadáskönyvek adatai alapján²⁶.

Végül - a Mátyás évforduló kapcsán - még egy érdekes leletről tennék említést. Fentebb említettem, hogy Mátyás király megfordult Vitéz János esztergomi "légfürdőjében". Mátyás több alkalommal, és hosszabb időket is töltött Esztergomban. Itt jártának egyik írásos említése az 1470. év, melynek telén a híres esztergomi szimpozionon Vitézen és Mátyás királyon kívül jelen volt Janus Pannonius, Giovanni Gatti és a már említett Galeotto Marzio is²⁷.

Úgy tűnik, hogy Mátyás itt-tartózkodásának egy szemmel látható emléke is megmaradt Esztergomban: a várkápolna É-i mellék-kápolnája vörösmárvány fülkéjének északi falán a következő, a csiszolt vörösmárvány-burkolatra karcolt felirat olvasható (más, régi karcolatokkal együtt): ... "Hic fuit Mathias Rex". A feliratot a feltárások során 1934-ben Lepold Antal fedezte fel, s csupán egy késői munkájában hívta fel rá a figyelmet²⁸. A karcolt írás mindenestre hasonlít Mátyásnak az okleveleken szereplő aláírásához, és mivel a várkápolna feltárásakor már a kövön volt, mindenképpen igen régi karcolat. Az 1595. évi ostrom során rommá vált kápolnát ugyanis - megfigyeléseink szerint - 1597-98 és 1605 közötti időben tömték be földdel és törmelékkel²⁹. Előtte, 1543 és 1595 között pedig már török kézen volt Esztergom. Elképzelhető, hogy a karcolat valóban Mátyás király kezétől származik³⁰.

IRODALOM

Bonfini, 1959. - Bonfini, Antonio: Mátyás király. Bp., 1959.

Csorba, 1978. - Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája. Bp., 1978.

Horváth, 1978., 1983. - Horváth István: Város a föld alatt. In: Régészeti barangolások Magyarországon Szerk.: Szombathy Viktor. Bp., 1978. - 2. kiadás: Bp., 1983.

Horváth, 1984. - Horváth István: Az esztergom Várhegy ásatásának új leletei (Előadás a VEAB VI. konferenciáján, Veszprémben 1984-ben megjelent: VEAB Értesítő 1986. 16-27.

Horváth - Vukov, 1986. - Horváth István - Vukov Konstantin: Vitéz János Esztergomi Palotája. Tata, 1986.

Horváth-Kelemen-Torma, 1979. - Horváth I. - Kelemen M. - Torma I.: Esztergom és a Dorogi járás régészeti topográfiája. In: Magyarország régészeti topográfiája V. köt. Bp., 1979.

Kardos, 1973. - Kardos Tibor: Vitéz János és kora. Filológiai Közlöny 1972/3-4. sz. 376-382.

Lepold, 1936. - Lepold Antal: Az esztergomi vár története. In: Esztergom Évtapjai 1936. 51-71.

Lepold, 1944. - Lepold Antal: Esztergom régi látképei. Bp., 1944.

Lepold, 1968. - Die Ausgegrabene Königsburg in Esztergom, Ungarn. In: Religion, Wissenschaft, Kultur. Wien. 1968. 95-102.

Mon.Eccl.Strig.I-II. - Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-II. Strigonii, 1874., 1882. (Ferdinandus Knausz)

Nagy, 1975. - Nagy Zoltán: Vitéz János művészeti alkotásai Janus Pannoniensis műveiben. In: Monumenta Saeculorum 2. Bp., 1975.

Nagy, 1986. - Nagy Zoltán: Vitéz János "Szép Palotája" írott források tükrében. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 2. Tata, 1986. 93-117.

Némethy, 1900. - Némethy Lajos: Emléklapok Esztergom múltjából. Esztergom, 1900.

Prokopp, 1975. - Prokopp Mária: Vitéz János esztergomi palotája. In: Memoria Saeculorum 2. Bp., 1975. 255-264.

→ Széles, 1759. - Széles, Georgius: Liber Commentarius (Rudera Metropolitanae Strigoniensis Ecclesiae) 1759. Kézirat az Esztergomi Prímási Levéltárban.

Szombathy, 1980. Szombathy Viktor: Esztergomi séta. In: Dunakanyar Tájékoztató. Bp., 1980/4. 19-21.

Thúróczy, 1957. - Thúróczy János: Magyar krónika. Bp., 1957.

+ ! → Vukov, 1989. - Vukov Konstantin: Az esztergomi Vitéz-palota szerkezeti megoldásai. Műemlékvédelem 1989/4. 252-255.

Voit, 1957. - Voit Pál: Gyarmati Dénes mester és a régi magyar építőgyakorlat. In: Művészettörténeti Tanulmányok. Bp., 1957., 46-87.

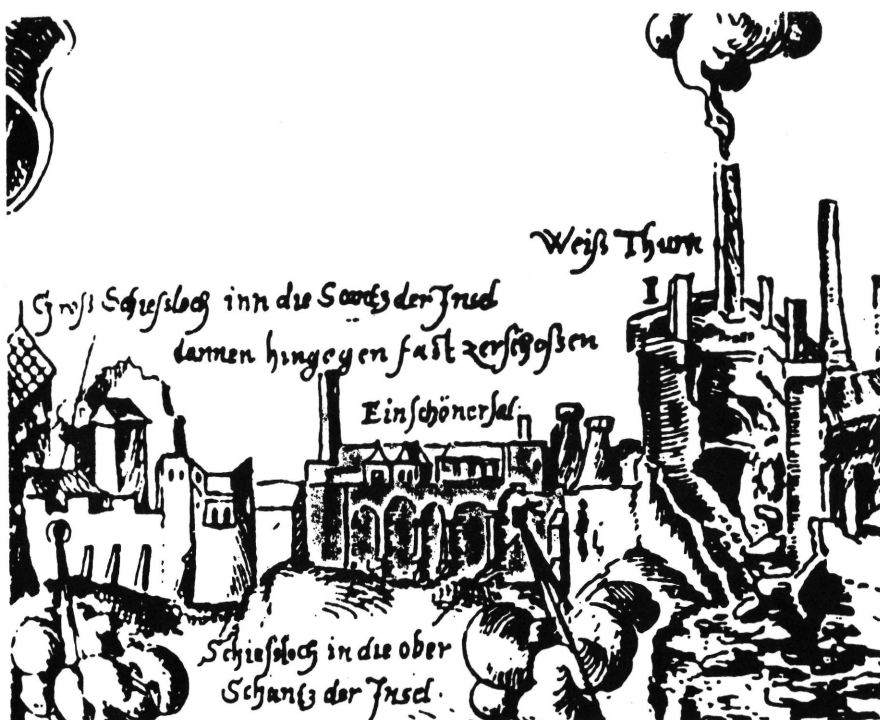
JEGYZETEK

1. Mon.Eccl.Strig.I. 375-376., 439-441.
2. Lepold, 1936. 67-68.; Horváth-Kelemen-Torma, 1979. 98-99.
3. Nagy, 1975. 265-289.
4. Nagy, 1975. 282-283.
5. Kardos, 1973. 304. 31. jegyzet.
6. Bonfini, 1959. 182. - Lepold, 1936. 67.
7. Lepold, 1934. 37.
8. Thuróczi, 1957. 114-115., Csorba, 1978. 36-37.
9. Nagy, 1975. 286.
10. Papp Jakab: Magyarország helyrajzi története I. Pest, 1870. 9.
11. Bonfini, 1959. 182., Horváth-Kelemen-Torma, 1979. 102. - Megjegyzendő, hogy a fentiekhez hasonlóan az is lehetséges, hogy a templom tetejének új kialakítása és mázas cseréppel való lefedése szintén Széchy Dénes érdeme!
12. Széles, 1759. 66., Mathes, 1827. 78.
13. Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau. W.Sahm: Königsberg in Preussen. 1914., Lepold, 1936. 61-62.
14. A kétfejű-sasos címer 1573-tól szerepel a Habsburg királyok pénzein. + Balogh úr
V.ö.: Unger Emil: Magyar Éremhatározó II. Bp., 1976. XLIII.-761.
15. Lepold, 1936. 60. - Nem értünk egyet Nagy Zoltán azon nézetével, mely szerint a palota az 1594-95. évi ostromban még nem pusztult el: Nagy, 1986. 107. - V.ö.: Horváth-Vukov, 1986. 20-21.
16. Lepold, 1936.67. - Később, a palota kutatói már mind itt keresik annak helyét: Prokopp, 1975. 257-258., Nagy, 1986.
17. Horváth István kutatási jelentései: Régészeti Füzetek 1974. 91-92., 1975. 120-121.
18. Horváth-Vukov, 1986. 13.
19. Horváth-Vukov, 1986. 23-27., Vukov Konstantin: A nürnbergi városháza régi nagytermének helyreállítása. In: Műemlékvédelem 1988. 3. sz. 181-184., Vukov Konstantin: Kételyek a vajdahunyadi vár lovagtermének helyreállításáról (XV. századi nagyterem Magyarországon) Műemlékvédelem 1988. 1. sz., Vukov, 1989. 252-255. +
20. Lepold, 1944. 52. sz. metszet.
21. Horváth, 1978. 321., 1983. 332.
22. Horváth, 1984. 17-27.
23. Horváth-Vukov, 1986. 23-27., Vukov, 1988. - L. még: 19. sz. jegyzetet.
24. E csatornának a termen kívüli, a sziklás hegyoldalba bevésített részletét 1986-87-ben tártuk fel. - Betöltéséből XV-XVI. századi leletek kerültek elő.
25. Mátyás király - Galeotto szerint - 1470. telén volt Vitéz János vendége. A primás a meleg légfürdőben (in laconico) terítettett ... "Szokásuk a magyar uraknak, hogy nagy hidegben meleg légfürdőben esznek, sőt alusznak is" ... írja Galeotto. - In: Schwandtner: Scriptores Rerum Hungaricum I. 360.

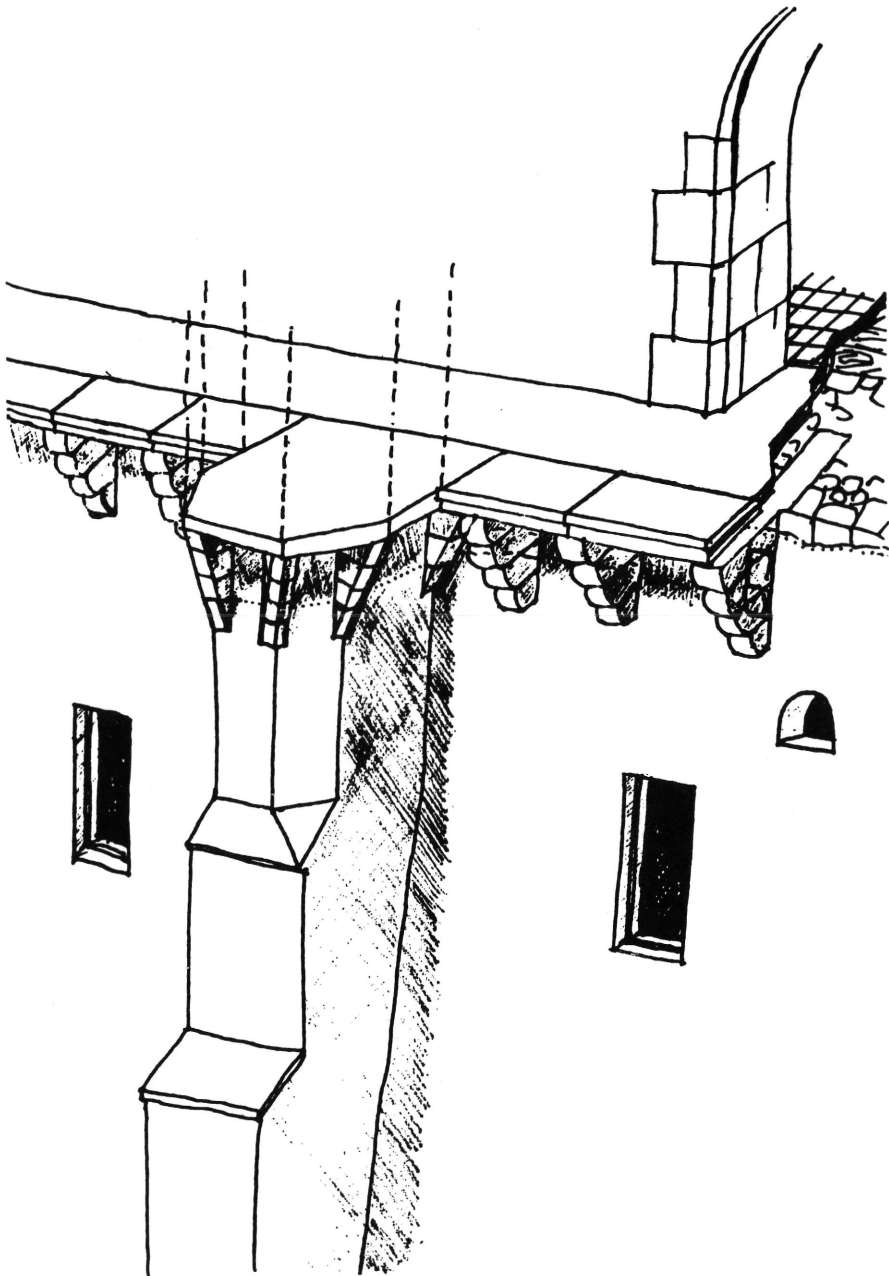
26. V.ö.: Horváth-Vukov, 1986. 23., ill.: Voit, 1957. 50-64.
27. Kardos, 1973. 380.
28. Lepold, 1968. 98.
29. Ezt igazolja az 1596-97-ben Esztergomban tartózkodó Rudolf Petznek a kápolna falára karcolt aláírása, valamint Georg Franck 1598-i évszámossal karcolata a kápolna előtti belső kis udvar Ny-i falán. V.ö.: Némethy, 1900. 132.
30. A kápolna falán nagyszámú, XV-XVI. századi bekarcolt felirat van! V.ö.: Entz Géza: XV-XVII. századi bekarcolások falfestményeken. In: Művészettörténeti Értesítő 1952. 131-132.

KÉPEK JEGYZÉKE:

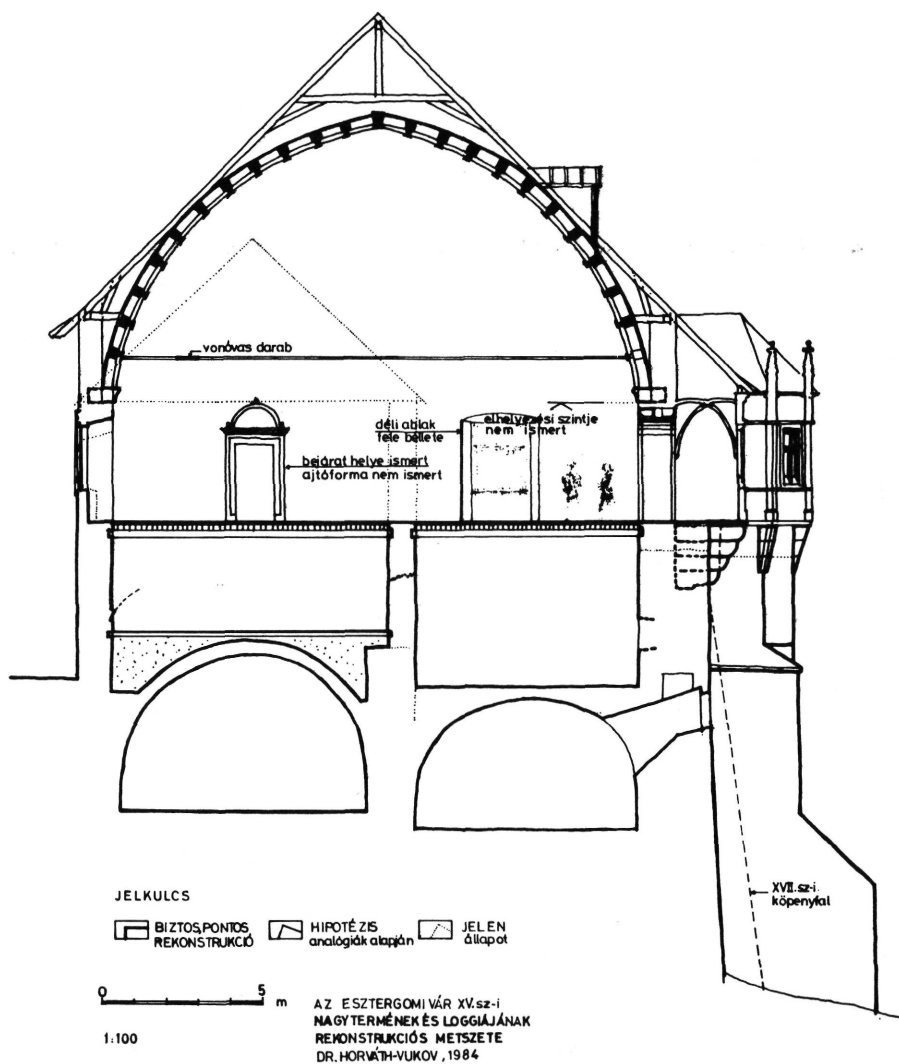
1. Részlet W. Meyerpeck metszetéről - a Vitéz-palota maradványaival.
2. Az erkélyfolyosó szerkezeti rekonstrukciója. (Vukov Konstantin)
3. A palota keresztmetszete
4. A nagyterem boltozatának rekonstrukciója. (Vukov Konstantin)
5. A konyha-kürtő maradványának felmérési rajza.
6. A földszinti konyha-kürtő rekonstrukciója - Meyerpeck rajzának felhasználásával.
7. A palota látképe a Duna felől. (Rekonstrukció: Horváth I.- Vukov K.)

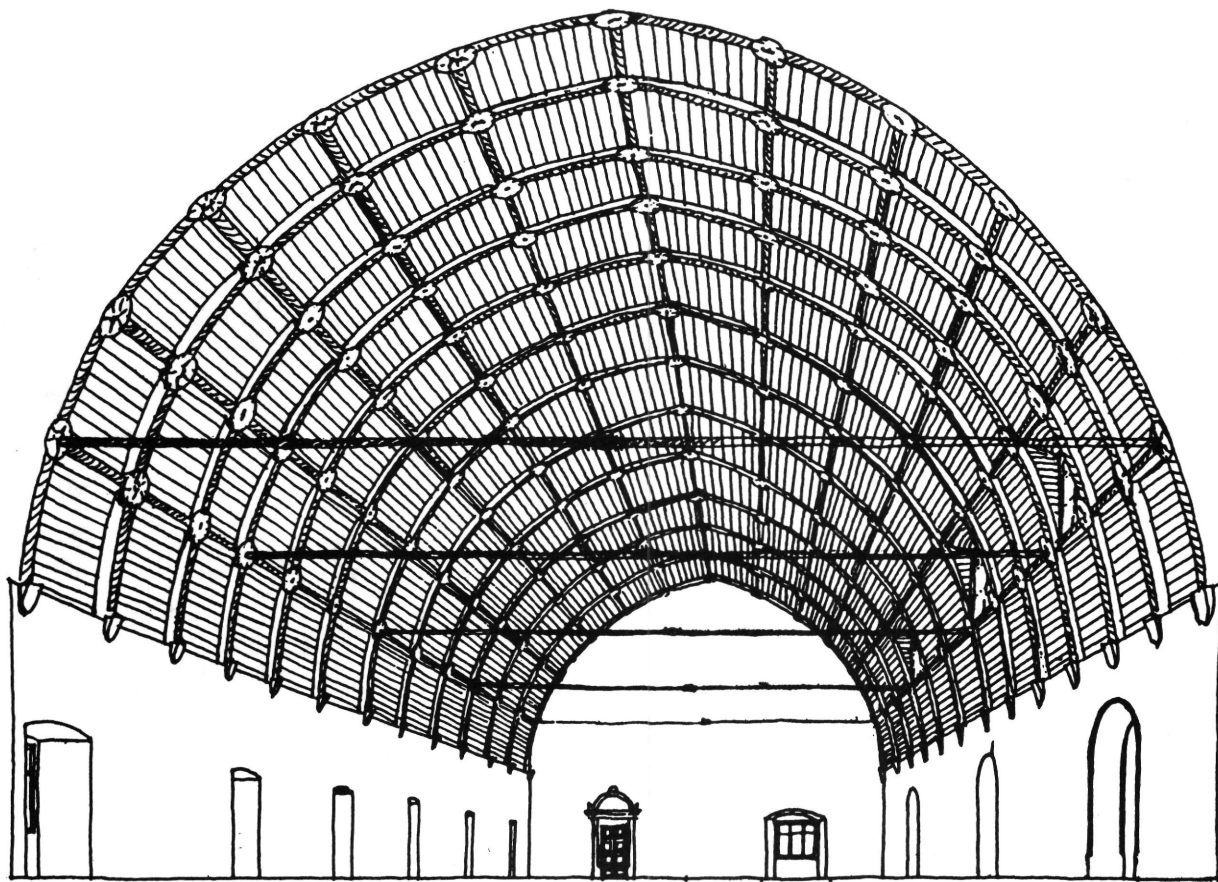
1. ábra

2. ábra

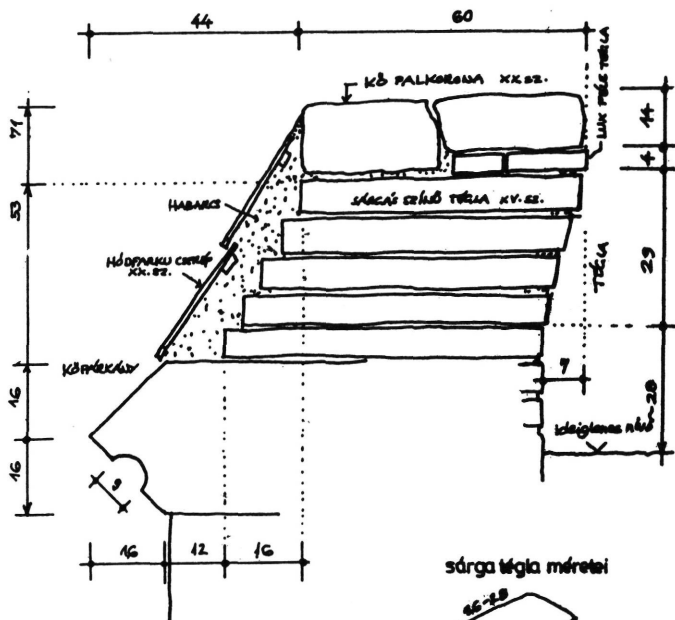
3. ábra

4. ábra

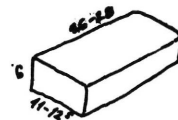
ESZTERGOMI VÁR, KONYHA KÜRTŐ, RÉSZLETEK 1:10

① METSZET

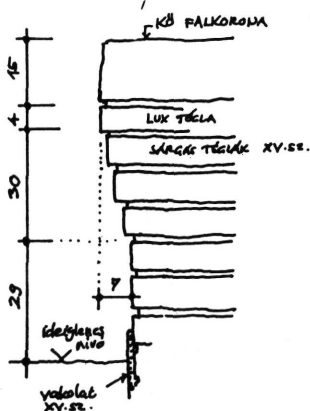

Horváth István feltárása 1987/88

sárga tégl méretei

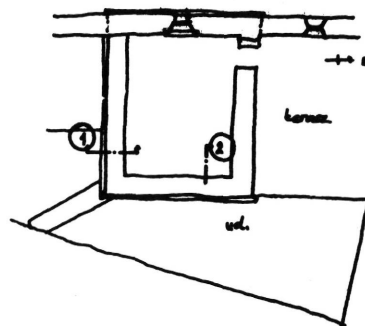

② METSZET

felmérte: Vukov Konstantin
1988. V/VIII.

HELYSZÍNRAJZ 1:200

5. ábra

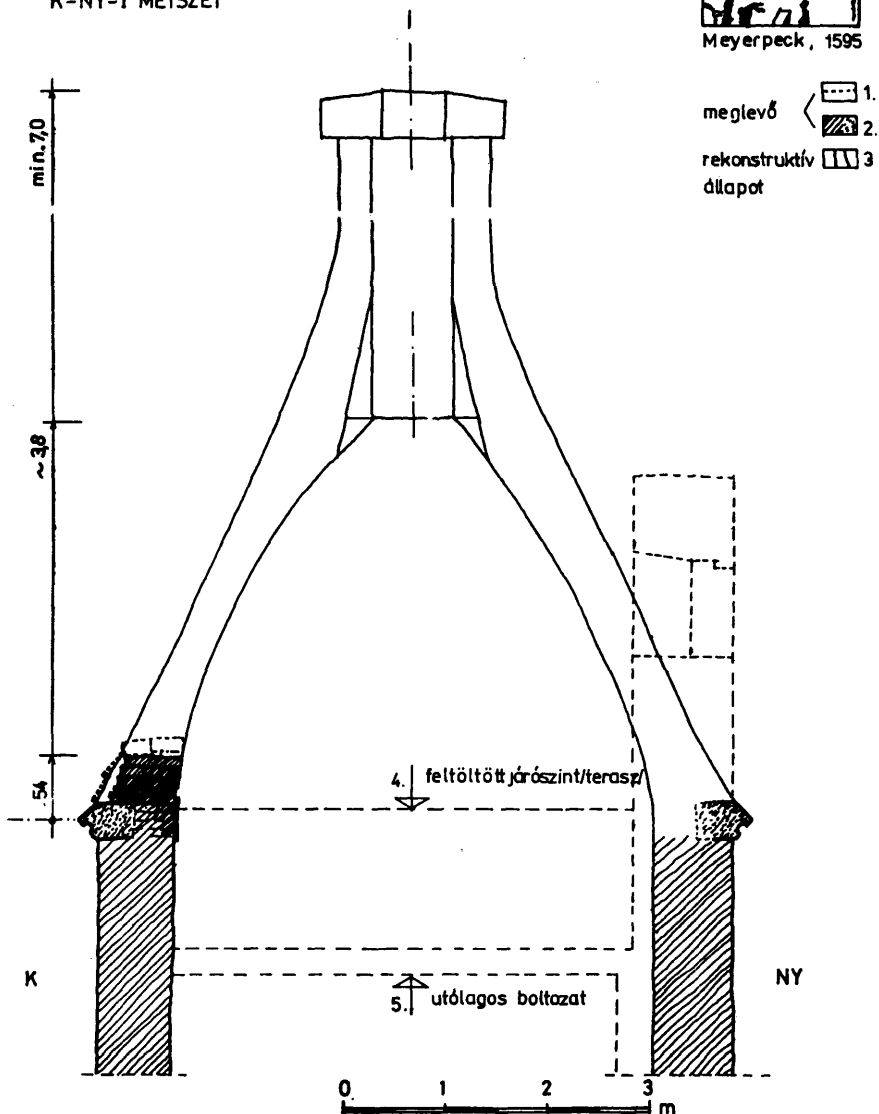
ESZTERGOM, VÁR
KONYHA KÜRTŐ REKONSTRUKCIÓJA

Horváth István feltárása alapján
szerkesztette Vukov Konstantin, 1988.VIII.

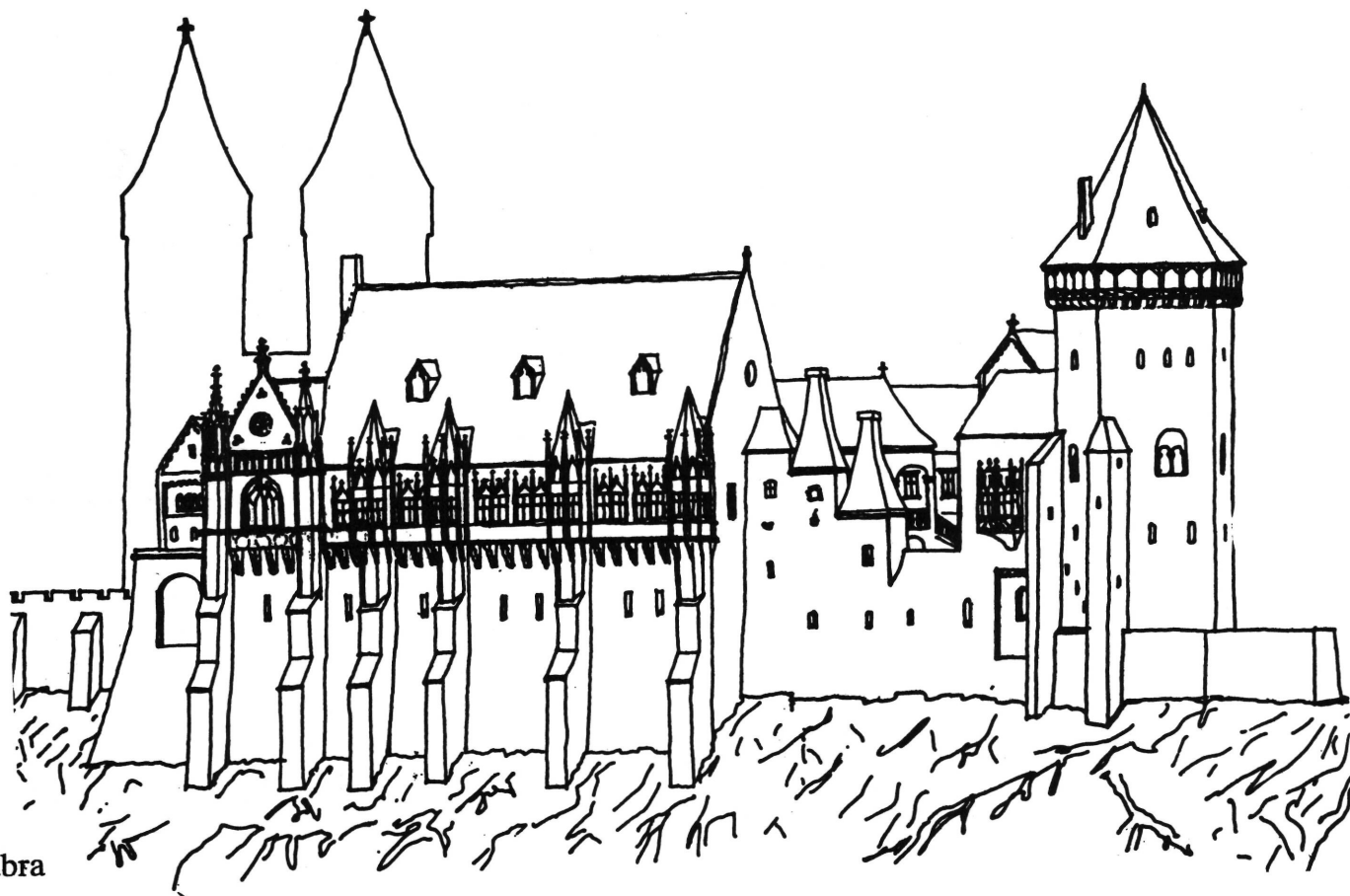
K-NY-I METSZET

Meyerpeck, 1595

6. ábra

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS TATA DR. SZATMÁRI SAROLTA

"Tovább haladva Tatára jut az ember, amelyet, véleményem szerint, minden gondolkodás nélkül a legelső várnak kell tartani. Itt ugyanis egy hatalmas, elpusztíthatatlan töltés a völgyek vizeit fölfogja, megállapítja és egy hétezer lépésnyi területű tóvá alkotja. A víz kifolyásánál gabonaőrő-malmok vannak, sorjában kilenc; ezek a várhoz tartoznak és nincs erő, amely el tudná ragadni őket. A várat bástyaként kettős fal, sánc és árok védi. Az épületek között keskeny a tér; körös-körül a dúsán aranyozott ebédlők, nagyszerű hálótérmekek sora húzódik; gerendázatos mennyezetüket gazdag aranyozás és faragványok teszik díszessé. A tóból kifolyó vizet gyakran fölfogják s ilyenkor számtalan halastavat alkot. Sok a csuka és a ponty. Mindkét oldalról egy-egy elég szép falu és templom fekszik. Igen terjedelmes erdők veszik körül, amelyekben a vadak nagy számmal tenyésznek".¹

Mátyás építkezéseinek bemutatása során így ír Antonio Bonfini Tatáról és környékéről. Leírásában egyben a királyi váralapítás főbb okait is összefoglalja. A hal, a vad, az erdő, a vizek, a budai és visegrádi várhoz való közelség voltak azok a fontos tényezők, amelyek már a 14. században vonzóvá tették ezt a vidéket. A történetírók Bonfini után még egészen a 17. század végéig magasztalóan emlegetik Mátyás király pompás palotáját.

Ursinus Velius 1527-ben még mint szemtanú ír a "Mátyás költségén nagyszerűen felépített és ragyogóan felékesített" királyi palotáról.²

Dubravius cseh származású humanista Mátyás csodálatos halastaváról ír, melynek óriási halait a király a vár teraszáról mutogatta vendégeinek.³

A Bonfini által emlegetett csuka és ponty mellé ugyanis vizákat telepített a tatái tóba a Dunánál.

Már ezek a leírások, de a szórványosan megmaradt történeti adatok is azt bizonyítják, hogy Mátyás király uralkodása Tata életében is igazi fénykort jelentett. Rendkívül hiányosak a 15. század e korszakára eső történeti adatok. A korabeli irodalmi alkotásokból, az okleveles adatokból, ábrázolásokból és ásatási eredményekből együttesen levont következtetésekkel kísérlelhetjük csak meg e korszak helyi értékeinek meghatározását.

Zsigmond király tatái tartózkodásait, a vele utazó kancellária miatt jobban nyomon lehet követni, mint Mátyás birtoklásának kezdetét vagy tatái útjait. A kedvező fekvésű, jó útvonalon, könnyen elérhető távolságra levő várat már a Rozgonyi család peres ügyei, vitái miatt is korán megismerhette. A 15. század egyik legbefolyásosabb családjának két ága közötti áldatlan viszályt sokszor csak királyi szóval lehetett elsimítani, peres ügyeik a kor egyik legnagyobb irattermését eredményezték.⁴

1458-ban még elérték, hogy Mátyás király még megerősítette jogukat a tatái birtokokra⁵, 1459-ben azonban már csak azzal a feltétellel újítja ezt meg, hogyha a király a zálog összeget visszafizeti a várért, bármikor visszakerülhet királyi birtokok sorába⁶. Arra sajnos nincs adat, hogy mikor történt meg ez a

visszaváltás, csak több adat alapján lehet idejére következtetni. Az egyik az, hogy 1467-ben a Rozgonyiak családi birtokait felsoroló okiratokban Tata már nem szerepel⁷. A másik, Ransanus nápolyi követ leírása, aki 1488-ban járt Tatán és a következőket írta: "Tata valaha előkelő város volt (feltételezhetően Zsigmond idején - szerző), de a sok háború tönkretette (ezek a Rozgonyi család belháborúi - szerző), ha nem is annyira, mint a körülötte levő községek; vára azonban szinte a földdel egyenlő lett, csak Mátyás király állította helyre, csodálandó módon néhány évvel ezelőtt"⁸.

Mátyás első írásos adattal igazolt látogatása Tatán, 1472. augusztus 24. volt⁹. Ekkor, ha elhiszük Ransanus leírását az építkezések már olyan stádiumban lehettek, hogy a vár méltó helyet jelentett a király és kísérete számára. A 80-as évek végéig még számos rövid látogatásainak adatait ismerjük, 1480-ban azonban már egy hetet teljesen itt tartózkodott¹⁰, később is gyakran jött Bonfini leírásai szerint "hogy testét és lelkét a háború fáradozásától felüdítse"¹¹.

Mint csaknem minden más magyarországi várnál, a tатаi várnál is megőrizte a Zsigmond kori alaprajz lényegét, azaz a fal síkjából kiugró négy saroktoronyú három épületszárnyból álló komplexumot¹². Az épület udvarának emeletes kerengővel való beépítése, a tópart öt pillérén nyugvó tóra néző teraszának kialakítása azonban, az egész eddig befelé forduló gótikus épületnek a táj felé való kinyitását jelentette, s ezzel az egész épület célját is megváltoztatta. Ezzel az átépítéssel a vár az eredeti itáliai példákhoz még közelebb került¹³. Ez nemcsak az alaprajzi analógiákat jelenti, hanem az épület egész elhelyezését, a tó felező vonalára épített épületkomplexumot, amely a források vizével elárasztott várárokkal együtt valóban az észak-itáliai vízivárakra emlékeztethette Bonfini¹⁴. Talán ezzel magyarázható a leírásban a vár túlzó dicsérete is. A tóparti terasz a török háborúk során sajnos elpusztult, pilléreit az ásátás hozta felszínre.

Bemutatásához azonban a tóparti sétány csaknem egyemeletnyi süllyesztésére lett volna szükség, amely viszont a vár alapozásának vasbeton koszorúval való megerősítését tette volna szükségessé. Ez utóbbi rendkívüli módon rontotta volna a várépület esztétikai megjelenését. A terasz formájára vonatkozóan a legközelebbi rekonstrukciós megoldást a későbbi vármetszetek adják. Ezek közül a Georg Houfnagel által készített közismert ábrázolás a tornyos falsíkok elé ugró íves pilléreken nyugvó, pártázatos lezárási teraszt mutat. Egyetlen hibája az ábrázolásnak, hogy az egész várépületet a török kori kaputorony elé tolja, és nem a tóparti szakaszra helyezi¹⁵.

A várudvar kétszintes kerengője szinte madártávlatból látható az 1597-ben készült, és a bécsi Kriegsarchivban őrzött német rajzon¹⁶. A várépület szárnyainak belső elosztását ma már aligha lehetne rekonstruálni. A Zsigmond király birtoklás idejében épített kettős várkápolna felső szintje szolgált a király és közvetlen kísérete lelki üdvének megszerzésére. Az épületből való oldalsó bejárata teljes ajtófülkéjével együtt előkerült a falkutatás során, de sajnos nem került bemutatásra. A kápolna mellett a következő teremben egy

nagy kandalló vállkövei kerültek elő. A következő teremmel együtt ez a szárny képezhette a királyi lakószobák egy részét.

A tóparti szakasz első emeleti, nagy dongaboltozatos termének eredeti, késő gótikus ajtaja, körtetagos bélleteivel is e korszakhoz köthető. Ebből a teremből lehetett kimenni a függőkertszerű kilátó teraszra is.

A délnyugati szárny a török háborúk alatt szinte teljesen elpusztult, néhány földszinti helyiség ajtó szárköve és lépcsője került elő az ásatás során. A közelében lévő várak szakaszból származó nagyméretű pillér alapozások arra utalnak, hogy ezen a szárnyon lehetett a vár igazi lovagterme. Mai, lovagteremnek hívott része ugyanis szintén Mátyás kori, de csupán a kerengő emeleti szakasza volt.

A belső átalakítás még szűkebbé tette a Zsigmond kori vár amúgysem nagy, négyszögletes udvarát. Sajnos a Bonfininál leírt dúsan aranyozott, faragott mennyezetekből semmi sem maradt ránk.

A várak kevés kiásott szakaszából és az udvar feltöltéséből számos faragott kő került elő. A kőanyagban a puha, jól faragható homokkő főként a csavart lábazatos ablakosztókban, a kemény fehér mészkő a hatalmas, körtetagos bélletű kapurészletekben maradt ránk. A két legszebb faragott kő közül az egyik még a vár Eszterházy kori átépítése idejéről maradt meg. Ez egy kompozit díszítésű oszlopfő, volutás díszében ötszirmú rozetták, a sarkokban kelyhet képező akantusz levelek láthatók¹⁷. Balogh Jolán Leon Battista Alberti rucellai kápolnabeli mintaképe alapján 1470 és 80 között készült helyi munkának tartja, ezzel mutat rokonságot a prágai vár Ulászló termének ablakoszlop fejezete is¹⁸. Az ásatás még egy rozettás díszű ballusztterpillért is felszínre hozott és egy sor bábos korlát rekonstruálható töredékeit is. Arra vonatkozóan, hogy a várban vörösmárvány díszítések is voltak bizonyíték egy várakból előkerült párkány töredék¹⁹. Ékköves díszítése a budai és visegrádi márványtöredékekhez hasonlítható²⁰. Bombárdi 1718-ban még számos márvány töredéket látott a várban²¹. Ezek nagy része feltehetően a még fel nem tárt várak szakaszokban pihen.

A várépületnek a tó felé kinyitása, az udvar loggiás megoldása szükségessé tette a vár védelmét a másik két oldalon. Sánco! és árkok már Zsigmond idejében is voltak, a várárkot szegélyező kettős kortina fal azonban csak Mátyás idején készült el. Erre utalnak a falvastagságok, valamint a habarcsok összetétele is. A nyugati oldalon a korábbi nyugati toronyhoz hozzáépülve a belső kortina fal szervesen folytatódik egy újabb, immár ötödik toronyban, illetve a Zsigmond kori belső kaputornyot is számbavéve ez már a középkori vár hatodik tornya. Ezek a metszeteken is jól megkülönböztethetők, azaz a négy toronynál jóval alacsonyabbak és tömörebbek. A vár igen kis alapterületen, a mocsaras vizenyős területből kiemelkedő sziklamagot felhasználva épült fel. A várudvaron nem találtunk kútnak nyomát, a tóparti részen egy tóba ömlő forrás vizére készítettek egy kutat, ebből azonban középkori anyag nem került elő. A vár csatornalefolyója a kerengő egyik pillérétől indult és boltozott téglafolyósója szükség esetén menekülésre is szolgálhatott.

A várhoz egészen biztosan csatlakoztak kertek, istállók, műhelyek és egyéb gazdasági épületek. Oláh Miklós esztergomi érsek azt írja, hogy a vár a hegyi településig, azaz a márványhegyig terjedt²². Ezen a területen a középkor esetleges emlékei a később felépült barokk város alatt lehetnek.

A meleg források miatt természetes lenne fürdők jelenléte a várban. Ezek kiépítését feltehetően a magas sziklaalap akadályozta. A forrásokban gazdag vidéken kicsit távolabb, a mai angol parkban "király" és "királyné" fürdője felirat szerepel az 1597-es bécsi, német térképen²³. Feltehetően a műrom előtti malmok helyén lehettek Mátyás és Beatrix fürdőépületei.

A várásatás néhány fontos tárgyat és nagyon szép kályhák részleteit is felszínre hozta. Miután a vár területe a XVIII. században nagyméretű planírozásnak esett áldozatul, ezek főként egy XV. századi borospincéből, és a várarok kiásott szakaszaiból kerültek elő.

A XV. századi boros pincében a XVI. század elejének első török kori ostroma után töltötték be az akkor leomlott épület készleteit, kályháit. Az itt előkerült anyagból négy Mátyás kori kályhatípust tudunk elkülöníteni.

A budai vár úgynevezett "lovagalakos" kályhájának megfelelői egy teljes rekonstruálható kályhát eredményeztek, s ez véleményünk szerint Mátyás idején került felállításra²⁴.

Másik kályhatípus volt egy rozettás, négyszögletes csempékből álló alsó részű, fülkés, címeres csempékből álló, hengeres felső testű zöld ólomázas kályha. Címerein a cseh oroszlán, Karinthia címere, Regensburg rutás címere, Mátyás monogramja fordul elő ugyanúgy, mint egy budai kályhán. Építése az 1480-as évekre tehető²⁵.

Ugyanezen a helyen előkerültek még nagy méretű zöldmázas, bepecsételt háttérű prófeta és apostol alakokat, épületeket ábrázoló csempetörödékek.

Szélüket csonkolt levéldísz díszíti. Egyik rekonstruálható sarokcsempéje támpontot ad a kályha alsó testének másik motívumára is. Ezek az úgynevezett indás, az indákban arcos díszítésű csempék, melyek Voit Pál a "genre képes" kályha mesterének tulajdonít. A típusnak színes, azaz zöld, sárga, barna díszítésű darabjai is előkerültek. Néhány zöldmázas prófeta alakos darab analógiája, teljesen azonos megoldásban a hochensalzburgi kályha alig látható belső oldalán megmaradt, s valószínűleg a miénkkel egyidős, tehát a ma álló színes kályhánál korábbi kályhából származhatott²⁶. A legszebb kályha lehetett azonban egy színes ónmázás majolika kályha. Fekete szakállas férfi fejek, színes címerek, vadász és egyházi jelenetek, épületrészletek láthatók ezeken a sajnos kis darabokban megmaradt töredékeken. Anyaguk bizonyára, törekenyebb volt, így például Mátyás hollós címeréből csak egy alig felismerhető darab maradt meg. A kályha rekonstrukciójához szükséges többi darab még a földben rejtőzik.

A királyi asztalok, pohárszékek edényeiből, díseiből nagyon kevés maradt ránk. Ezek főként import edények voltak, azaz ennsi, losticei, dreihauseni, siegburgi darabok²⁷. Velencei és német üveg poharak részletei a vár ólomkere-

tes üvegablakának ablakszemei, bronz veretek, kandeláberek, gyertyatartók részei utalnak még a vár egykori berendezésére.

Mátyás király budai palotájának egyik folyosóján római köveket őrzött. Teljesen természetes tehát, hogy a közeli Brigetio római kori emlékei is érdekelték. Így kerülhetett a vár területére számos római kori mécses és edény töredéke, valamint az a többalakos római kő, amelyet később a kecskebástyába építettek be és ma is ott látható. Valószínű, hogy a Magyarországon egyedülálló úgynevezett Jupiter oszlop is Szőnyből kerülhetett Mátyás idején a tatai várba. A XVIII. századi átépítések során beépítették az úgynevezett udvarbíró házba, ma pedig a vár udvarán látható.

A királyi birtoklás a település fejlődését is elősegítette. Az Anjou királyoktól kapott mezővárosi jogok a környék piaci, gazdasági központjává tették a települést, amely a XV. század második felére két fő részből, magyar Tatából (Tata Hungaricali) és szláv Tatából (Tata Slavonicalis) állt²⁸. Magyar Tata az egyéb írásos forrásokban Ótataként is szerepel és azonos a mai Kossuth tér központi településű egységgel. A "Tata Slavonicalis" elnevezést többen Tót Tatának fordították, szerintük a mai Tóváros, amellyel azonos, ekkor Tótváros volt²⁹.

Tóvárosban a XV. század elején Nyitra megyei hospesek telepedtek meg, ez lehet az oka az elnevezésnek. A szlávok tót elnevezése ekkor még nem volt használatban³⁰.

Bonfini falunak emlegeti a két települési egységet, az olasz városokhoz képest ezek valóban falunak nézhetek ki, templomainak elnevezésénél azonban a bazilika szót használja, amely meglehetősen komoly építményekre utal. Ótata közepén állt a szent Kelemennek szentelt templom, melynek apszisa helyére állították a XVIII. században a Kossuth téren ma is álló Maria Immaculata szobrot. Tóvároson Szűz Máriának szentelt templomot emlegetnek a források, sajnos a helyét pontosan nem ismerjük. A városhoz tartozott a Kálvária dombon az úgynevezett Szent Iván-hegyi település, Keresztelő Szent Jánosnak szentelt külön plebánia templomával.

A városban két szerzetesrend, a már XI. századtól ittlevő bencések és Zsigmond által betelepített ferencesek szolgáltak az oktatás, oklevélkiadás fontos helyéül³¹.

A települést oppidumnak és civitasnak egyaránt nevezik. Az itt tartózkodó udvar, a vár folyamatos fenntartása fontos szerepet adott az itt élő iparosoknak, kereskedőknek. Mátyás várnagya a névszerint is ismert Dési Péter tartotta velük a kapcsolatot³². A várost a későbbi adatok alapján 12 tagú tanács irányította³³. Lakóinak száma nem haladta meg az ezret. Négy tatai diák tanult a bécsi és perugiai egyetemen³⁴.

A város kereskedelmében, pénzügyi életében fontos szerepet játszottak Mózes és Ábrahám zsidó kereskedők, akiktől házukat és vagyonukat a birtokot öröklő Corvin János, Mátyás fia koboztatta el³⁵.

Mátyás király uralkodása egy egészséges városi fejlődést, pezsgő udvari életet, valódi fénykort jelentett Tatán és környékén. Kiépítette a dunai átke-

lőket, Neszmélynek is fontos kiváltságokat adott³⁶. Szőnyben a "római légiók nagyszámú maradványait" Bonfini is emlegeti, azt is, hogy a települést olaszok falvának emlegetik³⁷.

Arra, hogy a római maradványokat a király látogatta, bizonyíték az ún. arany kacsa mondája. E szerint "Mátyás király Tatán a forrásnál egy fából készült kacsát tettetett a vízbe, s midőn a kacs a vízvezeték nyílásán a csatornába sodródott, a király kíséretével együtt lóra kapott és felnyargalt Pannónia várig (a szőnyi castrum) s ott bevárták míg az aranykacs ismét előkerül." Ez a monda azonban minden bizonnyal a római vízvezetékre vonatkozik³⁸.

A római vízvezeték tehát ebben az időben még működőképes állapotban volt. Komáromban palotái voltak és a Dunán állomásozott gyönyörű díszhajója a "Bucentaurus"³⁹.

Hainburgi vadászatai, bécsi utazásai még fontosabbá tették ezt a területet, a tó, a folyó, az erdők egyaránt fontosak voltak számára. Személyét ezen a vidéken is szeretet övezte, Vértes erdejében űzött vadászatának nemcsak a szép ilonka, hanem számos kút elnevezése (Király kút, Mátyás kút) szép példája. Halála után a biztonságos, nyugodt élet, a tatái és környékbeli várak, városok karbantartásának, szépítésének igénye is megszűnt. Emlékét még a török Dzelezade Musztafa is megőrzi 1556-57-ben: "A gonosz gyauroknak ezen a vidéken még egy Tata nevű égisz fallal kerített erősségük is volt, mely terjedelmes síkságon, tengernagyságú tópartján épült, melyet mindenfelől kellemes ízű víz vesz körül, minden oldalon tulipán és rózsáliget környezett; melynek minden szege-duga hasonló a paradicsomhoz; s mely hegyszilárdságú tornyokkal, magas falakkal és égisz bástyákkal megerősített vár volt"⁴⁰.

JEGYZETEK

1. Bonfini: *Rerum Hungaricum Decades* 1771. IV. könyv 7. Közölve magyar fordításban Mátyás a kortársak között Bp., 1957. 101.
2. Gasparis Ursini Velii *De Bello Pannonico Libri Decem Studio et opera*. Vindobonae, 1762. 15-16. 167.
3. Közli Balogh Jolán: *Művészet Mátyás király udvarában* I. Bp., 1966. 191. 24.j.
4. DI. 13900, 13416, 13730, 13739, 13740, 13798, 13586, 13002, 13935, 14128, 14122, 14157, 14917, 14245, 14253, 14312, 15217, 39294, 15409, 15506, 15596, 15767, 15976, 16502, 19481, 19865
5. Wenzel Gusztáv: *Tata fénykora*. Tata, 1938. Közli a szövegét. DI. 15217
6. Wenzel: i.m. 55.l. "Simul qui utrague opido Thata Hungaricali et Slavonicali". DI. 15. 409.
7. Wenzel: i.m. 65. 1. jegyzet
8. Ransanus: *Fontes domestici* IV. Bp., 1885. 149.
9. Sebestyén Béla: *Magyar királyok tartózkodási helyei*. Bp., 89.
10. U.o.91. Ráth Károly: *Magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei*. Győr, 1861.
- Fraknói: *Mátyás király levele* Bp., 1895. II. 23. 229-231.
11. Bonfini: IV. 120.
12. B. Szatmári S.: *Előzetes jelentés a tatái vár ásatásáról*. Arch.Ért. 1974. I. 45-54.
13. Holl Imre: *Négysaroktoronyos szabályos várak a középkorban*. Arch.Ért. 1984. 201-213.
14. Ferrara, Mantova, Pandino. Ebhardt B: *Die Burgen Italiens* (Berlin) 1909.
15. Közölve Balogh J.i.m. elemmezve: Szatmári S: *A középkori Tata* XIX. t. Tata 353-
16. Bíró E.: *Malomépítés Tatán* KMK. I. 1967.
17. Kiss Ákos: *Veszprém és Komárom megyei reneszánsz köemlékek*. Műv.tört. Ért. 1959. 24-26. Schallaburgi Katalógus.1982.
18. Balogh: i.m. - 1966. II. 213-214. Balogh Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Bp. 1985. 60. Közli Feler; G. Benedikt Ried. München, 1961. 20. kép.
19. B. Szatmári: *Schallaburg*. Kat. 1982. 343.
20. Balogh J.: i.m. 1985. 161.o.
21. Balogh J.: i.m. 161.o.
22. Nicolaus Olahus: *Hungaria-Athila*. Kiad.: Eperjesi L. Juhász Bp., 1938. 8-10.
- "Hinc Thatha arx regia inter Strigonium et Taurinum, ad latus meridionale sita occurit medio miliari a ripa Danubii distans, insignis Mathiae regis aedificiis. Alluit huius muros orientales, latissi mum viuarium piscibus multigenis memorabile in orientem ad unum miliarium protensum. Ad austrum imminet arci appidum situm in monte, qui marmor rubrum continet."
23. Ld. Bíró E. i.m. Szatmári i.m.

24. Szatmári S.: Kályhacsempék a tatai várban I. KMK: II.
25. Szatmári S.: Kályhacsempék a tatai várban II. KMK. III. kézirat leadva
Holl. I. Regensburgi kályhacsempék Arch.Ért.
26. Voit Pál: Hunyadi Mátyás budavári majolikagyártó műhelye Bud.Rég.
1956. 108-129.
27. Szatmári S.: Deutsche Keramikfunde und Ofenkacheln aus dem Ausgrabungsmaterial der Burg Talis. Beiträge zur Keramik. Hetjens Museum. Düsseldorf, 1989. 71-74.
28. Ld. 6. jegyzet
29. Rohrbacher: Tata története. Tata.
30. 1413. V. 28. D1. 10071 Nyitra megye, Elefanti nemesek. 1415. II.30.
Dl. 1960 f.
31. Bencések kolostora - 1093-tól Fürdő u. - leírások Pannonh. Rendtörténet I. 591.1. Ferencesek helye a mai kapucinus templom helyén lehetett, observáns ág. Marchiai Jakab rendfőnök 1435-ben 2 hónapig Tatán tartózkodott. Karácsonyi János: Szent Ferenc rend története Magyarországon II. 193.
32. Mátyás levele - adat közölve Balogh J. 1966. Eredeti levél: MTA kéziratár.
33. Wenzel: i.m. Közli a kiűzetési levelet 9.1.1. pont. 10.1.
34. Fraknói Vilmos: Magyarországi tanárok és tanulók bécsi egyetemen a XV. sz. és XVI. században. Bp., 1974. 60, 63, 67 Veress Endre: Olasz egyetemen járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. Bp., 1941. 310.
35. Magyar mezővárosok a XV. században. 23-50.
36. Pannonhalmi Rendtörténet I. 596. o.
37. Bonfini. IV.K.7.
38. Közölve. Gyulai Rudolf: Arch. Ért. 1885. 332-333.
39. Komárom leírása - Bonfini
40. Közli Thury J.: Török történetírók II. Bp., 1896. 168-169.

MÁTYÁS ÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK DR. SZILÁGYI ISTVÁN

A tudomány és a kultúrtörténet megállapítása szerint a reneszánsz az emberi történelem egyik legragyogóbb korszaka.

Ez érvényes a magyar történelemre. A magyarországi reneszánsz Mátyás király uralkodása idején -nagyrészt neki köszönhetően- ragyogott a legfényesebben. Az ő humanista és reneszánsz műveltsége, művészet és tudomány pártolása segítette ennek elérésében.

A "homo novum"-ok vágyával áthatott, humanista környezetben kezdődik a gyermek Mátyás nevelése még nagyon fiatalon, ugyanis hamar kitűnik korát meghaladó értelmi képességével.¹ Érzékenyen reagál a körülötte zajló eseményekre. Neveltetését Vitéz János irányítja, aki ekkor már váradi püspök és a Hunyadi-ház legfőbb oszlopa, írásművészetével támogatója, leveleivel és politikai beszédeivel /közöttük Hunyadi János nevében írt leveleivel/ a magyar humanista irodalom megteremtője.²

Mátyás nagyon jó nyelvérzékkel rendelkezett. Könnyen és gyorsan tanult idegen nyelveket. Először latinul tanult meg úgy, hogy apjának tolmácsolt a hozzá érkező pápai követekkel folytatott tárgyalásokon. Később V. László bécsi, majd prágai fogságában németül és csehül tanult meg annyira, hogy aztán az összes szláv nyelven értette a követeket.³

Első tanítója a lengyel Sanoki Gergely /Gregorz z Sanok/ lehetett, aki Vitéz váradi tudós köréhez tartozott, "tudományos munkálkodásának társa és segítője volt", de 1450 körül már Lemberg /Lvov/ püspöke lett.⁴

Ezután nincs adatunk arra nézve, hogy ki folytatta a tanítást, de Vitéz javaslatára magyar származású volt. A nevelésben nagy szerepet játszott Pier Paolo Vergerionak humanista pedagógiai elve. "A nemes gyermekek neveléséről és a szabad művészetekről írott értekezése mintha csak kánon lett volna Mátyás számára" -írja Kardos Tibor.⁵ Az ismeretek és a gyakorlat helyes arányát, a test és a lélek egyensúlyát hirdette, amely a hadvezér fiára vonatkoztatva azt jelentette, hogy a hadviselés mellett az ismeretszerzés a legmértékesebb foglalkozás. A könyvek -elsősorban a történelem- örökítik meg a tetteket.⁶

Mátyás gyermekkorából ered az asztrológia /csillagjósolás/ szeretete -minden bizonnyal Vitéz János közvetítésével-, sőt gyakorlása, amelyhez rendelkeznie kellett megfelelő matematikai és csillagászati ismeretekkel.⁷

Ebben az időben Várad volt az ország kulturális központja. Vitéz János csillagvizsgálót építtetett, könyvtárat hozott létre, és egy tudós kört, ahol a kor neves tudósai fordultak meg, vagy levelezésben állottak vele. Így nála vendégeskedett a híres lengyel csillagász és orvos Zurawicai (Krol) Márton (Marcin Krol Zuravicy) /1422?-1459?) aki állítólag 1449-ben Hunyadi János udvarába jött Itáliából, ahol megszerezte az orvosdoktori oklevelet, majd aztán került Váradra. Mivel egyaránt tájékozott volt a csillagászat, asztrológia, geometria és a bonctan kérdéseiben, megfelelt a házigazda tudományos

érdeklődéseinek. 1450-ben tért vissza Krakkóba, ahol az asztrológia oktatására új egyetemi tanszéket alapított, és megírta *Geometrica Practica* című művét.⁸

Vitéz János bécsi tartózkodása idején ismerkedett meg Georg Peuerbach (1423-1461) osztrák csillagással, az európai reneszánsz csillagászat egyik meghatározó egyéniségével. Bár nem sikerült Váradra hívnia, de a csillagászati mérésekhez, a horoszkóp készítéséhez szükséges eszközöket és táblázatokat elküldte a tudós főpapnak, aki "semmi fontosat nem tett a csillagok megkérdezése nélkül".⁹ Peuerbach pontos csillagászati műszereket tervezett, így *asztrolábiumot*, amely a bolygók pályájának, helyének mérésére szolgáló eszköz. Segítségével megállapítható többek között az északi irány és a földrajzi hosszúsághoz tartozó pontos idő, az égitestek magassági és szélességi adata. Forgatható tárcsáján láthatók az állatövi képek egy-egy fényesebb csillaggal.¹⁰ De tervezett geometriai *gnomont* a Nap magassági szögének mérésére, és ő a feltalálója a *zsebnapórának*. Elkészítette a nap- és holdfogyatkozásokat előre kiszámító táblázatot, amelyek Nagyvárad földrajzi hosszúságára érvényesek, ezért *Váradi táblák* a címe. Ehhez, valamint az utóbb említett két eszközhöz ajánlást és használati utasítást írt Vitéz János részére. A Váradi táblákat több kiadásban még kétszáz év múlva is használták a csillagászok. Nagyvárad helyettesítette a greenwichi földrajzi hosszúságot, amely ekkor még nem volt ismeretes és elfogadott.¹¹

Mátyás király, amikor később humanista udvart gyűjtött maga köré, akkor a váradi példa lebegett szeme előtt. Ezt még segítette Vitéz János esztergomi tudós köre érseksége idején (1465-1472). Buda és Esztergom közelsége lehetővé tette, hogy a tudósok egyszerre két urat "szoigáljanak".

Ekkorra Vitéz János neve, humanista műveltsége már ismertté vált Európa tudósai körében. Így az új egyetem felállításához két híres természettudóst sikerült Esztergomba hívnia. Johannes Regiomontanus (1436-1476) és Marcin Bylica z Olkusza (Ilkus Márton) /1434?-1494?/ Rómából érkezett az érsek udvarába.¹²

Bylica lengyel csillagász és orvos azután valóban tanított az 1467-ben megnyíló pozsonyi egyetemen, azonban Regiomontanus tanári működéséről nincsen konkrét adat, lehet, hogy vendég előadóként tartott előadásokat időszakosan.¹³ Előtte már mindketten több egyetemen megfordultak. Bylica (Kroll Márton tanítványa) Krakkóban, majd Bolognában adott elő csillagászatot.

Regiomontanus előbb Peuerbach tanítványa, majd munkatársa volt Bécsben. Itt rendszeres csillagászati megfigyeléseket végeztek, trigonometriai és csillagászati táblázatokat dolgoztak ki. Közösén dolgoztak Peuerbach új bolygó elméletén. Az észlelések során figyelt fel Regiomontanus arra, hogy a bolygók mozgásuk során mintegy hozzá vannak láncolva a Naphoz. Bár nem jutott el a heliocentrikus szemlélet feltalálásához, őt tekintjük szellemi előkészítőjének.¹⁴

Bécsből előbb a bizánci tudós Basilius Bessarion (1395?-1472) hívására ment Rómába, hogy az eredeti görögből magyarázza Ptolemaiosz Almagesztjét, a középkori asztronómiai elmélet alapjait (a geocentrikus szemléletet) tartalmazó művet. Megtanult görögül, majd a kész művét Bessarionnak ajánlotta az Epytome Almagesztiről Corvina is készült.

Még itt írta meg az európai trigonometria alapjait meghatározó munkáját *De triangulis omnimodis libri quinque* címmel.¹⁵

Vitéz János felkérésére már Esztergomban készítette el (Bylica számításainak segítségével) a *Tabulae directionum* című művét, amely az éggömb asztrológiai felosztására szolgált. Táblázatok találhatók benne, amelyek a körülményes számításokat leegyszerűsítik. Színusz táblázatát és *tabulae secundae* címen tangens táblázatát kétszáz évig Európa csillagászai, így Kopernikusz és Kepler is használták. Corvina is készült belőle, a kéziratot Bylica lemásolta és 1468-ban a krakkói egyetemnek ajándékozta.¹⁶

Regiomontanus 1468-ban Mátyás udvarába szegődött (évi 200 arany fizetéssel). Itt írta meg és Mátyásnak ajánlotta a *Tabula primi mobilis* című 102 oldalnyi táblaművét, amely szintén a számítások megkönnyítésére szolgált. Corvina készült róla.¹⁷ Műszereket is készített és tervezett. Tőle származik az 3 feltétkorongos *réz astrolábium*, amelyet Frigyes szász választó fejedelemeinek ajándékoztak el. Készített *torkvétumokat* (*Vitéznek és Mátyásnak*), amelyekben az ég képe sík felületre leforgatott körökből áll, és szögmérésre volt alkalmas. Részletes leírást is mellékelte hozzá, ennek a kézírata megmaradt. *Trikvetumról* ajánlott egy kis írást 1470 körül. Terepi mérésre, feltehetően ostromlott várfalak és tornyok magasságának mérésére szánta. Bizonyára volt köze azokhoz a műszerekhez, amelyeket Bylica adományozott a krakkói egyetemnek. Az astrolábiumok közül az egyik a délköröket Regiomontanus rendszere szerint mutatta, azaz a budai palotán áthaladó délkör volt az első.¹⁸

Mátyás megbízásából dolgozott tovább akkor, amikor 1471-ben elhagyva Magyarországot Nürnbergben telepedett le. Saját nyomdát állított fel, ahol tudományos (matematikai és csillagászati) műveket adott ki. Elsőként tanítómesterére emlékezve 1472-ben Peurbach bolygóelméletét nyomta ki: *Georgii Purbachii Theoricae Novae Planetarum* címen 29 ábrával. Műszerkészítő műhelyet is berendezett. 1476-ban pestisben halt meg Rómában. Mátyás értesülve haláláról 1478-ban Hans Dorn bécsi domokos szerzetest (Regiomontanus tanítványát), - aki műszerészként tevékenykedett a király udvarában - elküldte Nürnbergbe, hogy vásárolja meg Regiomontanus könyveit és műszereit, de eredménytelenül tért vissza.¹⁹

Johann Tolhopff egyenesen a lipcsei egyetem elvégzése után (1471-ben) szerzett magiszteri fokozattal került Mátyás udvarához csillagásznak. Érkezésekor *Stellarium* című művét adta át, amely a csillagok állására és mozgására vonatkozó táblázatokat tartalmazott a budai délkörre készítve. Ebből is készült corvina.²⁰

A pozsonyi egyetem megszűnése (1472) után Bylica is Mátyás udvari csillagásza és orvosa lett. Mivel a királynak szüksége volt horoszkópokra, ezért őt mindenhová elkísérte, nemcsak mint csillagász, hanem mint orvos is. Mikor 1485-ben Mátyás elfoglalta Bécset, elsősorban a jelenlévő Bylicának volt köszönendő, hogy a király bevonulása után fogadta a bécsi egyetem hódolatát a Szent István székesegyházban. Bylica jól ismerte a professzorokat, és módjában volt közvetíteni a király és az egyetem között. Túlélte Mátyást, bár hosszú életet jósolt neki. Budán halt meg 1494-ben²¹.

A két humanista (Vitéz János és Janus Pannonius) 1472-ben bekövetkező halálával az ország vezető értelmiség nélkül maradt. Ettől kezdve lényegében Mátyás vállára szakadt a kulturális teendők terhe. Udvara a magyar humanizmus és a reneszánsz irányító centrumává vált élén a királlyal, majd 1476 után a királynéval Beatrixszel, aki szintén humanista műveltségű volt, sőt még az asztrológiához is értett.²²

Mátyás 1473-ban könyvnyomdát létesített Budán, és volt kódex másoló műhelye is. Ezek nemcsak az ő számára készítettek könyveket, hanem mások számára, példa erre a Kálmáncsehi breviárium, vagy a Filipec kódex, amely az esztergomi Simor Könyvtár könyvtártulajdonában van..²³

Az "áruló" Janus Pannonius pécsi könyvtárának lefoglalása után, majd később Vitéz János könyveinek egy részével jelentősen gyarapodott könyvtára²⁴. Szükségessé vált a budai királyi palota (Zsigmond Friss palotája) átépítése. Ehhez már 1467-ben elhívta Aristotele Fieravanti bolognai építést a tervek elkészítésére.²⁵ Mátyás későbbi építkezéseiről tudjuk, hogy a tervezésen túl a technológia és technikai kivitelek is érdekelték. Ez a reneszánsz egyik hatása volt: a művészetek közül különösen akkor, amikor a művészeti alkotások természettudományos ismereteket igényeltek. Az építéshez szükséges mechanikai ismeretek (pl.: vízemelő szerkezetek Budán, Esztergomban), a perspektíva törvényeinek ismerete a térhatások kialakításában (függő kertek, kertépítések) voltak erre jellemzőek; amelyeket a visegrádi palota, a budai palota függőkertje bizonyítják.²⁶

Bonfini írja le a könyvesházat, a mellett lévő két szobával, az egyikben dolgoztak az asztrológusok, a másik volt a csillagvizsgáló (félkör alakú szoba, ahonnan az egész égbolt látható).

Mátyás természettudományos képzettségét könyvtára ilyen vonatkozású könyveiből is tetten érhetjük. Ezek Európa élvonalába tartoztak, jól ismerték a tudósok, lehet, hogy ezért látogatták szívesen.²⁷

Mátyás természettudományos gondolkozását elősegítette, műveltségét színesítette az itáliai humanista Galeotto Marzio (1427-1497), aki asztrológus és orvos létére Bolognában a retorika és a poetika tanára volt. Többször megfordult a királyi udvarban és Vitéz esztergomi tudós körében. "Az emberről" írt orvosi és fiziológiai vonatkozású munkáját Budán írta, de Vitéz Jánosnak ajánlotta, azonban ez a könyv megtalálható volt Mátyás könyvtárában is. Galeotto a józan ész a természet törvényei szerinti életet hirdette, amiért eretnekséggel vádolták. Mátyás és mások közbejárására mentette fel a

pápa. A király környezetében való hosszú tartózkodás során kölcsönös barátság alakult ki közöttük. Mátyás főként azért szerette Galeottot, mert kitűnő mulattató, anekdotázó volt. 1485-ben adta közre Corvin Jánosnak ajánlva Mátyás tetteiről való anekdota gyűjteményét. Ebben igyekezett a valóságnak megfelelően - nem túlságosan felmagasztalva - bemutatni a magyar fejedelmi embereszményt a hercegek például állítva.²⁸

Érdekes megemlíteni, hogy a reneszánsz természettudományos művelőiről egyes humanisták milyen lekicsinylő gúnyolódással írtak. Barbárnak, hasánynak, durvának és műveletlennek tartották stílusukat. Azt vetették szemükre, hogy olyan mondatszerkezeteket használnak, amelyek Cicerónál nem fordulnak elő.²⁹ Mátyás saját maga által fogalmazott leveleinek szakértője V. Kovács Sándor írja: "Nála hiába keressük a ciceróniánus fordulatokat, a retorikai iskolázottság bizonyítékait. Leveleinek legsajátosabb vonása épp az egyéni jelleg szuverén érvényesülése minden előírás, hagyományon, divaton ... Leveleiben általában rögtön a tárgyra tér, az udvarias formák mellett jól megférnek a nyersen minősítő jelzők, a tiltakozó, nem ritkán kioktató kifakadások ... Ha érvelni kényszerül, gúnyos - fölényes, föllebbezhetetlen határozottsággal, lakonikus tömörséggel fogalmaz ... Szándékainak világos, egyértelmű kinyilatkoztatása az élő beszéd közvetlen hatására vezethető vissza. Maga is meg volt győződve törekvéseinek világos voltáról, ritkán érezte szükségét, hogy mondanivalóját illusztrálja ..."

Ez a sarkítás természetesen erős, hiszen "Humanista mentalitása elsősorban szemléletmódjában, világfelfogásának modernségében érvényesült, nem pedig stílusremeklésben, retorikai frázisokban".³⁰

IRODALOM

- Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. Bp., 1966. 447-449.
- Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet. Bp., 1985. 477.
- Barlai Katalin - Marik Miklós: Regiomontanus = Csillagászati évkönyv 1976. 133-139.
- Bibliotheca Corviniana. Összeáll.: Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Szántó Tibor. Bp., M. Helikon, 1967.
- Bibliotheca Corviniana. (1490-1990) OSZK, Bp. 1990. Ebben Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára: Mátyás király könyvtára 21-26.
- Bonfini, Antonio: Mátyás király. Bp., 1959.
- Feuerné Tóth Rózsa: A budai vár függőkertje és a Cisterna Regia. Magyarországi reneszánsz és barokk - Művészettörténeti tanulmányok. Bp. 1975. 11-54.
- Fleck Alajos: Megemlékezés Regiomontanusról, halálának 500. évfordulóján = Geodézia és Kartográfia 1976. 294-298.
- Fraknói Vilmos: Mátyás király = Magyar történeti életrajzok. Bp., 1890. 20-23, 252-256., 286., 344.
- Fraknói Vilmos: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp., 1879. 147-166., 226-247.
- Héjj Miklós: A visegrádi királyi palota. Bp., Corvina 1977.
- Hunyadi Mátyás emlékkönyv. Mátyás király halálának 500. évfordulóján. Bp., 1990. Ebben: Szakály Ferenc: Királyi mecenatura, államháztartás és politika Corvin Mátyás Magyarországn. 280-292.
- Jellemvonások Mátyás király életéből. (A szemtanú Galeotti latin műve után) Ford. Barna Nándor Pest, 1862. (Található az esztergomi Bibliotékában. 1973. sz.) Ez Galeotti műve; Mátyás tetteiről, amit Corvin Jánosnak ajánlott.
- Mátyás király emlékkönyv születésének ötszáz éves fordulóján Bp., 1940. Ebben: Kardos Tibor: Mátyás király és a humanizmus. 13-39., 54-49., 77.
- Mátyás király levelei. Vál.: V. Kovács Sándor. Bp., 1986. 65., 181-185.
- Pajorin Klára: Humanista irodalmi művészet Mátyás király dicsőítésére. 333., 344-346.
- Sain Márton: Nincs királyi út! Matematika történet. Bp., 1986. 388., 468-471.
- Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Bp., 1978. 135-137.
- Sumowski, Vladislav: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. 179-181.
- Szathmáry László: az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában. 415-432.
- A táguló világ magyarországi hírmondói. Vál., bev., és jegyz. Waczulik Margit. Bp., 1984. 38-64.
- Vitéz János levelei és politikai beszédei. Vál. a szöveget gond. és bev. tanulmányt írta Boronkai Iván. Bp., 1987.
- Vitéz János műveltségeszmenye - Esztergomi Tanítóképző Főiskola. Tanulmányok 26. 1984. Ebben: Komlósi Sándor: Vitéz János szerepe a magyar értelmiség nevelésében 69.

JEGYZETEK

1. Kardos Tibor: Mátyás király és a humanizmus In: Mátyás király emlékkönyv születésének ötszáz éves fordulóján (Mekv) Szerk.: Lukinich Imre Bp., 1940. 13-15.

2. Fraknói Vilmos: Mátyás király In: Magyar történeti életrajzok. Szerk.: Szilágyi Sándor Bp., 1890. 19-20.: Fraknói hivatkozik Bonfinira (Mátyás király történetírójára), aki azt írta Vitézről, hogy Hunyadi János fiai mellett "moderator et magister" volt. - Vitéz János 1445. június 4-én kelt pápai bulla alapján lett a váradi püspökségben megerősítve.

Fraknói Vilmos: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp., 1879. 31. - Vitéz János leveleskönyve 26 levelet tartalmaz, amelyet Hunyadi János nevében írt. Vitéz János levelei és politikai beszédei Vál., a szöveget gond. és a bev. tanulmányt írta Boronkai Iván Bp., 1987. A bevezető tanulmány címe: Vitéz János "a magyar humanizmus atyja" (5-30.)

Boronkai a 28. o-on indokolja ezt a címet. A leveleskönyv 31-211.

3. Fraknói: Mátyás király 23. De az eredeti forrás Galeotto Marzio: Mátyás király kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről (továbbiakban Galeotto) szóló könyvben található (utolsó magyar nyelvű kiadása Kardos Tibor fordításában). Bp., 1977.

Az egyik első magyar nyelvű (nem teljes) fordítás Barna Nándor: Jellemvonások Mátyás király életéből a szemtanú Galeotti latin műve után. Pest, 1962. (Található az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban 1937. sz.) A 4., 10., 13., 28. fejezetben van utalás Mátyás nyelvtudására vonatkozóan.

4. Fraknói: Mátyás király 20-22. Hivatkozik Sanoki "életírójára": Buonacorsi-Callimachus Experiens ugyanis Sanokinál húzódott meg, amikor már Lemberg (Lvov) érseke volt. Ld. Pajorin Klára: Humanista irodalmi művek Mátyás király dicsőítésére. In: Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. (HMÉkv) Bp., 1990. 340-341.

5. Kardos i.m. 18. Vitéz János Zsigmond udvarában ismerkedett meg Pier Paolo Vergerioval. Művét - "Az ifjúság nemes erkölceiről és szabad emberhez méltó tanulmányairól" - a neveléstörténet az itáliai humanizmus első pedagógiai munkájaként tartja számon. Ld. bővebben Finácz Ernő: A renaissance kori nevelés története. Bp., 1919.

6. Kardos i.m. 18.

7. U.o. 20., Galeotto i.m. 10. fejezetben írja: "jártas vala a csillagjóslásban", 13. fejezetben említi "a királynak csillagzatok ismeretét".

8. Fraknói: Vitéz János ... 147-166. Részletesen ismerteti Vitéz János kulturális hatását váradi püspöksége idején. - Zuravica működéséről ld. Sumowski, Vladislav: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. 179.

9. Fraknói: Vitéz János ... 158. az idézet Galeottótól (i.m.30. fejezet)

10. Sain Márton: Nincs királyi út! Matematika történet. Bp., 1986. 387-388.

11. A geometriai gnomon szerkezete, Váradi táblák. Ajánlás Vitéz Jánosnak. In: A táguló világ magyarországi hírmondói. Vál., bev., és jegyz. Waczu-
lik Margit Bp. 1984. 38-44. - Fraknói: Vitéz János ... 159-160. - A greenwichi
csillagvizsgáló 1675-1948-ig működött.

12. Fraknói: Vitéz János ... 177. o.: 1465. február 16-án már érsek volt Vi-
téz János; 227. o.: A pozsonyi egyetem (Académia Istropolitana) felállítását
1465. május 19-én II. Pál pápa bullája biztosítja, amely azután 1467-1472-ig
működött. Ld. még Sumowski i.m. 180.

13. Sumowski i.m. 180. - Fleck Alajos: Megemlékezés Regiomontanusról,
halálának 500. évfordulójára In: Geodézia és Kartográfia 1976. 296.

14. Fleck i.m. 294., 297.

15. U.o. 295. A Corvina jelenleg: Österr. Nat. Bibl. Wien. Cod. lat. 44 In:
Bibliotheca Corviniana (BC 1967) Bp., 1967. 62. 138. sz. C tábla, valamint az
újabb Bibliotheca Corviniana (1490-1990) Bp. 1990. (BC 1990) 159. 187. sz.
(Mindkettőről az ismertetőt írta: Csapodi Csaba, ill. Csapodiné Gárdonyi
Klára) - A "Mindennemű háromszögek öt könyve" először 1533-ban jelent
meg Nürnbergben.

16. Fleck i.m. 296. A Corvina jelenleg: Herzog August Bibl. Wolfenbüttel.
Cod. 69.9. Aug. 2. In: BC 1967. 68. 169. sz. CXXIX tábla, valamint BC 1990.
159. 188 sz. - A Bylica által lemásolt kézirat jelenleg: Krakko 547. sz.

17. Fleck i.m. 296. A Corvina jelenleg: Orsz. Széchenyi Könyvtár Bp.
Clmae 412. In: BC 1967. 40. 28. sz. valamint BC 1990. 158. 186. sz. LXXI re-
produkció.

18. Fleck i.m. 297. - Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet. Bp. 1985.
477. o.: leírás található a csillagászati műszerekről. - A torkvétum leírása: A
táguló világ magyarországi hírmondói i.m. 48-52. - A torkvétumról másolatos
kivonat jelenleg Krakko 568. sz.

19. Fleck i.m. 297. - Barlai Katalin - Marik Miklós: Regiomontanus (1436-
1476) In: Csillagászati évkönyv 1976. 136-139. - Az esztergomi Főszékesegy-
házi Könyvtárban 29673. sz. (1580-ból) valamint BV-01907 sz. (1601-ből)
található Wittenbergben kiadott Peurbach: Új bolygó elmélete.

20. Szathmáry László: Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király
udvarában. In: Mkv 430. - A Corvina jelenleg: Herzog August Bibl. Wolfen-
büttel. Cod. 84.1. Aug.2. In: BC 1967. 68. 171. sz. és CXXXXI. tábla, vala-
mint BC 1990. 159. 189. sz.

21. Sumowski i.m. 181.

22. Pajorin Klára i.m. 333. - Fraknói: Mátyás király i.m. 251.

23. Fraknói: Mátyás király i.m.255. - Csapodi Csaba - Csapodiné Gárdonyi
Klára: Mátyás király könyvtára In: BC 1990. 23., 24.

24. Csapodi - Csapodiné: Mátyás király könyvtára i.m. 15.

25. Fraknói: Mátyás király i.m. 255.

26. Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete Bp., 1978. 136. - Mátyás ter-
vezési technológiai és technikai érdeklődésére ld. Kardos i.m. 54.; Galeotto
i.m. 4. fejezetben a visegrádi építkezéssel kapcsolatban írja: "Mátyás király ...

az építés körül annyira elmés, hogy az épületek díszes és kényelmes felosztását tekintve a legtanultabb építészekkel is diadalmasan vetekednék.”;

Feuerné Tóth Rózsa: A budai vár függőkertje és a Ciszterna Regia In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténet tanulmányok Bp., 1975. 11-54.; Héjj Miklós: A visegrádi királyi palota. Bp., 1977. Itt meg különösen a térhatások kialakítása volt a kor művészetén is szinte túlmutató, ahogyan Oláh Miklós leírásából ismerjük (14-15.);

Szakály Ferenc: Királyi mecenatura, államháztartás és politika Corvin Mátyás Magyarországon. In: HMEkv (1990) 278-288.

27. Szakály i.m. 278., 288., 290., Csapodi - Csapodiné i.m. 23-24.; BC 1990 katalógusában a jelenleg 216 fellelhető Corvinából 21 természettudományos vonatkozású, amelyeket bizonyára mind olvasta és ismerte Mátyás király.

28. Szathmáry i.m. 429-430; Fraknói: Vitéz János ... i.m. 230.; Pajorin Klára i.m. 344-345.; Galeotto Marzio: Az emberről In: A táguló világ magyarországi hírmondói i.m. 62-64.; Galeotto i.m. 24. fejezetéből tudjuk, hogy Mátyás könyvtárában is megvolt "Az emberről" írt munkája.

29. Simonyi i.m. 137.

30. Mátyás király levelei Vál. és jegyz. V. Kovács Sándor Bp., 1986. 184-185.

**MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A MAGYAR MONTANISZTIKUM.
A KOR SZAKIRODALMI FORRÁSAI
DR. MOLNÁR LÁSZLÓ**

A magyarországi középkor gazdasági életének története hiteles forrásokban szegény korszak. Mátyás korának feldolgozásában legnagyobb érdemeket felmutató, már klasszikusnak mondható szerzők könyveit áttekintve-pl.: Teleki József,¹ Fraknói Vilmos,² Csánki Dezső,³ Károlyi Árpád,⁴ Tóth Zoltán⁵ - megállapítható, hogy nagyon kevés gazdasági adatot tartalmaznak. Hóman Bálint és Szekfű Gyula fél évszázados, kiváló összefoglaló műve⁶ a gazdasági életről, a kereskedelmi forgalomról már jobban tájékoztat, de a termelésről nehezen követhető a műből. Az utolsó évtized legnevesebb kutatói is hiányolják a gazdasági feljegyzéseket, pl.: Fügedi Erik megállapítja, hogy a részletek után kutatva elsősorban jogügyletekre vonatkozó okleveleket talált.⁷ Az egyik legújabb kiadványban Szakály Ferenc is úgy véli, hogy az egyébként terjedelmes Mátyás kori okleveles forrásanyag szisztematikus feltárása jelenleg kezdeti szinten van.⁸ Sajnos a tíz kötetes Magyarország története évek óta hézagosan vesztelő sorozatból éppen ezt a korszakot felölelő - 1242-1526 közötti éveket tárgyaló - kötetpár hiányzik.

A korszak montanisztikumának⁽¹⁾ vizsgálatával még a hazánknál fejlettebb államok kutatói is nehéz feladat előtt állnak, mert a bányaművelés mikéntjéről közvetlen írásos anyag más országokban is kevés. Az ismeretek általában közvetettek, eligazításként a bányaműködés szabályozó törvények, a bányavidéki statumok és a nagyon hiányos bányavárosi számadáskönyvek szolgálnak.

A Kárpát-medence montanisztikuma tanulmányozásának egyik forrása F. A. Schmidt 1634-38 között kiadott 13.670 oldal felölelő 25 kötete.⁹ Ez a 2564 törvényt, rendeletet tartalmazó gyűjtemény Mátyás korából csak a hat dekrétum bányászati vonatkozású artikulusait tartalmazza összesen tíz oldalon. Wenzel Gusztáv 1880-ban megjelent alapvető műve¹⁰ 95 okmányt tett közzé az 1327. és 1681. évek közötti három és fél század időszakából, ezek közül csak 18 keletkezett Mátyás korában. Péch Antal összesen 3800 nyomtatott oldal kitévő műveiben két kötetben,^{11 12} mintegy 20 oldalon foglalkozik Mátyás korával. A montanisztikum leggazdagabb szakirodalmi forrása Paulinyi Oszkár 1930-1982. évek között folytatott munkásságának eredménye,^{13 14 15 16 17} akinek tanulmányai átalakították a korábbi -inkább jogtörténeti fogantatású- bányászattörténetünket, gazdasági-, társadalmi- és technikátörténeti-zemléletű stúdiummá. A korszak bányászattörténeti for-

(1.) A montanisztikum a latin mons -azaz hegy- szóból származik, montan, ami hegyekkel kapcsolatos, montanisztikum a bányászattal és kohászattal összefüggő tevékenységek, ismeretek összessége.

rásai közé számít Agricola 1556-ban megjelent könyve,¹⁸ melyben ír Thurzó Jánosról, Mátyás király korának bányatechnikusról is.⁽²⁾

A termelt nemesfém mennyisége

A magyarországi nemesfém-, réz-, vas- és sótermelés évenkénti mértékére vonatkozó pontos kimutatásokkal természetesen nem rendelkezünk. Az arany- és ezüstermelés mennyiségét, meglehetősen bonyolult számításokkal, indirekt módon először Kováts Ferenc határozta meg 1922-ben.²⁰ A számítások alapja több forrás, a már felsorolt Schmidt, Péch és Wenzel munkák adatain kívül, ilyenek: a körmöci és a hozzátartozó kamarák évi jövedelme, a kamara haszna Tallóczy Lajos 1879. évi könyve alapján,²¹ a pozsonyi harmadbérletről 1440-1460 közötti évekből fennmaradt kimutatások és az esztergomi érseknek járó pénzverési haszon ún. pisetum.

Kováts tanulmányának adatait az 1970-es években Paulinyi Oszkár felülvizsgálta és részben korrigálta.²²

A Kárpát-medencében az aranytermelés éves átlaga 3.000-3.500 kg, a legfontosabb bányák: Körmöcbánya, Nagybánya, Aranyosbánya és Zalatna városok környékén terültek el, de az erdélyi Aranyos folyó menti aranymosás termelése is jelentős volt. Az említett két évszázadban a magyarországi aranytermelés a legmagasabb az európai országok között. Az ezüstabányászat évi 8-10.000 kg-ot tett ki, legfontosabb bányavárosok: Selmecbánya, Gölnicbánya, Szomolnok és Radna.⁽³⁾ A rézbányászat Besztercebánya környékén volt a legjelentősebb.

Összesen mintegy száz olyan helységnevet ismerünk teljes bizonyossággal, ahol nemesérceket bányásztak. A vashányászatra az ország nyugati peremén, a mai Burgenland területén, és a Sajó-Hernád közötti vassalak és vasolvasztó helyek nyomai utalnak. Sóbányászat Máramarosban, Erdélyben Dés, Vízakna és Sóvár környékén virágzott.^{23 24 25}

Az előzőek alapján állítható, hogy a 14-15. században a magyarországi montanisztikum az európai gazdaság jelentős tényezője volt. Alátámasztja ezen véleményt - az ismertetett bizonytalanságok beszámításával - a középkori bányászat produktumának neves nemzetközi történetstatisztikusa, V. Soetbeer is: "A késő középkorban a forgalomba jutott új arany legnagyobb része Magyarországról és Erdélyből került ki".²⁷

(2.) Korántsem voltam a montanisztikus témában olyan bőséges korabeli szakirodalommal el látva, mint a jubileumra Mátyás király és Sopron városa című tanulmányánál. Házi Jenő, Sopron város főlevéltárosa, Mátyás uralkodása idejéből 708 latin és német nyelvű okmányt dolgozott fel.¹⁹ Az iratokból 113 közvetlenül Mátyástól származó utasítás, rendelet stb.

(3.) Mindezen számítások azonban nem tartalmazzák azt az igen jelentős nemesfém mennyiséget, amely törvénytelen úton került ki az országból. A nemesfém csempészés "virágzását" bizonyítja a királyi dekrétumok többször megismételt nemesfémkiviteli tilalma is. A termelt aranynak-ezüstnek tetemes része megkerülte a törvényes pénzverés útját, ebből következtethetünk a nagyszámú pénzhamisításra vonatkozó panaszról, a drákói büntetésből (pl. tűzhalál), amelyeket a kézrekerült pénzhamisítókkal szemben alkalmaztak.²⁶

A montanisztikum az államszervezetben

Mátyás a prágai fogságából éppen a legfontosabb bányavidéken átutazva tért vissza Magyarországra. Ezt bizonyítja Nyitra melletti Sempte várából 1458. február 12-én írt első magyar földön kelt levele, melyet Salánki János követ útján az elzalogosított Sopron városának küldött.²⁸ A bányavidék nehez viszonyainak ismeretében utasította 1459. október 16-án az Esztergom melletti táborából Zólyom vármegyét, hogy a bányavárosok környékén az utak biztonságára nagy gondot fordítson.

1460-ban Kőrmöcbányának megerősítette azt a jogát, hogy bányabíráját maga válassza.²⁹ (1. ábra)

Mátyás király az első dekrétumát 1462-ben adta ki. Ebben megtiltotta a külföldi só behozatalát és a hamis pénzverők szigorú megbüntetéséről rendelkezett.³⁰ Ezeket a bányászati vonatkozású rendeleteit megerősítette az 1464. április 6-án kiadott második dekrétumában, melyben szentesítette a székesfehérvári koronázás alkalmával tartott országgyűlés végzéseit. A dekrétum 22. cikkelye új pénz veréséről intézkedett, melynek "...néhai Zsigmond király ör pénzének finomságát és súlyát kell követni".³¹

A királyi hatalom megszilárdítása után, az 1464. évet követő időszakban Mátyás átszervezte az uralkodás rendjét. Akkorra vált Magyarország erősen központosított állammá. (2. ábra)

A politikai döntéseket a királyi tanács hozta. A határozatok végrehajtására a király rendelkezésére állt a kancellária. A kancellár mindig főpap, az esztergomi érsek volt: Szécsi Dénes 1465-ig, utána Vitéz János, majd Aragoniai János és 1486-tól Estei Hippolit.⁽⁴⁾

Az ország 52 megyéjét és 32 királyi városát központilag irányították. Az 1470-es években a szabad királyi városok közé tartozott Buda, Kassa, Bártfa, Nagyszombat, Pozsony, Eperjes, Sopron és Pest.⁽⁵⁾ Külön kiváltságokkal rendelkezett a hét alsó-magyarországi bányaváros /Kőrmöc-, Selmec-, Beszterce-, Baka-, Libet-, Új- és Bélabánya/, a Szatmár megyei Nagybánya és Felsőbánya, majd 1487-től a szepességi hét bányaváros /de ezek követeket nem küldhettek az országgyűlésbe/, tovább a máramarosi öt ún. koronaváros /Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget/. Erdély három egységét az erdélyi vajda fogta össze: a hat vármegyét, a székelyispán által irányított székelyeket és a nagyszebeni királyi bíró által vezetett szászokat.³² Mátyás alatt a kancellária mellett a kincstartóság volt a második legfontosabb hivatal.

(4.) Hippolit akkor mindössze hét éves, a királynő - Estei Beatrix - szeszélyes kérésére került e fontos méltóságba. Egyébként később bizonyította elhivatottságát, 1489-től milánói, majd capuai és ferrarai érsek lett és mecénásként támogatta Ariostot, aki Orlando Furiosóját Hippolit udvarában írta és neki ajánlotta.

(5.) A szabad királyi városok közvetlenül a király alá tartoztak, kikerültek a nemesi vármegyék, az ispánok joghatósága alól. A rendi jogok egyik kulcsa a saját városi bírói fórum kialakítása volt, továbbá a városi önkormányzat, a rendi országgyűlésre követküldési jog, a lakosaiknak polgárjogot adhattak és visszavonhatták, vásártartási és árumegállító joguk volt, a saját áruik vám-, rév- és harmincadmentesek voltak.

A pénzügyeket a kincstárnok intézte, aki egyedül a királynak volt felelős, a rendek beleszólása csak a rendkívüli adók engedélyezésére korlátozódott.³³
/3.ábra/

A királyi bevételek jelentős része származott a montanisztikumból. A nemesfémbányászat és -beváltás királyi monopólium volt, és az ispánok- akik személyileg általában a bányavárosok bírái voltak- kezelték a monopóliumból fakadó bevételeket.

Mátyás uralkodása alatt a királyon kívül senkinek nem volt pénzverési joga. A négy pénzverde helyén: Budán, Kőrmöcön, Nagybányán és Nagyszebenben verték az arany forintokat és az ezüst dénárokat. A sóbányák bevételének szabályozásáról Mátyás számos rendeletét ismerjük.³⁴

Mátyás király bevételeit az 1480-as években egymillió aranyforintra becsülték a múltban.³⁵ Újabb kutatások szerint ez az összeg túlzottan magas. A tanulmányban Kubinyi András³⁶ és Szakály Ferenc³⁷ egymáshoz közel álló 620 ezer forintos évi bevételét ábrázoltam kördiagramon. A jobbgység adója tette ki az összes jövedelmek csaknem felét, de 27-28 %-a montanisztikumból keletkezett, a nemesfém-, só és rézfeldolgozásból. Mivel a határvámok egy része is a nemesfémekből eredt, ezért nem túlzás kijelenteni, hogy a király jövedelmének 30-32 %-a származott a montanisztikumból. /4.ábra/

Intézkedések a bányászat érdekében

A magyarországi aranyelőfordulásoknál a dúsult oxidációs zónákat a 15. század közepéig lefejtették, a műveletek egyre nagyobb mélységbe kényszerültek. Emelkedtek a vízemelés költségei, csökkent a gazdaságosság -a "bányaáldás"- és így a vállalkozói kedv is. A bányákból fakadó víz a tárókból, de különösen a függőleges aknákból egyenként kiemelve nagyon költséges. Ezért a történelem folyamán, ahol a bányászat elérte a szervezettség bizonyos fokát, ott vízlevezető altárót /Erbstollen/ építettek.

Az altáró olyan 3-5 ezrelék lejtésű vágát, amely több bánya vizét vezette le. Az altáró a művelt telepek alatt húzódott és a külszín legmélyebb pontja közelében telepítették. Építését egyidőben több aknából kezdték, két irányba, de a végleges célt csak akkor érte el, amikor teljes hosszában elkészült a vízlevezető vágát. Az altáró építése nehéz és költséges munka volt, fontos jellemzője, hogy megépítése nélkülözhetetlen, de csak később fizetődött ki. Ez a "később" a középkorban, amikor ékkel kalapáccsal kihajtva egy vágát évente /!/ csak 20-30 métert haladt előre, néha 30-50 évet jelentett és több bányászgeneráció munkáját vette igénybe.⁽⁶⁾

Ezért az altárók építéséhez tőke kellett, amely csak évtizedek múlva térült meg. Az altárók építése jelezte a középkorban a korai kapitalizmus megjelenését! A tőkés csak magas kamat reményében előlegezett nagy összeget az

(6) A német megnevezés magában foglalja a vágát "örökölt" apáról-fiúra szálló, több generációs jellegét.

ilyen későn megtérülő, sokszor bizonytalan kimenetelű munkához. Max Weber kiváló német gazdaságtörténész külön hangsúlyozza az altárók jelentőségét a korai kapitalizmus megszületésében.³⁸

A bányajog az altáró tulajdonosának természetesen különböző anyagi előnyöket biztosított. Közép-Európában a 14-17. századokban, ha az altáró a telepek alá ért és a bányavizek elvezetésével lehetővé tette azok leművelését, akkor az érdekelt termelők kötelesek voltak az altáró tulajdonosának a kitermelt évi 1/7 részét átengedi.

A Kárpát-medencében az első - több bánya vízemelését szolgáló - vágat a selmebányai Bieberaltáró volt, melynek kihajtását valószínűleg már a XIV. században elkezdték. Újabb altáró építését a krónikus tökehiány korlátozta, és a vízemelés minden egyes aknából kézi vitlázással és lójárgánnyal hajtott szivattyúkkal történt. (5. ábra)

Mátyás kincstárának vezetői 1475-ben léptek kapcsolatba Thurzó János (1437-1508) lőcsei származású, Krakóban élő bányavállalkozóval. A korabeli feljegyzések szerint április 24-én szerződést kötöttek vízemelőgépek felállítására a hét Garam-menti bányavárosban. A bányák minden jó eredménnyel működő gép után heti egy magyar forintot fizettek aranyban és a kiszállított érc 1/6 részét adták Thuzó társulatának. A vállalkozás jelentőségét bizonyítja, hogy a szerződést május 15-én maga Mátyás király hagyta jóvá. Felhatalmazta Thuzót, hogy az ország más bányáiban is állítson fel vízemelő gépeket. A király engedélyezte, hogy az építkezéshez szükséges fát ingyen kapják, maguk és bányásaik legyenek felmentve minden adózás alól, a bor és élelmiszer után ne fizessenek illetéket és háború esetén a magyar birodalom védelme alatt álljanak.^{39 40}

Sajnos a gépek szerkezetéről, méreteiről és az üzemelési eljárás költségeiről a Mátyás kori forrásokban eddig nem találtak feljegyzést.

Azt viszont tudjuk, hogy Thurzó 1478-79-ben megvásárolta a Besztercebánya környéki rézbányákat és Mátyás halála után, 1494-ben szerződést kötött az augsburgi Fugger bankházzal, a korabeli Európa tökeerős nagyvállalkozójával, a magyarországi rézbányászat fejlesztése céljából.⁴¹

Agricola a könyvében 7 fajta vízemelő szerkezet közül a selmebányait leírta és megrajzolta. A láncon egymástól kb. 1 m-re függesztett bőrlabdák emelték a vizet a facsövekben. Ahol nem volt patak a közelben, ott a szivattyúrendszert lovakkal hajtották.

Selmebányán 670 láb (kb 221 m) mélységből emelték a vizet. Ahol lehetőség volt, ott a szivattyúkat patak vizével hajtották. A vízemelés másik eszköze volt az irányváltós vizikerék, mely láncra függesztett bőrszakokban emelte a vizet. Agricola a könyvében nagyon kevés kortársát említi név szerint. Thurzó személyét fontosnak tartotta megemlíteni könyve I. fejezetében.⁴² (6. ábra)

Az 1470 utáni évekből Mátyásnak számos bányászattal összefüggő intézkedését ismerjük. 1470. május 3-án a hét Garam menti bányavárost "örök időkre" felmentette mindennemű adó fizetése alól.⁴³ Abban az évben csak

Körmöcbányán 29 ércmalom és 4 kohó működött.⁴⁴ 1471. március 19-én engedélyezte a szász városoknak, hogy Erdélyben bárhol moshassanak aranyat.

Több leiratban védte a bányavárosokat a főurak hatalmaskodása ellen. Így pl. a Bebekek katonáitól a Gömör megyei vasbányákat, a Drágffyak hatalmaskodásai ellen Nagybányát. Ítélmesterei révén igazságot tett Zápolya Imre szepesi grófnak a dobsinai bányák körül fennforgó egyenetlenségeiben.⁴⁴

Mátyás 1478 májusában Beatrix királynővel együtt beutazta a bányavárosokat, nagylucsai Dóczy Urbán kincstárnok kíséretében. Selmechányán Resch János bíró fogadta a magas vendégeket. A selmeciek panaszkodtak, mivel szabadalmi leveleik 1440-ben a hadműveletek következtében elégték, a korábbi - IV. Béla királytól szerzett - jogaikat kétségbe vonják.

A király megerősítette a város régi szabadalmait és biztosította az előljáróságot arról, hogy peres ügyeiket saját bírójukkal tárgyalhatják meg és minden árucikküket az országban vám nélkül szállíthatják.⁴⁵ 1481-ben Mátyás szabályozta a bányavárosok bormérését, összekapcsolva a borméréshez való jogot a bányaművelés gyakorlatának kötelezettségével.⁴⁶

1487. december 26-án a hét felső-magyarországi bányaváros (Gölnic, Szomolnok, Rudabánya, Jászó, Rozsnyó, Telkibánya és Igló) statútumban foglalták jogaikat Iglón, melyet a király jóváhagyott.^{47 48}

A Mátyás korabeli magyarországi montanisztikum nemzetközi elismerését jelenti Vasiljevics III. Iván (1462-1505) moszkvai fejedelem kérése, melyet Kuritzin Fedor követ útján intézett a magyar királyhoz. Az üzenet rövid tartalmát közli Faller Jenő.⁴⁹ A rendkívüli dokumentum részleteit most teljes egészében közlöm Géresi Kálmán⁵⁰ cikke alapján.

"A nagy fejedelem megparancsolja, hogy kérnéd meg részünkről a mi testvérünket Mátyás királyt, mutatná meg hozzánk való barátságát és küldene nekünk ágyúöntő mestereket, akik értenének ágyúkat önteni ... és küldenek hozzánk olyan mestereket, akik értsenek az érczet elválasztani a földtől, mert az én földemben arany és ezüst ércz ugyan van, de nem tudják azt elválasztani a földtől. Azután küldjön nekünk ezüstmíveseket, akik tudjanak jó ezüst edényeket, végül pedig kőmíves építőket, akik értenek templomokat és palotákat építeni és városokat csinálni, és amire a mi testvérünknek Mátyás királynak minálunk szüksége lesz a mi földünkön, mi sem fogjuk azt megvonni a mi testvérünktől."⁴⁷ /7.ábra/

Az arany- ezüstabányászat fejlettségének közvetett bizonyítékai, a gyönyörű ötvösmunkák, általában ismeretesek. A világhírű remekművekből a legfontosabbak: az esztergomi Főszékesegyház kincstárában lévő 75 cm magas arany kálváriakereszt, az első részén Mátyás címerével, mely a wienernerneustadti Városi Múzeum gyűjteményében található, két darab 45 cm magas ezüst serleg, melyet a király 1476-ban ajándékozott Rieti város püspökének, a pápa követének. Végül egy 50 cm magas ezüst szarvkehely, az esztergomi Főszékesegyház Kincstárában.^{51 52 53} /8.ábra/

Építkezések és az építőanyag-bányászat

Amikor bányászatról beszélünk, ritkán említjük az építő és márványbányászatot. Pedig a Kárpát-medencében építőköveket csaknem mindenütt fejtettek, a ruszkiei, a krasznahorkai, a siklósi villányi és a süttői márványokat már a középkorban bányászták.⁵⁴

Márványtelepeink részben mélységbeli eruptív kőzetekben, vagy kristályos palák közé települtek. Amíg a görög /pl. parosi/ és az itáliai /pl. carrarai/ márványokat a mi éghajlatunkon védeni kell a tél hidege ellen, addig a hazai márványaink jól bírják éghajlatunk szélsőségeit.

Mátyás két legnagyobb emberi és anyagi erőket igénylő építkezése -a budai és a visegrádi paloták területe- eléggé feltárt ahhoz, hogy a létesítményeket a korábbi Anjou és Zsigmond koriaktól elkülönítsük. Az építkezések tervezőiről, technikai kivitelezéséről azonban kevés adatot ismerünk. Az oklevelek szisztematikus feltárása még a kezdetén tart és olyan regisztrum, amely a Mátyás kori építészetet körülvevő sűrű homályt felfedné, még nem került elő. Ismerjük Chimenci Camicia firenzei építőmester és Giovanni Dalmata szobrász nevét az 1475-81 közötti időszakból.⁵⁵ /9.ábra/

Mátyás építkezésének technikájáról az 148-ben készült Avelanius kódex ábráiból értesülhetünk, mely jelenleg a velencei Biblioteca Nazionale Marciana-ban található. A felnagyított részletekből láthatók az emelőszerkezetek, hatalmas állványzatok.⁵⁶

A budai várpalota Mátyás kori ábrázolása Michael Wolgemut fametszete, 1492-ben készült Sebastien Münster Cosmographiájában /1543/ mutatja be a budai várat. Ezek a képek és a visegrádi palota számos ismert részlete bizonyítják a korszak fejlett építkezését.⁵⁷ /10.ábra/

(7.) III. Iván cárt Oroszország nagysága első megalapítói között tartják számon. Az akkori politikai viszonyok között a Jagellók Lengyelországa ellen Mátyásnak Oroszország volt a természetes szövetségese.

(8.) A visegrádi romokról és a budai vár helyreállítási terveiről Mikoviny Sámuel készített rajzokat 1749-ben.⁵⁸

Összefoglalás

Mátyás király uralkodásának méltatásával halála 500. évfordulóján számos rangos könyv, tanulmány, újságcikk, konferencia, kiállítás, televízió és rádióadás foglalkozik. Külpolitikáját -amelyet két nagyhatalom, a török birodalom és a Német-római Császárság, továbbá a lengyel Jagellók szorításában kellett kialakítania- ellentmondásosan értékeli immár fél évezred elmúltával is. Az utókor sokszor értetlenül áll a belső és külső összeesküvések hosszú sora előtt. A gazdasági ügyekben foganatosított intézkedéseinek hatásáról is megoszlanak a mai történészek véleményei. Egyértelműen javára írják azt a felismerést, hogy az ország nagysága, boldogulása elválaszthatatlan a kultúrától, ezért létesített nyomdát Budán, egyetemet Pozsonyban és összegyűjtötte kora legértékesebb könyvtárát.

Véleményem szerint Mátyás -az Árpádok óta az első és utolsó nemzeti királyunk- a nemzetállam szervezője volt, egy reneszánsz fejedelem összetett alkotásával. A környező országok rivalizáló uralkodói között "illegitimnek" számított, ezért az uralma megtartása érdekében azoknál többet kellett tennie minden téren, de jó értelemben élt a hatalmával.

A gazdasági ügyekben kiadott törvényei, rendeletei értékelését még nem szabad lezártnak tekinteni. Újabb levéltári források rávilágíthatnak a montanisztikum érdekében tett -ma még ismeretlen- intézkedéseire.

Kimagasló történelmi személyiségek felidézésekor nem lehet ellenállni annak a kísértésnek, hogy tetteit össze ne vessük a közvetlen utódaival.

Ismeretes, hogy Mátyás halála után néhány hónappal minden hódítás elveszett. Miksa császár elfoglalta a fél Dunántúlt. II. Ulászló és Miksa által megkötött pozsonyi béke okmányát 1491. november 7-én olyan főurak látták el kézjegyükkel, akik nem tudták nevüket saját kezűleg aláírni⁵⁹. Az országot az anarchia dúlta szét és nemzetünk megindult a Mohács felé vezető úton. A felvidéki nemesércbányászat megtartotta termelőképességét a benyomuló dél-németországi tőkések befektetései révén, de a bányák hasznának legnagyobb része kikerült az országból.

IRODALOM

1. Teleki J.: Hunyadiak kora Magyarországon. Bp., 1852-57.
2. Fraknói V.: Hunyadi Mátyás király élete. Bp., Magyar Tört. Életrajzok. 1890.
3. Csánki D.: Első Mátyás udvara. Századok 17/1883./515-581; 617-667; 750-785.
4. Károly Á.: Adalék Frigyes császár és Mátyás király viszáljai történetéhez. Bp., 1892.
5. Tóth Z.: I. Mátyás hadügyi politikája. Bp., 1912.
6. Szekfű Gy.: A magyar renaissance állam. In: Hóman B. - Szekfű Gy.: Magyar történet II. köt. Bp. Kir. Egyetemi Nyomda, 1935. 467-563.
7. Fügedi E.: A középkori Magyarország történeti demográfiájának mai állása. In: Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., Magvető, 1981. 387-388.
8. Szakály F.: Királyi mecenatúra, államháztartás és politika Corvin Mátyás Magyarországn. In: Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Bp., Zrínyi, 1990. 277-331.
9. Schmidt, F. A.: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreich Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Grossfürstenthums Siebenbürgen I-XXV. Bd. Wien, 1834-1838.
10. Wenzel G.: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., MTA, 1880.
11. Péch A.: Alsó-Magyarország bányamívelésének története. I. köt. Bp. MTA, 1884.
12. A selmeczi bányavállalatok története. Selmeczbánya, Joerges Ágost özv. 1884.
13. Paulinyi O.: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. Bp. Sárkány Ny., 1933.
14. Paulinyi O.: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. In: A bécsi gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve VI. 1936.
15. Paulinyi O.: Ipar és kereskedelem. In: Magyar művelődéstörténet II. köt. Magyar renaissance. Bp. Magyar Történeti Társulat, é.n. 164-199.
16. Paulinyi O.: A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesércbányászatban. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 40.) Bp., Akad. K., 1967.
17. Paulinyi O.: Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejlett feudalizmus korszakában (1000-1526). Századok 106/1972. 561-602.
18. Agricola, G.: De re metallica libri XII. Basileae 1556. (magy.: A bányászatról és kohászatról.) Szerk. Molnár L. Bp. OMBKE - Műszaki K. 1985.

19. Házi J.: Sopron szabad királyi város története. I. rész. Oklevelek és levelek. 4. köt. 1453-tól 1459-ig, 5. köt. 1460-tól 1481-ig, 6. köt. 1482-től 1520-ig, Sopron, Székely és tsa. 1925. 1926. és 1928.
20. Kovács F.: A magyar arany világtörténeti jelentősége és kereskedelmi összeköttetések a Nyugattal a középkorban. Történeti Szemle 11/1922. 104-143.
21. Thallóczy L.: A magyar kamara haszna Bp., 1879.
22. Paulinyi O.: /14/ 1-6.
23. Zsámboki L.: Magyarország ércbányászata a honfoglalástól az I. világháború végéig. Miskolc, NME. 1982. 17-30.
24. Fülöp J.: Az ásványi nyersanyagok története Magyarországon. Bp., Műszaki K., 1984. 61-67.
25. Heckenast G. A vaskohászat története Magyarországon a honfoglalástól a XVIII. század közepéig. BKL Kohászt 95/1962. 330-334.
26. Schmidt, F. A.: /9/ I. köt. 61 és Kovács F.: /20/ 112.
27. Soetbeer, W.: Edelmetallproduktion und Wertverhältniss ... Gotha, 1879. 31.
28. Házi J.: /19/ 1925. 259.
29. Péch A.: /11/ 58-59.
30. Schmidt, F. A.: /9/ I. köt. 39.
31. Schmidt, F. A.: /9/ I. köt. 40-43.
32. Kubinyi A.: Ungarn während der Regierungszeit des Matthias Corvinus. (Magy: Magyarország Corvin Mátyás uralkodása idején). In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Kiállítás katalógus. Schallaburg, 1982.
33. Kubinyi A.: A Mátyás kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Bp. Zrínyi, 1990.
34. Schmidt, F.A.: /9/ I. köt. 40, 42.
35. Csánki D.: /3/ 524-525.
36. Kubinyi A.: /33/ 115-116.
37. Szakály F.: /8/ 320-321.
38. Weber, M.: Gazdaságtörténet. Bp., Közgazdasági és Jogi Kk. 1979. 151-162.
39. Péch A.: /11/ 67.
40. Molnár L.: Ein Unternehmer von europäischen Format: zur 550 Geburtstag von Johannes Thurzo. Bergbau, 38. 1987. 506-510. és Molnár L.: 550 éve született Thurzó János az európai hírnévű bányavállalkozó. BKL Bányászat 120/1987. 273-276.
41. Herman Zs.: Jakob Fugger. Bp. Akad. K., 1976. 103-170.
42. Agricola, G.: /18/ 60, 216-217-
43. Magyarország történeti kronológiája. Főszerk.: Benda K. I. köt. Bp. Akad. K., 1981. 291.
44. Wenzel G.: /10/ Okmányi függelék. 374-408. /A latin szöveg magyar fordítása a Központi Bányászati Múzeum dokumentumtárában./

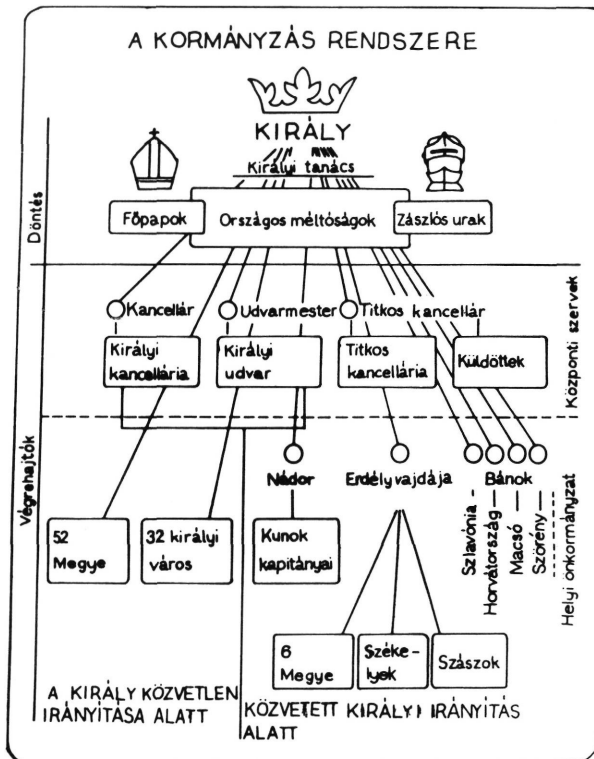
45. Kachelman J.: Geschichte des ungarischen ergstadte und ihrer Umgebung III. köt. Schemnitz. Lorber. 1855. 107-111.
46. Péch A.: /11/ 68-69.
47. Benke I.: 500 évvel ezelőtt alakult a felső-magyarországi Bányavárosok közössége. BKL. Bányászat 121./1988. 261-267.
48. Münnich A.: A felső-magyarországi bányopolgárság története. Igló. 1895.
49. Feller J.: Jó szerencsét! Események, képek a bányászat múltjából. Bp. Műszaki K., 1975. 145-146.
50. Géresi K.: Hunyadi Mátyás magyar király diplomáciai összeköttetései III-ik Iván Vasiljevics orosz cárral. Századok 13/1879. 239-245.
51. Balogh J.: Mátyás király és a művészet. Bp. Magvető, K. 1985.
52. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Kiállítási katalógus. Schallaburg, 1982.
53. Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458-1541. Kiállítási katalógus. Bp. Magyar Nemzeti Galéria, 1983.
54. Papp F.: Magyarországi márványokról. BKL 66/1933. 200-208.
55. Szakály F.: /8/ 303-310.
56. Schallaburgi katalógus /52/ 281.
57. Balogh J.: /51/ 89-138, 162-183.
58. Balogh J.: /51/ 119.
59. Horváth M.: Magyarország történelme III. köt. Bp., 1860. 253.

ÁBRAJEGYZÉK

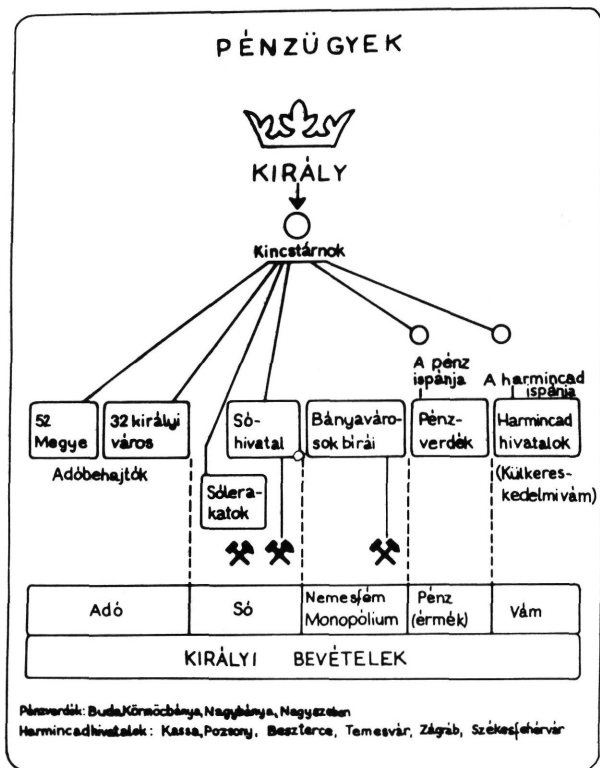
1. ábra Mátyás király a Marlianus kódex címlapján
2. ábra Mátyás kormányzásának rendszere
3. ábra A pénzügyek rendszere
4. ábra Mátyás király bevételei
5. ábra Járgánnyal hajtott vízemelő gép Selmezbányára való hivatkozással Agricola könyvében
6. ábra Vízikerékkel meghajtott zúzómű Körmöcbányán, Agricola könyvéből
7. ábra Mátyás király "Elefánt" nevű ágyúja, Miksa császár Zeugbuchjából, 1515 körül
8. ábra Kálváriakereszt /1485-1490/. Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár
9. ábra A budai várpalota, Michael Wolgemut rajza, 1492.
10. ábra Visegrád. Rézkarc Mikoviny Sámuel rajza után

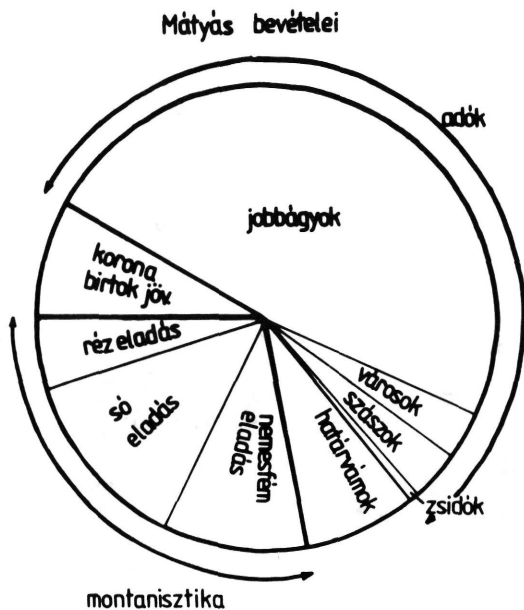
1 ábra

2. ábra

3. ábra

4. ábra

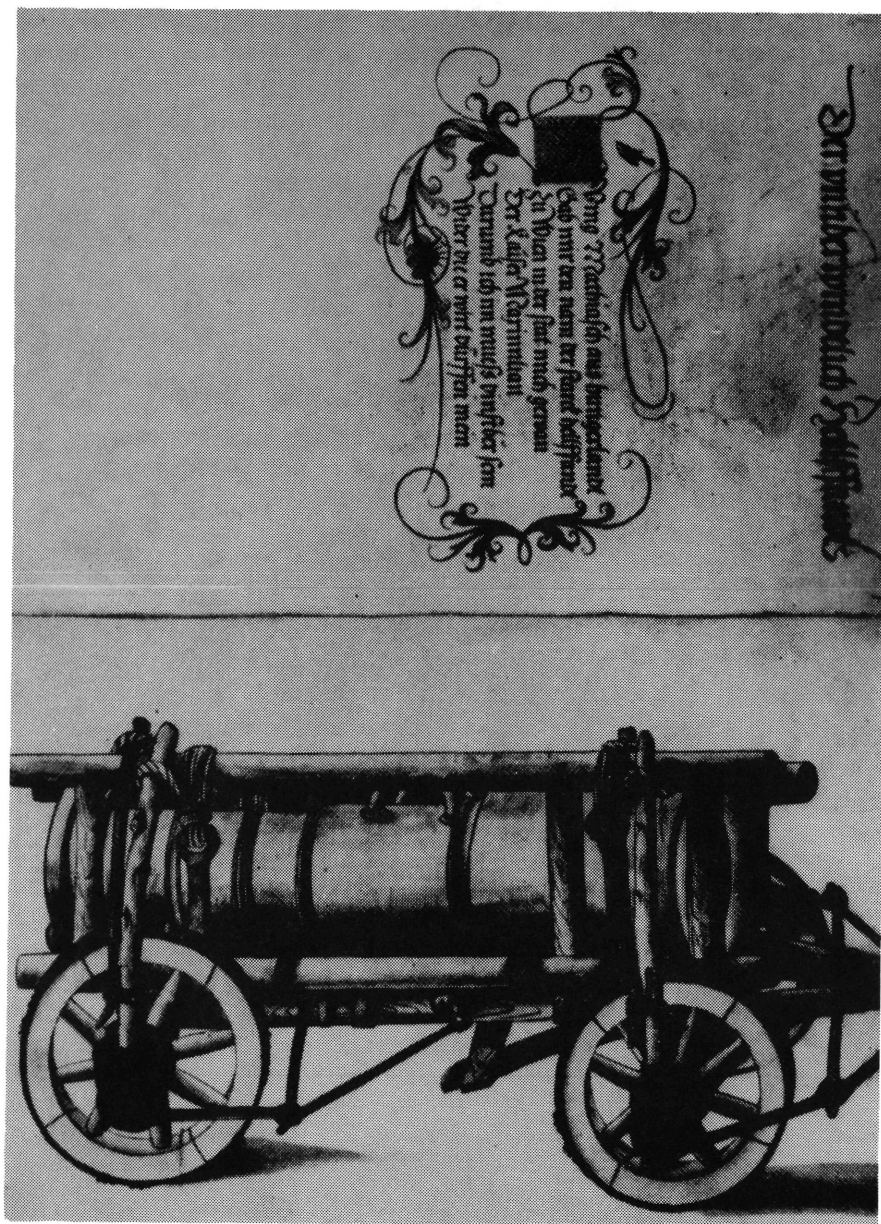

5. ábra

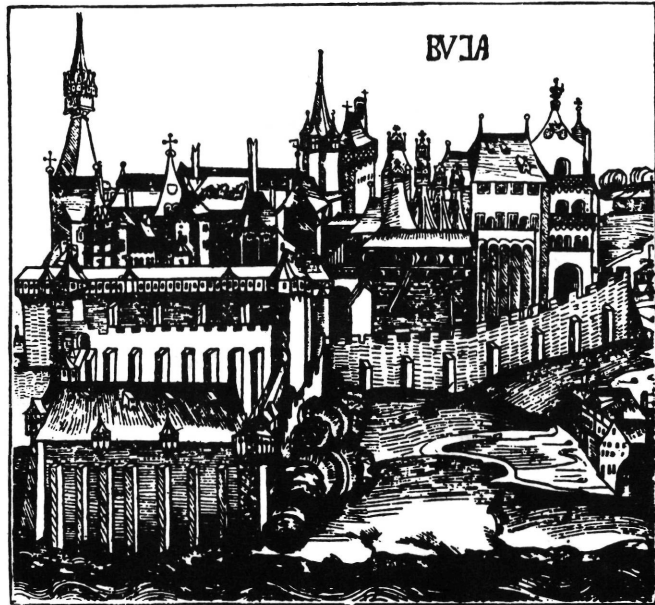
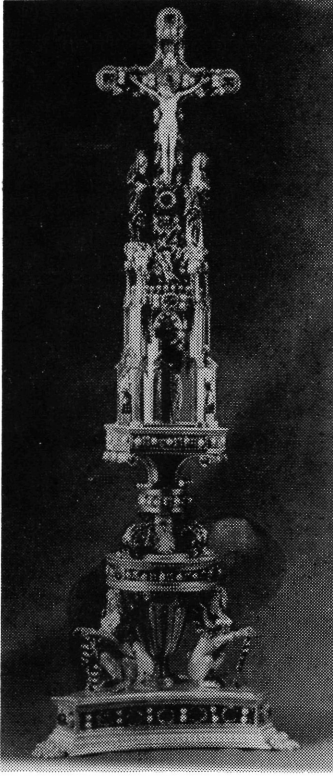
...durch den zwei gleiche Röhre, durch die das zerhackte Eis zufließen...

6.ábra

7. ábra

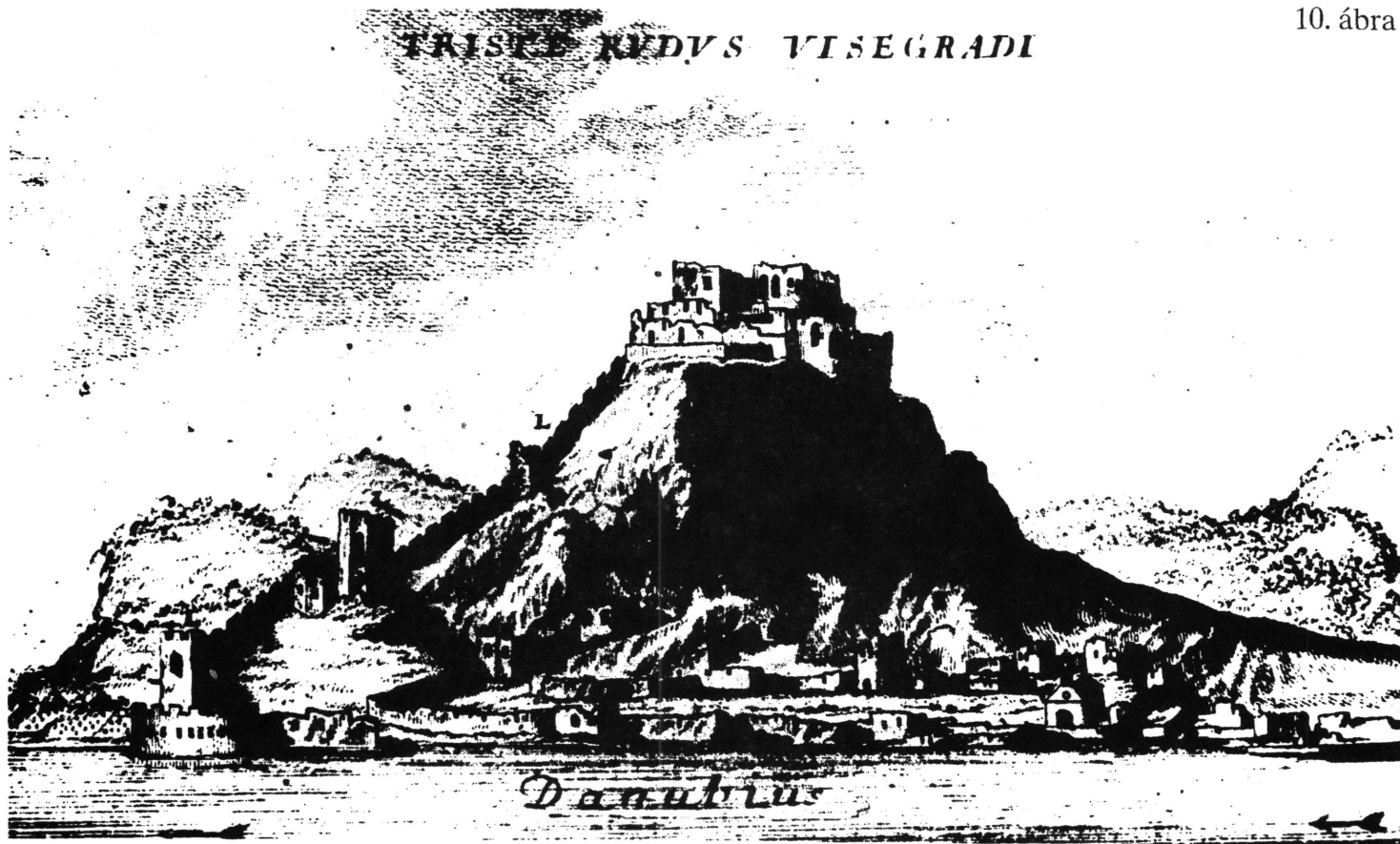
8. ábra

9. ábra

TRISTE RUDVS VISEGRADI

10. ábra

MÁTYÁS KORI JÁTEKOK PETÉNYI SÁNDOR

A Mátyás-korra vonatkozó egykorú vagy közel egykorú írásos források csak olyan játékokat említene, melyeket nem lehet elkülöníteni sem a korábbi sem pedig a későbbi időszak játékaitól, sőt még napjainkban is ismeretek. Van azonban két forrás, amely olyan összefüggésben említi a játékot, hogy az következtetni enged korabeli szerepére, ami valamelyest jelentősebbnek mutatkozik a maiénál.

Az egyik Szerémi György "Magyarország romlásáról" írt munkájának Cillei Urlik lekasabolásáról írt fejezetben található. A leírás szerint Cillei elhátározta, hogy megöli Hunyadi Lászlót. Meghívta magához, majd kockajáték közben - feldühödve azon, hogy csaknem mindig Hunyadi nyert - kardot rántott és kezdetét vette a párbaj¹. Nyilvánvaló, hogy Szerémi nem tudta és nem is tudhatta, hogy a kettesben tárgyaló két főúr a vita mely szakaszában konkrétan mi miatt rántott kardot, ezért úgy kellett a történeteket rekonstruálnia, hogy az bírjon a hitelesség erejével és az olvasóban ne ébresszen kétségeket a leírtak iránt. Az, hogy e célra pont a kockázás miatt kitört verekedést tartotta a legmegfelelőbbnek arra utal, hogy e játék az átlagosnál meghatározóbb eleme volt a korabeli életmódnak. Még Mátyásról is feljegyezték, hogy kockázott. Bonfini írja, hogy a cseh háborúban elfogyott a király pénze és napról napra szavakkal, ígérekkel tartotta seregét. "Mikor elérkezett a zsoldfizetésre kitűzött nap, melyet ígéretessel tovább már nem halaszthatott, a lovaskapitányok és gyaloghadnagyok kockajátékra hívták. Egész éjjel játszottak. Olyan szerencsével vetette a kockát, hogy az mindig úgy fordult, ahogyan a dobásnál éppen szükséges volt. (Azon az éjszakán tízezer aranyat nyert és a kockanyereségből fizette ki a zsoldot.)

A másik forrás ugyancsak Bonfininek Mátyás királyról írt könyvében található. A szerző szerint ekként dicsérte Szilágyi Mihály Mátyást a királyválasztó országgyűlésen: "Táborban született, katonai köpenybe pólyálták, öreg katonák sátrában nevelkedett; zsenge gyermekéke óta megtanulta, hogy ne féljen a török sokaságától, hadirendjétől, hogy hogyan kell ostromot vívni, kapitány szavát fogadni, lovon és gyalog harcolni, a Dunát gyakran átúszni fagyban, hőségben, éjt-napot sisakosan tölteni, fáradságot, éhséget türelmesen elviselni, égni a vágytól, hogy ellenséget lásson, páros viadalban kedvet lelteni, társaival naponta háborúsdit játszani, gyávaságot és restséget megvetni a háborút viszont fölöttéb kívánni ..." ²

Az idézett beszéddel Bonfini lényegében korabeli tükrét adta annak, hogyan válhat valakiből kiváló katona és az a tény, hogy ebben a tükrben a játékot is szerepeltette az szintén korabeli súlyára enged következtetni.

A fenti adatok ugyan nem elegendőek az általánosításhoz, de ha tekintetbe vesszük, hogy a középkori források jórészt az uralkodók politikai tetteit, háborúit igazolták - ami elég távol áll az életmód azon részétől, amelyhez a játék tartozik - ám ennek ellenére mégis találkozni lehet ezekben a források-

ban különböző játékokra tett utalásokkal, az a kevés adat ellenére is azt valószínűsíti, hogy a tárgyalt korszakban a játszás nem számíthatott marginális tényezőnek.

A továbbiakban bemutatnák néhány ritkának számító, de a 15. században meglévő játéktárgyat.

Az első képen egy eddig még nem publikált csontból esztergált 4.5 cm-es sakkfigura látható⁴. A visegrádi alsó-várban találták 15. századi rétegben. Mindeztidáig csak a diósgyőri várból ismert egy figura a 14. század végéről⁵, valamint Nagyvázsonyból három⁶ és Pozsonyból egy a 16. századból⁷. A visegrádi darab a huszárja volt az egykori készletnek. Különösebb egyedi sajátosság nélkül követi a jellegzetes arab huszárformát, így a külföldi leletanyagban, valamint a korabeli ábrázolásokon számos ezzel megegyező figurával lehet találkozni⁸. A sakk Mátyás udvarában való jelenlétére egyébként írásos adatunk is van. Bonfini említi, hogy Mátyás és Ulászló olmüci találkozásokor: "A király nagy közvetlenséggel naponta gyalog átment az úton, s tiszteletből meglátogatta a közelben Ulászlót. Majd átkísérte a királyi palotába, Beatrix jelenlétében bevezette lakosztályába, s otthonosan, vidáman társalgott vele; olykor megkérte, hogy a királynéval sakkozzék: ez előjele volt későbbi színlelt házasságuknak."⁹

A következő képen látható négyzetes alakú és különböző számú körökkel ellátott csontlapokat a budai ásatások során találták Mátyás kori rétegben.¹⁰ Egykorú ábrázolásuk nincs és az írásos források sem tesznek róluk említést, így szerepüket nem lehet minden kétséget kizáróan tisztázni csak valószínűsíteni lehet azt, hogy zsetonok voltak. Mint ismeretes, az egyház megbélyegezte és elítélte a szerencsejátékokat játékosokat, ugyanakkor e játékok igen népszerű időtöltésnek számítottak. Így mindazoknak, akiknek fontos volt, hogy az egyház által támasztott erkölcsi normáknak megfeleljenek - ám kedvelték a szerencsejátékokat is - valamilyen áthidaló megoldást kellett keresniük.

Olyat vagy ahhoz hasonló megoldást, amelyenről Bethlen Miklós számol be önéletrésében. Bár e forrás időben későinek számított benne leírt szituáció nem tekinthető annak. Ugyanis Bethlent társasága kártyázni hívta, amit neki el kellett hárítania, mivel fogadalma tiltotta a pénzben való játékot. A problémát úgy oldották meg, hogy hoztak egy zacskó rézpénzt, mindenki egy-egy marékkaal, majd a játék végén mind a nyertők mind a vesztek visszarakták a pénzt a zacskóba¹¹.

Véleményem szerint e csontlapokat - zsetonként - pénz helyett használták. A rajtuk feltüntetett kördíszek nyerési számot vagy megállapított összeget jelöltek és az eredmény elszámolására szolgáltak. E feltevést erősíti az, hogy a képen láthatókhöz hasonlókat találtak a somogyvári bencés apátság fel-tárásakor is¹². Még egy játékkal kapcsolatban szeretnék néhány szót szólni, bár ez időben 1-2 évvel túlnyúlik Mátyás korán.

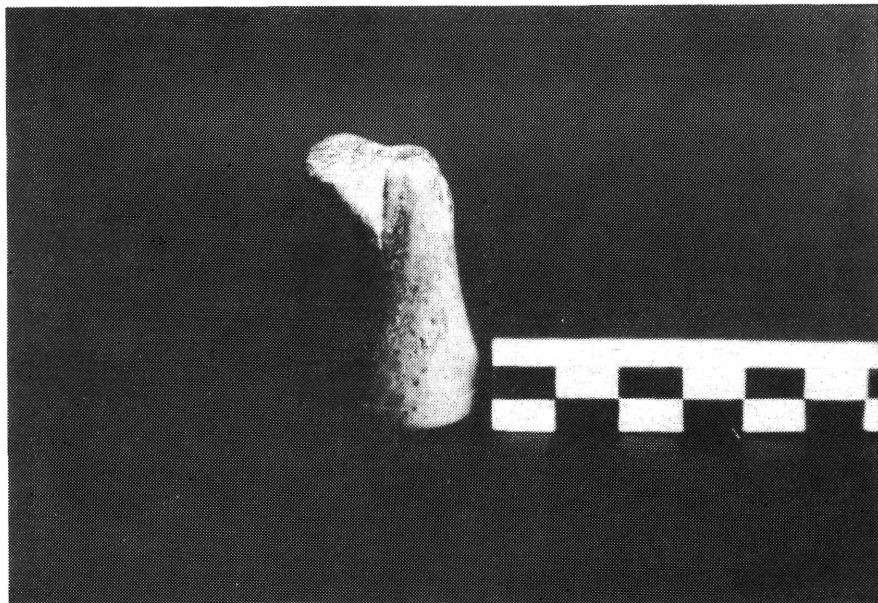
A következő képen lovagi torna játszására szolgáló bronzból öntött készlet látható. Úgy játszottak velük, hogy a bábukat zsinórral egymás felé húz-

ták a játékosok és ügyes vezetés mellett a lovagok kezében egykor megvolt lándzsával kiüthették nyergéből az ellenfél lovasát¹³. Korukat - az egyik lo-vagon még látható combvért - egyértelműen a 15. század végére 16. század elejére datálja, mivel ez a speciálisan lovagi tornára kialakított páncél az 1480-as évek elején tűnik fel az igazi tornákon¹⁴. Fegyverzetük jellegzetes darabja az ovális alakú homorú pajzs is.

New Yorktól Canterburyig a világ számos múzeumában őriznek ilyen bronzjátékokat, több kutató foglalkozott velük és bőséges a rájuk vonatkozó irodalom¹⁵.

Azonban senki sem vetette fel még a lehetőségét sem annak, hogy agyag-ból is készülhettek hasonlók márpedig Budán, a gótikus házikápolnától északra 16. századi rétegből egy ilyen került a felszínre. A 7 cm-es hosszúsá-gú szürke töredékes figurának¹⁶ ugyanolyan ovális alakú homorú pajzs van, mint az előbb látott bécsieknek, de a legdöntőbb az azonosításban a lovag combvértje. Ennek kerekded alakja ugyan eltér az előbb látotttól, de hogy lé-tezett ilyen alakú is az kitűnik a következő képről, amely egy 1500-as évek eleji lovagi tornát ábrázoló metszet részlete¹⁷ és amelyen a budaival egyező alakú combvért látható. Ha pedig megnézzük a következő képet, akkor a lo-vag jobb válla alatt megfigyelhető a lándzsának kifúrt kerek lyuk is.

E játékkal valószínűleg másképp játszottak, mint a bronzokkal, hiszen a lovagot nem lehetett a nyergéből kiütni ez azonban nem változtat azon a té-nyen, hogy számolni kell e bronzjátékok agyag változatával, ami arra utal, hogy nemcsak főúri hanem köznépi környezetben is ismerték és használták e játéktípust.

JEGYZETEK

1. Szerémi szó szerint így írta le a történetet: "Elhatározta magában, hogy Hunyadi Lászlót megöli. Meghívta őt a palotába néhány szóra. Ez kardhordozójával jelent meg, s mindjárt elővette a játékkockát. A játékban csaknem mindig a magyar László győzött a németen. Cillei ispán mindjárt gőgösen felindult haragjában. Nagy, erős termetű férfi volt. A palota ajtaját erősen elreteszelte, úgyhogy se ki, se be senki nem mehetett. Majd a német hirtelen kirántotta görbe kardját. Teljes erővel bátran üldözte a palotában egyik sarokból a másikba a magyar Lászlót". /Szerémi Gy.: Magyarország romlásáról. Bp., 1979. 28-29.

2. Bonfini: Mátyás király. Bp., 1959. 340 (A továbbiakban Bonfini)

3. Bonfini: 70.

4. Leltári száma: 69.55.3

5. Sz. Czeglédi Ilona: Középkori sakkfigura és sakkasztal a diósgyőri várból. In: Magyar sakkélet XV/1965. 97.sz. 113.

6. G. Sándor Mária: Középkori sakkfigurák a nagyvázsonyi várból. In: Folia Archaeologia 1960.251.

7. B. Polla: Mittelalterliche Holzfunde aus der Grabung Bratislava-Brücke. In: Zbornik Slovenskeho Narodneho Muzea. Historia. 1974/14.173.

8. Hasonló figura látható például a Carmina burana vagy a "Manesse"-kódex sakkot ábrázoló miniatúráján. Tárgyi analógiái Hans und Siegfried Wichman: Schach című 1960-ban kiadott könyvében találhatók.

9. Bonfini: 252.

10. Leltári száma: 52.369.,

11. A történetet idézi Radvánszky B.: Magyar család és háztartás a 15. és a 16. században. Bp., 1896. I/423.

12. Bakay Kornél: Jelentés a somogyvári bencés apátság feltárásáról. In: Somogyi Múzeumok Közleményei. 1975. 195.

13. Dr. Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Bp., 1971. 52.

14. C. Blair: Two Toy Jousts. In: Kostüm und Waffenkunde. 1966. 47.

15. A. Grossz: Ritterlich Spielzeug. In: Festschrift für Julius Schlosser. 1927. H. Nickel: The Little Knights of the Living-room Table. In: Metropolitan Museum of Art Bulletin. 1966. E játékokkal foglalkozik C. Blair is a 14. sz. jegyzetben már utalt cikkében.

16. Leltári száma: 51.3006.

17. A metszetet Mätthäeus Zasinger készítette 1500 körül. In: R. Zschille und R. Forrer: Der Sporn. Berlin, 1891. IX. tábla 7.sz. ábra.

TARTALOM

Előszó	3
Dr. Kubinyi András: Mátyás király és a vidéki Magyarország	5
Ortutay András: Neszmély mezőváros Mátyás kori oklevele	20
Dr. Beke Margit: Mátyás király és az esztergomi érsekek . .	28
Dr. Horváth István: Mátyás kori építkezés az esztergomi várban (Az esztergomi „Vitéz Palota” régészeti feltárása)	36
Dr. Szatmári Sarolta: Mátyás király és Tata	52
Szilágyi István: Mátyás és a természettudományok	60
Dr. Molnár László: Mátyás király és a magyar montanisztikum A kor szakirodalmi forrásai	69
Petényi Sándor: Mátyás kori játékok	87